

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПОЛІТИКО-ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ»

(Харків, 27 квітня 2017 р.)

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні учасники конференції!

Від щирого серця хотів би привітати всіх вас у стінах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого! Свої привітання та побажання конструктивної роботи вам передає ректор нашого вузу Герой України, академік НАН України Василь Якович Тацій.

Сьогодні ми зібралися в нашому начальному закладі на Всеукраїнську науково-теоретичну конференцію «Політико-правова ментальність українського соціуму в контексті європейської інтеграції».

Поступальний розвиток будь-якої держави у великій мірі обумовлений тим, наскільки ефективно вона здатна визначити власну стратегічну мету, усвідомити та артикулювати національні інтереси та наскільки органічно поєднуються інтереси самої держави з інтересами її громадян. Важливим є фактор консолідації політичної еліти та громадян держави задля реалізації національної ідеї.

Політико-правова ментальність українського народу істотно впливає на рівень, стан, тенденції і перспективи розвитку нашої державної свідомості та політичної ситуації в Україні в цілому. Всебічне осмислення, вивчення та

розкриття особливостей української ментальності обумовлено нагальною потребою досягти відповідності державотворчих процесів та формату нашої держави особливостям ментальності, внутрішнім прагненням і потенційним можливостям українського народу. Особливого значення це набуває у зв'язку з проголошеним Україною європейського вибору як стратегічної мети нашого розвитку.

Модернізуючи через реформи українське суспільство, політична еліта має розуміти, на які політичні, економічні, соціальні та культурні ресурси вона може розраховувати. У зв'язку з цим треба наголосити, що виникає небезпека перевищити поріг максимально можливого обсягу нововведень, коли соціум через специфічність свого культурного поля виявляється неспроможним впровадити у свій світогляд інноваційні ідеї, адже вони викликають неприйняття у переважної більшості населення. Тому варто шукати баланс між інноваціями та ментальними константами нашого народу для забезпечення поступального розвитку Української держави. Поглиблене вивчення та осягнення основних характеристик української ментальності має сприяти осмисленню напрямів творення і розвитку модерного вітчизняного державотворчого процесу.

Політико-правовий менталітет формується в рамках політико-правових традицій, обумовлених різними звичаями, історичним минулим, способом життя. При оцінці політико-правового розвитку слід враховувати відмінності соціокультурних світів зі специфічними уявленнями про світобудову, людину, умови її буття і пов'язані з нею форми суспільного життя. Йдеться в першу чергу про відмінності української і європейської політико-правової ментальності. Нам треба враховувати особливості європейських політичних і правових традицій, реальності політичного і правового буття, для того, щоб як можна скоріше засвоїти все позитивне з європейського досвіду і акумулювати його у наш український менталітет, тим паче, що між українцями й європейцями, насправді, є багато спільного. А можливо, і внести певні зміни в наші уявлення і нашу практику осмислення політико-правової реальності. Європа накопичила величезний досвід подолання політичних криз і правових колізій, і цей досвід дуже важливий для нас у контексті «гібридної війни», яка йде у нас на Донбасі, для проведення тих реформ, які гальмують наше входження в європейську співдружність рівноправних народів. Європейці сформували певну ментальність, яка дозволяє їм долати труднощі, які виникали перед ними на певних відрізках історії, не завжди радісних і щасливих. Але європейське співтовариство народів виходило з цих колотнеч сильнішим і відкритим для добра й інновацій. Безумовно, поряд із загальноєвропейськими цінностями, які поділяють всі країни ЄС, зберігається і національна самобутність французів, німців, італійців, греків... Європа – це не плавильний

котел, де відбувається формування якогось «усередненого європейця», Європа – це вільний будинок різних народів, з різними традиціями, звичаями, особливостями світобачення. І саме завдяки цьому різноманіттю рівноправних культур вона настільки приваблива для всього світу, в тому числі і для українців.

Сподіваюся, що ваш значний науковий потенціал та висока кваліфікація дозволять вам зробити свій помітний внесок у розгляд проблеми розвитку політико-правової ментальності українства у контексті європейської інтеграції. Від усього серця зичу вам ефективної, цілеспрямованої роботи та нових наукових досягнень!

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України

А. П. Гетьман

В. П. Березинський, доктор політичних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

Політична сфера суспільства, що розглядається крізь призму самоорганізаційних процесів, постає як відкрита нелінійна система, спроможна адаптуватися до зміни зовнішніх умов шляхом перебудови своєї внутрішньої структури. При цьому внутрішня структура політичної сфери суспільства розглядається як набір опосередкованих системними взаємозв'язками компонентів, які складаються із сукупності елементів, що перебувають у всезагальному зв'язку взаємозумовленості [5, с. 525].

Самоорганізаційні процеси в політичній сфері являють собою когерентні, кооперативні ефекти різноспрямованих цінніснозабарвлених комунікативних взаємодій індивідуальних та колективних політичних суб'єктів персоніфікованої та інституційної природи, що володіють певними обсягами політичних владних повноважень. Неоднорідність суб'єктного складу політичної системи, багатовимірність та різнорівневість міжсуб'єктних взаємодій у політиці, поліваріантність детермінант політичного розвитку, інтерактивний характер політичного процесу, де когерентні ефекти політичних дій сягають далеко за їх межі й перетворюються на самостійні елементи політичного життя, – все це конститує внутрішнє середовище політичної сфери суспільства як поле

котел, де відбувається формування якогось «усередненого європейця», Європа – це вільний будинок різних народів, з різними традиціями, звичаями, особливостями світобачення. І саме завдяки цьому різноманіттю рівноправних культур вона настільки приваблива для всього світу, в тому числі і для українців.

Сподіваюся, що ваш значний науковий потенціал та висока кваліфікація дозволять вам зробити свій помітний внесок у розгляд проблеми розвитку політико-правової ментальності українства у контексті європейської інтеграції. Від усього серця зичу вам ефективної, цілеспрямованої роботи та нових наукових досягнень!

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України

А. П. Гетьман

В. П. Березинський, доктор політичних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

Політична сфера суспільства, що розглядається крізь призму самоорганізаційних процесів, постає як відкрита нелінійна система, спроможна адаптуватися до зміни зовнішніх умов шляхом перебудови своєї внутрішньої структури. При цьому внутрішня структура політичної сфери суспільства розглядається як набір опосередкованих системними взаємозв'язками компонентів, які складаються із сукупності елементів, що перебувають у всезагальному зв'язку взаємозумовленості [5, с. 525].

Самоорганізаційні процеси в політичній сфері являють собою когерентні, кооперативні ефекти різноспрямованих цінніснозabarвлених комунікативних взаємодій індивідуальних та колективних політичних суб'єктів персоніфікованої та інституційної природи, що володіють певними обсягами політичних владних повноважень. Неоднорідність суб'єктного складу політичної системи, багатовимірність та різнорівневість міжсуб'єктних взаємодій у політиці, поліваріантність детермінант політичного розвитку, інтерактивний характер політичного процесу, де когерентні ефекти політичних дій сягають далеко за їх межі й перетворюються на самостійні елементи політичного життя, – все це конститує внутрішнє середовище політичної сфери суспільства як поле

нелінійності, що потенційно містить у собі різні типи локалізації політичних процесів, а отже – різні типи політичних структур.

Кожний етнос, кожна спільнота, виходячи з умов свого проживання й відповідно до національних і соціокультурних особливостей мислення, кодує зміст по-своєму, з тим, щоб він був зрозумілий, пізнаваний, щоб його можна було передавати, тобто декодувати під час комунікації. Відповідно до синергетичних уявлень про політичну самоорганізацію вирішальну роль у цих процесах відіграє явище атрактора (англ. *attract* – притягати), яке можна визначити як такий майбутній стан системи, що змінюється, якого ще не знає сьогодення, але минуле вже там присутнє і розпоряджається ним. Це означає, що в різних часових рядах нелінійності окремі події минулого можуть випереджати сьогодення й підстерігати нас із майбутнього.

Атрактор є евентуальним майбутнім вектором наступних змін, який або мобілізує і структурує образ сприятливого майбутнього, або формує образ прийдешньої катастрофи, що прискорює процеси розпаду. Зрозуміти атрактор означає створити умови для прогнозування розвитку, моделювання поведінки й оптимального керування процесами системи. Бездумна, егоїстична або корумпована влада може пропонувати зі свого сьогодення будь-які вектори розвитку, але всі вони будуть формальні. Атрактор неминуче «призначить» свій сценарій розвитку. Імперії, держави, династії стрімко занепадали, коли простір епіфеноменів не транслював або транслював у соціуми негативні образи майбутнього.

Атрактор має архетипну природу. Як пише В. Одайник, «архетип – це організуючий принцип, що стоїть за психологічними феноменами» [4, с. 27]. Як продукти колективного несвідомого архетипи відтворюють найбільш глибинний рівень несвідомого, який виходить за межі індивідуальної психічної структури і їх слід відносити до системи світовідчуття, яке має переважно несвідомий характер. По суті, архетипний шар колективного несвідомого складає філогенетичний рівень політичного світосприйняття, зміст якого складають не самі архетипи, а архетипні уявлення, архетипні образи [3, с. 112].

Згідно з К.-Г. Юнгом архетип суттєво відрізняється від відповідно перероблених чи історично усталених форм, тобто архетипних уявлень. Архетипи як продукти колективного несвідомого вловлюються індивідуальною свідомістю шляхом віддзеркалення змісту архетипу в реальності, що передбачає перенесення апріорного знання в сферу свідомого та установлення його зв'язку з раціонально сформульованими ідеями. Архетипні уявлення є проєкціями архетипів на рівні індивідуальної свідомості. «Таке проєктування лежить у самих основ, і тому було потрібно декілька тисячоліть історії культури, щоб якимось відізнати проєкцію від зовнішнього світу» [6, с. 99].

Як показав В. В. Кривошеїн, відповідні архетипні конструкції колективного несвідомого складають фрактальну матрицю політичного світосприйняття [3, с. 110]. При цьому термін «фрактал» (лат. *fractus* – подрібнений, дробовий) означає структуру, яка складається з часток, у якомусь сенсі подібних до певного цілого. Як зазначають О. Донченко та Ю. Романенко, «тривале витіснення якихось компонентів фракталу з його часток приводить до формування певних постійних або тимчасових характеристик цієї неповної структури, яка все одно прагнучиме до власної первинної повноти і повторюватиме одні й ті самі помилки саме тому, що прагнення за якихось причин нездійсненне» [2, с. 32–33]. По суті, фрактал – це топологічна структура уречевлених архетипів, сума як первинних міфологічних образів-архетипів, так і вторинних, набутих.

Структури фракталу являють собою свого роду генералізовані матриці сприймання, мислення і поведінки, які імпліцитно існують в індивідуальній і соціетальній психіці й актуалізуються в реальних життєвих виборах. Ці генералізовані матриці сприймання можна розглядати як «певні інформаційні структури індивідуальної психіки, які передаються з покоління в покоління як родова пам'ять, як імпринти, в яких зафіксовані різні аспекти життєсприйняття – вони обумовлюють на несвідомому рівні те, як ми відчуваємо і бачимо навколишню дійсність, вважаємо її єдиною й об'єктивною» [3, с. 110–111].

Між архетипами (архетипними уявленнями) й атракторами наявний чіткий зв'язок. Тут ідеться, в першу чергу, про такий різновид атрактальних структур, які називають «дивними атракторами» [1], які на протигагу циклам або точковим атракторам описують рух, що не стане періодичним (а значить, передбачуваним).

Політична самоорганізація, яка спонукається архетипними силами (які моделюються «дивними атракторами»), є до певної міри ірраціональним процесом, який не підпорядковується законам логіки, є непередбачуваним. Тобто ірраціональність – це іманентна властивість явищ політичної самоорганізації. Однак ірраціональність не означає повну некерованість, точніше, ірраціональність має на увазі неможливість повної керованості, неможливість передбачувати нав'язувати свою волю, маніпулювати людиною й суспільством. Розуміння ірраціональної суті політичної самоорганізації дозволяє «підштовхувати» його в певному напрямку, обумовленому дією «дивного атрактора».

Таким чином, розгортання політичної ситуації, особливо якщо мова йде про динамічні масові процеси, варто пояснювати дією архетипної моделі. У нелінійних динамічних системах, до яких відносяться політичні системи, архетипам відповідають «дивні (фрактальні) атрактори». Отже, моделювання

політичних процесів, у тому числі динаміки суспільної свідомості й електоральної поведінки, «суб'єктом» самоорганізації яких виступає архетип, оптимальне з використанням фрактальних об'єктів («дивних атракторів», фрактальних часових рядів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Березинський В. П. «Дивний аттрактор» як архетипна структура самоорганізації політичних систем / В. П. Березинський // Політол. вісн. – К. : ВАДЕКС, 2013. – Вип. 69. – С. 394–401.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
3. Кривошеїн В. В. Системологія політичного світосприйняття: структурно-компонентний аспект / В. В. Кривошеїн. – Д. : ДНУ, 2004. – 146 с.
4. Одайник В. Психологія політики. Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга : пер. с англ. / В. Одайник. – М. : Ювента, 1996. – 382 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
6. Юнг К.-Г. Об архетипах коллективного бессознательного : пер. с англ. / К.-Г. Юнг // Юнг К.-Г. Архетип и символ. – М. : «Ренессанс» СП «ИВО Сид», 1991. – С. 95–128.

В. С. Бліхар, доктор філософських наук, професор,
Львівський державний університет внутрішніх справ

НАПРЯМ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ ЦЕРКВИ

У відносинах між органами державної влади та громадянами майже завжди присутній елемент примусу, оскільки держава, в основному, прагне спокою та добробуту, що мають місце за відсутності конфліктів між індивідами. Проте в цьому контексті кожна людина прагне дещо іншого, а саме – діяльності та розмаїття. У цій перспективі можна сприйняти ідею про те, що державні заходи послаблюють енергію народу.

Не беручи до уваги відносну жорсткість у взаєминах із суспільством та державою, церква все ж таки впродовж двадцяти століть володіє незмінною цінністю – свободою. Слушно з цього приводу висловився Р. Шнакенбург, відзначаючи, що «різні свідчення... в Новому Завіті не дають нам можливос-

політичних процесів, у тому числі динаміки суспільної свідомості й електоральної поведінки, «суб'єктом» самоорганізації яких виступає архетип, оптимальне з використанням фрактальних об'єктів («дивних аттракторів», фрактальних часових рядів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Березинський В. П. «Дивний аттрактор» як архетипна структура самоорганізації політичних систем / В. П. Березинський // Політол. вісн. – К. : ВАДЕКС, 2013. – Вип. 69. – С. 394–401.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
3. Кривошеїн В. В. Системологія політичного світосприйняття: структурно-компонентний аспект / В. В. Кривошеїн. – Д. : ДНУ, 2004. – 146 с.
4. Одайник В. Психологія політики. Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга : пер. с англ. / В. Одайник. – М. : Ювента, 1996. – 382 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
6. Юнг К.-Г. Об архетипах коллективного бессознательного : пер. с англ. / К.-Г. Юнг // Юнг К.-Г. Архетип и символ. – М. : «Ренессанс» СП «ИВО Сид», 1991. – С. 95–128.

В. С. Бліхар, доктор філософських наук, професор,
Львівський державний університет внутрішніх справ

НАПРЯМ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ ЦЕРКВИ

У відносинах між органами державної влади та громадянами майже завжди присутній елемент примусу, оскільки держава, в основному, прагне спокою та добробуту, що мають місце за відсутності конфліктів між індивідами. Проте в цьому контексті кожна людина прагне дещо іншого, а саме – діяльності та розмаїття. У цій перспективі можна сприйняти ідею про те, що державні заходи послаблюють енергію народу.

Не беручи до уваги відносну жорсткість у взаєминах із суспільством та державою, церква все ж таки впродовж двадцяти століть володіє незмінною цінністю – свободою. Слушно з цього приводу висловився Р. Шнакенбург, відзначаючи, що «різні свідчення... в Новому Завіті не дають нам можливос-

ті чітко визначити належне ставлення до тих чи інших державних утворень... навпаки – вони залишають нам свободу встановлення конкретних стосунків із державою, щоправда, за умови відповідальності перед Богом і перед покликом Євангелія» [7, с. 305]. Досліджуючи будь-який релігійний феномен, нерідко складається враження про притаманний йому надприродний вимір, а тому доцільно говорити саме про викривлене трактування ставлення релігії до земного устрою життєдіяльності людини. У трансцендентному вимірі релігія сприймається інтуїтивно. Відтак релігійність певною мірою відображає її трансцендентну сферу. Щодо впливу католицької церкви як релігійного інституту на захист природних прав людини, то треба брати до уваги те, що християнська релігія підтримує духовну ідентичність особистості. Однак інкримінування церкві відірваності людини від суспільного життя призводить до онтологічного висновку щодо помилковості, викривленості та непотрібності релігії як такої у суспільному житті. Водночас такий підхід суперечить фундаментальній істині про досконалість створеного Богом світу, тому що Бог і надалі, після створення світу, зацікавлений у подальшому його гармонійному розвитку відповідно до трансцендентної цілі та сенсу буття. У такому християнському дискурсі стає зрозумілою турбота церкви про земне буття усіх людей загалом. Діяльність церкви завжди спрямована на захист природних прав людської особистості як невід’ємних незалежно від релігійно-ідейних переконань. Папа Іван Павло II назвав найважливішими правами людини такі: «право на життя, складовими якого є право дитини на розвиток у лоні матері від хвилини зачаття; право жити у повній родині у сприятливій для вдосконалення дитячої особистості моральній атмосфері; право розвивати свій інтелект і свободу, пізнаючи і шукаючи істину; право брати участь у розумному використанні природних ресурсів і праці з метою заробляти на себе і свою родину; право вільно створювати сім’ю, мати і виховувати дітей... У певному сенсі релігійна свобода як право жити відповідно до правди, віри і благодатної гідності особи є джерелом і синтезом цих прав» [4, с. 82].

Більше того, усі невід’ємні права визначаються, виходячи не лише із трансцендентного виміру буття людської особистості, а й з її іманентного виміру [5, с. 260–265]. Така багатовимірність вимагає від церкви розуміння ролі особистості у суспільстві, у тому числі й державотворчому процесі, та розвитку людства загалом.

Якщо говорити про вплив органів державної влади на громадян, то обов’язковим чином, навіть беручи до уваги загальнолюдський вимір, слід враховувати свободу особистості. Філософська траєкторія дослідження терміна «свобода» можлива у своїй багатовимірності. Безумовно, припущення щодо відсутності прямого чи непрямого примусу є необхідним для первинної фіксації ситуацій морального вибору (для опису тих моментів, в яких особа,

коли здійснює вибір лінії поведінки, насправді керується виключно моральними міркуваннями). У цьому аспекті свобода трактується як незалежність від впливу конкретних зовнішніх факторів (завжди присутнім є сумнів щодо цього, чи й справді моральною була мотивація особи, дії якої формально співпадали з тією чи іншою моральною нормою, хоча ситуація їх здійснення містила зовнішні силові додержання, загрозу суспільного осуду тощо). Фактично, разом із цим сумнівом пов'язується, нерідко відзначене у філософії, моделювання ситуації цілковитої поведінкової незалежності людини. Зрештою, саме такі мисленнєві експерименти дозволяють чітко сформулювати запитання про здатність людини спиратися на моральні цінності як на абсолютні. Врешті, максимально наближеним до виправданого чи ідеального стану в цьому контексті буде наведений підхід В. фон Гумбольдта, за яким необхідно «продемонструвати людині всі можливі розв'язки проблеми, підготувавши її, таким чином, до самостійного вибору найдоцільнішого з-поміж них, або ж, що набагато краще, – дати їй змогу самостійно знайти розв'язок, детально розповівши про всі труднощі, які необхідно подолати» [1, с. 651].

Очевидно, що це був би ідеальний по відношенню до людської свободи підхід. Проте, з огляду на нерівномірність розвитку інтелектуальних та морально-етичних якостей людської особистості, такий підхід у відносинах «держава-особистість» застосувати в реальності малоімовірно. З огляду на це, можемо усвідомлювати соціальну потребу: для того, щоб владою розроблялися мудрі рішення, має формуватися штат професійних експертів, які згодом, за виваженого керівництва, слугуватимуть еталоном для всієї спільноти. Досить слушно з цього приводу висловився В. Парсонс, що «там, де присутня чітко централізована влада, там присутній і експерт – часом на виду, часом у тіні; у згоді із виправданням влади чи в роботі над її зміною... цей експерт однією ногою стоїть у знаннях, а іншою – у владі та готує таємниці до практичного використання» [3, с. 334]. З огляду на це, величезна відповідальність лежить на ідеологічних лідерах тих чи інших політичних систем, оскільки сама система працює як машина, що сліпо ведеться своїми керівниками та матеріалізує думки своїх керманичів тощо.

Співпраця між державою і церквою спрямована на реалізацію покликання людської особистості як на особистому, так і на соціальному рівнях. Як зазначається у Компендіумі Соціальної Доктрини Церкви, «організована структура що Церкви, що політичної спільноти – не самоціль; вони призначені служити людині, допомагаючи їй цілковито реалізувати свої права як громадянина і християнина та сумлінно здійснювати відповідні обов'язки» [2, с. 261].

Разом із певною «допоміжною» функцією церкви у керуванні суспільством самі органи державної влади повинні бути, у певному сенсі, обмеженими

абсолютно не церковними чинниками. Беручи до уваги те, що одним із головних завдань влади є захист природних прав людської особистості, з-поміж яких право на свободу залишається чи не найголовнішим, то одним із ключових завдань уряду є, без сумніву, захист свободи своїх громадян як від посягань ззовні, так і від внутрішніх небезпек з боку своїх співвітчизників. Саме тому влада морально зобов'язана дбати про дотримання правопорядку, сприяння та захист ринкової конкуренції, підтримку приватного сектору в усіх сферах суспільного життя [6, с. 117]. Отже, добре розвинений приватний сектор може служити своєрідним гарантом проти свавілля централізованої влади як в економічній сфері, так само і в суто ідеологічній, оскільки саме він може бути достатньою мірою ефективним захистом свободи слова, переконань, віросповідань тощо.

Підсумовуючи, відзначимо, що церква у цьому контексті намагається долучитися до формування особистості, спрямовуючи свою діяльність на пізнання основних правд віри, фундаментальних принципів християнського вчення, що допоможуть унормувати не лише особисте та суспільне життя, а й впливатимуть на державотворчий процес. Наявність іманентного та трансцендентного вимірів діяльності церкви відображає її спрямованість на духовне зростання особистості, пізнання вищих цінностей у гармонійному поєднанні з матеріальним добробутом суспільства і держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. Позитивна і негативна держава / Вільгельм фон Гумбольдт // Лібералізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2009. – С. 649–651.
2. Папська Рада «Справедливість і мир». Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.
3. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс. – К. : Києво-Могилянська акад., 2006. – 549 с.
4. Сотий рік (Centesimus annus). Енцикліка Вселенського Архидієєса Івана Павла II до достойних братів у єпископському служінні священників і дияконів, членів релігійних спільнот, до всіх вірних християн і всіх людей доброї волі з нагоди сотої річниці енцикліки *Regnum novarum*. – К. : Кайрос, 2001. – 102 с.
5. Соціальна філософія / под общ. ред. В. П. Андрущенко, Н. И. Горлача. – Киев ; Харьков : Издат. центр «Единорог», 2002. – 736 с.
6. Требін М. П. Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави / М. П. Требін // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Х. : НТУ «ХП», 2010. – Вип. 26 (30). – С. 110–118.

7. Шнакенбург Р. Етичне послання Нового Завіту : пер. з нім. / Р. Шнакенбург. – К. : Дух і літера, 2005. – 340 с.

L. M. Gerasina, Doctor of Sociological Sciences, professor,
A. N. Drongal', student,
Yaroslav Mudryi National Law University

MARGINALITY AND PROBLEMS MENTALITY: ESSENCE AND WAYS OF OVERCOMING

Marginalization has been defined as a complex process of relegating specific groups of people to the lower or outer edge of society. Today in Ukraine the problem of marginalization is one of the major. Individual marginality characterized by incomplete entry of the individual in a group (societies) that does not accept it fully, and his exclusion from the group of origin. Mentality of individual and groups is deeply associate concepts and descriptions. It is an aggregate of options, willingness of individual to operate, think and feel outward things the special appearance.

The individual is «cultural hybrid» (H. Park) that separates life and traditions of two different groups. This concept appeared in American sociology in the 20th of XX century to describe the situation of immigrants do not fit the new social conditions. Marginality group resulting from changes in the social structure, formed of new functional groups in the economy and politics, displacing the older group matched destabilize their social position. A considerable role is here played by the mental features of separate members of group. Mentality of man contains the oppositions individual and general, natural and cultural, rational and emotional.

Modern Ukrainian society in the conditions of growth of economic, political, welfare problems, is noted by unpredictability, the unemployment growth, decline in quality of life of the unprotected segments of the population, to criminality; as a result we have growth of suicides, alcoholism, drug addiction and other manifestations of deviant behaviour of the person. Among the marginal groups of modern Ukrainian society is as follows: impoverished segments of the population, unemployed persons (including are spongers), «contr-elite» and criminal group of the societies, the single old and youth men, emigrants from foreignness, transmigrating from Donbas, etc.

At the same time the number of people who lose ethnic or national roots, including themselves grows cosmopolitans, liberals in the broadest sense of these concepts, «citizens of the world», many values and principles, that helps to resist spiritual erosion.

7. Шнакенбург Р. Етичне послання Нового Завіту : пер. з нім. / Р. Шнакенбург. – К. : Дух і літера, 2005. – 340 с.

L. M. Gerasina, Doctor of Sociological Sciences, professor,
A. N. Drongal', student,
Yaroslav Mudryi National Law University

MARGINALITY AND PROBLEMS MENTALITY: ESSENCE AND WAYS OF OVERCOMING

Marginalization has been defined as a complex process of relegating specific groups of people to the lower or outer edge of society. Today in Ukraine the problem of marginalization is one of the major. Individual marginality characterized by incomplete entry of the individual in a group (societies) that does not accept it fully, and his exclusion from the group of origin. Mentality of individual and groups is deeply associate concepts and descriptions. It is an aggregate of options, willingness of individual to operate, think and feel outward things the special appearance.

The individual is «cultural hybrid» (H. Park) that separates life and traditions of two different groups. This concept appeared in American sociology in the 20th of XX century to describe the situation of immigrants do not fit the new social conditions. Marginality group resulting from changes in the social structure, formed of new functional groups in the economy and politics, displacing the older group matched destabilize their social position. A considerable role is here played by the mental features of separate members of group. Mentality of man contains the oppositions individual and general, natural and cultural, rational and emotional.

Modern Ukrainian society in the conditions of growth of economic, political, welfare problems, is noted by unpredictability, the unemployment growth, decline in quality of life of the unprotected segments of the population, to criminality; as a result we have growth of suicides, alcoholism, drug addiction and other manifestations of deviant behaviour of the person. Among the marginal groups of modern Ukrainian society is as follows: impoverished segments of the population, unemployed persons (including are spongers), «contr-elite» and criminal group of the societies, the single old and youth men, emigrants from foreignness, transmigrating from Donbas, etc.

At the same time the number of people who lose ethnic or national roots, including themselves grows cosmopolitans, liberals in the broadest sense of these concepts, «citizens of the world», many values and principles, that helps to resist spiritual erosion.

The main mental differences in modern Ukrainian society from western is that in our country became «derelicts» the majority, but not minority of the population. Isolation and low social activity, being poverty consequences, act also as its main sources. Alienation of people from the economic sphere, social isolation, is resulted in lack of mechanisms of influence of the public on decision-making process. The actual powerlessness and lawlessness, lack of effective mechanisms of realization of own social, economic and political interests, mental helplessness – became the real background of mass marginalization of the population in modern Ukrainian society.

It is possible (on Maslow) distinguishes four periods in the course of marginalization of the Ukrainian society.

The first period (1917 – the middle of the 80th years) is defined as *totalitarian*. Him is characterized by huge shifts in the economic sphere, caused large-scale changes of the social status of individuals, migration, an urbanization. However, the personality with «double moral» and by indefinite mentality of «soviet type» it was formed.

The second period (the middle of the 80th – the beginning of the 90th of the XX century) – *alteration* in all spheres of activity of society, especially essential they in a social and psychological areas. Destruction of old valued system and standards wasn't followed by formation of new ideals. The person it was mentally «disappointed», it meant the loss of reference points and criteria of world view. The process of «erosion of mentality» of people activated thus. Historical inertia of mentality of man shows deep reasons of lag (resistances) of consciousness from reforms and innovations.

The third period (from the end of 90th of the XX century) – he can properties high rates of polarization of the population on a background of the general impoverishment and super-enrichment of an insignificant layer; were characteristic at the actual absence of middle class and necessary conditions for its formation. It is a period of initial «*primary stock accumulation*».

The fourth period (the end of the 90th years to our the day) – is characterized by some *stabilization* of social and economic conditions, by *mental adaptation* of majority of the population to conditions of market economy and competition «game», relative crystallization (on groups, statuses and «roles») of social structure of society.

Summing up the result of the latest events it is possible to draw a conclusion: that today possibly began to designate new period – the fifth period begins. *World economic Crisis* which has *global character in Ukraine* reached the apogee; and positive tendencies of the social and economic development, social and psychological characteristics of an overwhelming part of the population

for the previous period purchased an unfavourable effect, which affected mentality of Ukrainians.

The greatest losses are sustained on middle class – element of social structure, which is a guarantor of stabilization of society. Sharp loss of the acquired status positions, first of all, in the economic, professional sphere, will undoubtedly lead to his marginalization. It causes deviant behavior, mental rejections at some people, and in a consequence worsens the general conditions of social development of society on the whole.

For the solution of a marginality in modern conditions, it is necessary to define the main directions of their overcoming:

At the *level of the state*: a) development of the strategic directions and bases, including creation of legal and economic conditions for normal development of business, individual work, private practice; b) problems of the state system of social support of groups and individuals, which marginal in natural, social and demographic aspects (unemployed persons, disabled people, persons of retirement age, children-orphans, invalids, etc.).

At the *local level* – the concrete conclusions and recommendations defining ways, the resources and methods of work with social and professional groups for various administrative levels, organizations and control links.

In Ukraine often the population are insufficiently protected. Therefore there is a need for increase in scientific development and validity of the state, municipal, industry programs on social protection of the population.

Having analysed recommendations of experts in the field of sociology, we exposed the most effective measures of a solution of the problem of marginalization. First of all, it is necessary to solve the main reason of falling of the population in «a social bottoms» – an unemployment problem. Therefore, is important such measures: vocational training and retraining of the persons who appeared the unemployed or those to whom unemployment threatens at the expense of the state; creation of new jobs, as a rule, in public sector of economy; ensuring geographical mobility of the population and labour with representation of subsidies and credits for vacancies; information support of the population about vacant positions in regions of the country, on professions, skill level, granting to everyone who looks for work of an opportunity to contact the enterprises where there are jobs; stimulation of development of business by granting subsidies and credits on profitable terms.

Studying of processes of marginalization, mentality and positions of marginal groups, first, in new conditions will allow to predict development of social structure of society; secondly, to find adequate measures for prevention of full disintegration of social structure which conceals in itself not only growth of public instability, but also other serious consequences.

But these problems unfortunately did not get enough attention yet in sew on sciences and more worsened every day. It is therefore necessary to study and constantly search the urgent decisions of this problem for maintainances mentality of ukrainians.

*В. В. Гулай, доктор політичних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА АКТУАЛЬНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЧИНИ)

Як вихідне поняття можемо прийняти розуміння ментальності як соціо-психологічного феномену, який характеризує етнічні спільноти і окремих представників етносу і визначає специфіку сприйняття та інтерпретації певною етнічною групою оточуючого світу, а також способи і форми практичного відношення її до природного і соціального середовища. Ментальні характеристики продукуються лише і тільки етнічними спільнотами; будь-які інші соціальні об'єднання людей ментальних ознак не формують, хоча й впливають на форми і способи їх прояву [7, с. 16].

Ментальність соціуму, передовсім, розкривається через систему його смислоутворення, яка базується на існуючих у конкретній спільноті знаннях та віруваннях, а відтак, і характерних для представників конкретного суспільства переконаннях, прагненнях, соціо-психологічних еталонах, інтенціях та інших соціальних установках [2, с. 18].

Політика колишнього СРСР мала різний успіх у різних регіонах України, що призводило до посилення регіоналізації суспільства. Регіон більше впливав на погляди його мешканців, а регіональна влада стала сприйматися як частина з усіма ознаками цілого. Це призводило до ослаблення ідентифікації громадян з державою. З метою полегшення нав'язування владного порядку радянська влада нищила національні ознаки, що призводило до маргіналізації суспільства, а в сукупності – до сприйняття влади як насильства, недовіри до неї, уявлення про цілковиту марність будь-якої соціальної активності та очікування «месії» – рятівника країни [8, с. 8–9].

But these problems unfortunately did not get enough attention yet in sew on sciences and more worsened every day. It is therefore necessary to study and constantly search the urgent decisions of this problem for maintainances mentality of ukrainians.

В. В. Гулай, доктор політичних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА АКТУАЛЬНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛИЧИНИ)

Як вихідне поняття можемо прийняти розуміння ментальності як соціо-психологічного феномену, який характеризує етнічні спільноти і окремих представників етносу і визначає специфіку сприйняття та інтерпретації певною етнічною групою оточуючого світу, а також способи і форми практичного відношення її до природного і соціального середовища. Ментальні характеристики продукуються лише і тільки етнічними спільнотами; будь-які інші соціальні об'єднання людей ментальних ознак не формують, хоча й впливають на форми і способи їх прояву [7, с. 16].

Ментальність соціуму, передовсім, розкривається через систему його смислоутворення, яка базується на існуючих у конкретній спільноті знаннях та віруваннях, а відтак, і характерних для представників конкретного суспільства переконаннях, прагненнях, соціо-психологічних еталонах, інтенціях та інших соціальних установах [2, с. 18].

Політика колишнього СРСР мала різний успіх у різних регіонах України, що призводило до посилення регіоналізації суспільства. Регіон більше впливав на погляди його мешканців, а регіональна влада стала сприйматися як частина з усіма ознаками цілого. Це призводило до ослаблення ідентифікації громадян з державою. З метою полегшення нав'язування владного порядку радянська влада нищила національні ознаки, що призводило до маргіналізації суспільства, а в сукупності – до сприйняття влади як насильства, недовіри до неї, уявлення про цілковиту марність будь-якої соціальної активності та очікування «месії» – рятівника країни [8, с. 8–9].

Політика якнайшвидшого усунення регіональних особливостей у суспільно-політичній і духовній сферах новоутворених західних областей УРСР, в тому числі, умовно кажучи, галицьких – Львівської (разом із Дрогобицькою), Івано-Франківської та Тернопільської, як слушно наголошує О. Докаш, супроводжувалася адмініструванням і репресіями. Несприйняття, протистояння визначали взаємовідносини традиційних та привнесених соціальних інститутів, проявів національного життя, духовних цінностей [3, с. 303–304].

Регіоналізація продовжує й надалі впливати на національний характер і ментальність народу. Цей чинник позначається на способах і формах соціальної діяльності, економічної та політичної творчості, духовно-культурних, ритуальних, традиційних видів активності, формуючи в такий спосіб стійкі характеристики менталітету народу та його окремих частин [5, с. 619–621].

Однією із найпоширеніших спільних характеристики ментальності населення Галичини є його традиційність у своїх основних соціально-побутових, етнонаціональних та релігійно-конфесійних проявах. Політичні традиції мають низку специфічних ознак, до яких належать такі особливості політичних традицій, як їх безпосередній зв'язок з політичними інтересами, здійсненням владних повноважень. Іншими особливостями політичних традицій є їх значний суб'єктивізм, а відтак, велика вибірковість, багатовекторність, зумовлена складною структурою політичної системи, різноманітністю політичного життя [4, с. 5].

Реалізація політичних інтересів може вилитися у боротьбу політичних сил та соціальних суб'єктів. Політична боротьба є однією з можливих форм політичної взаємодії, яка є засобом розв'язання суперечностей політичних інтересів. Лише держава покликана врегульовувати політичну боротьбу та забезпечувати такі результати, які в найбільшій мірі узгоджуються з інтересами підтримки та розвитку наявної соціальної цілісності [6, с. 10–11].

Існування регіональних політичних особливостей у Галичині викликане роз'єднаністю частин України в минулому і носить ситуативний характер в умовах політичної нестабільності. Автономістські ідеї в краї базуються на емоційних факторах, їх відстоює вузький прошарок інтелігенції, який не виражає інтереси широких кіл громадськості [1, с. 786–787].

Звертаючись до новітнього громадсько-політичного досвіду «галицького автономізму» як спроби позиціонування чи радше конструювання подвійної ментальності українець/галичанин (Україна/Галичина), варто згадати діяльність низки громадських та політичних структур. Так, щодо «Європейської Галицької Асамблеї» (ЄГА) однозначно закріпилось реноме організації, тісно пов'язаної із «Українським вибором» В. Медведчука, яка фактично не проводить активної діяльності. На противагу їй «Українська Галицька Асамблея»

(УГА) досить активна не тільки в Інтернет-просторі, але й у практичній суспільно-політичній площині, нерідко виступаючи у партнерстві із Українською Галицькою партією (УГП) (за аналогією до діяльності громадської організації «Об'єднання “Самопоміч”» та політичної партії «Об'єднання “Самопоміч”»). Що ж до УГП, то її результат на місцевих виборах 2015 р. виявився більш, ніж скромним, а найбільшим успіхом стало формування фракції із 4 депутатів у Львівській міській раді (всього – 64 депутати). Одним із пріоритетних напрямів діяльності УГП продовжує залишатися розробка історичної політики. Досвід суспільно-політичної діяльності громадської організації «Українська Галицька Асамблея» та політичної партії «Українська Галицька партія» переконливо довів, що на сьогоdnішньому етапі українського державотворення проблема галицького автономізму / галицького сепаратизму є цілком надуманою та має виразне маніпулятивно-пропагандистське навантаження у реалізації стратегії «гібридної війни» Російської Федерації проти України.

Одночасно хочемо наголосити, що таке ж спрямування має акцентуалізація проблеми політико-правової ідентифікації певної частини мешканців Галичини із сучасною Польською державою через отримання «карт поляка» та довготривалих дозволів на проживання. Вказане явище, на нашу думку, є не стільки виявом ментально-ідентифікаційної амбівалентності окремих мешканців Галичини із польським корінням, що в традиційно поліетнічному та поліконфесійному регіоні є цілком природним та очевидним, скільки має соціально-економічну основу як реакцію на політику правлячого політичного класу, котрому не вдалося реалізувати соціально-економічні прагнення галичан, які відіграли найактивнішу роль в українському державотворенні кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. На відміну від сусідніх Закарпатської та Чернівецької областей, де наявність десятків тисяч відповідно угорських та румунських паспортів за зовнішньої інспірації може стати реальною загрозою територіальній цілісності України, сценарій приєднання Галичини до Польщі, виходячи із тих чи інших форм політико-правової ідентифікації окремих її мешканців, є виключно проявом девіантної політичної уяви російських шовіністичних кіл та окремих польських ультраправих політичних середовищ, котрі перебувають під контролем таких одіозних постатей, як помічник президента Росії В. Путіна В. Сурков чи так званий «православний» олігарх К. Малофєєв.

Одночасно не можемо не вказати на те, що істотної шкоди реалізації європейського цивілізаційного вибору України завдають інформаційні кампанії на кшталт «смітцевої проблеми/історії/блокади» Львова. Впродовж останнього десятиріччя Львову вдалося адаптувати свою традиційну європейськість

до нових політико-культурних реалій та впевнено утвердитись як найбільш європоцентричне місто нашої країни не тільки в уявленнях численних закордонних туристів, але й серед тих чи інших груп інтересів в країнах, які підтримують Україну в неоголошеній «гібридній війні» з боку Росії. Цілком очевидні мотиви усунення міського голови Львова та лідера політичної партії «Об'єднання "Самопоміч"» А. Садового із, так би мовити, вищої ліги українського політикуму напередодні президентських виборів 2019 р. через спекуляцію на проблемі збору й глибокої переробки твердих побутових відходів, що є очевидною для більшості великих міст України, завдали виразного десонансного удару по актуальних проявах ментальності більшості львів'ян та прогнозовано призведуть до відповідної електоральної оцінки ініціаторів «сміттєзації» європейського іміджу Львова, що може стати предметом подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 884 с.
2. Бричко В. І. Соціополітичний ракурс української ментальності : монографія / В. І. Бричко. – К. : Вид-во «ПВП «Інтерсервіс», 2012. – 248 с.
3. Докаш О. Ю. Політико-культурна трансформація західних областей України під впливом радянської ідеології (1930–1950-ті роки) : монографія / О. Ю. Докаш. – Чернівці : Місто, 2016. – 384 с.
4. Кальцева С. І. Системний аналіз традицій у політичному процесі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Світлана Іванівна Кальцева ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2004. – 17 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
6. Радченко Л. М. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Леся Миколаївна Радченко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 16 с.
7. Старовойт І. С. Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності. Філософсько-історичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Іван Сергійович Старовойт ; Ін-т філософії Нац. акад. наук України. – К., 1997. – 31 с.
8. Терент'єва О. Л. Ментальність як чинник розвитку державотворення в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління / Ольга Леонідівна Терент'єва ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2010. – 20 с.

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор,
С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КОРЕЛЯТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУР У ВІТЧИЗНЯНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: МЕНТАЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ ПІДГРУНТЯ

Політична та правова культури у сучасних суспільних процесах мають визначальне значення, оскільки детермінують траєкторію діяльності всіх суб'єктів суспільно-політичних відносин. У свою чергу обидва типи культур уособлюють певні цінності, які мають ментально-історичне підґрунтя. Вочевидь, особливості корелятивності політичної та правової культур визначаються не тільки сучасними суспільно-політичними процесами, а й ментальними константами, традиціями, архетиповими символами буття українського народу.

Корелятивність політичної й правової культур обумовлені низкою чинників: вищенаведені типи культур є складовими загальної культури особистості та суспільства, що передбачає їх взаємопроникнення; політична та правова культури певного народу формуються й розвиваються на єдиній ментально-історичній основі; політична та правова культури у демократичному суспільстві спрямовані на реалізацію схожих цінностей, а саме: свобода, відповідальність, громадянська активність, політико-правова рівність, захист прав та свобод людини, уявлення про які сформувалися під впливом історичних подій, історичної долі конкретного народу; змістовне наповнення політичної та правової культур напряду залежить від політичної системи держави, особливостей суспільного розвитку конкретної країни; політична та правова культури є ціннісним підґрунтям для розвитку громадянського суспільства й правової держави; від ступеня розвиненості політичної та правової культур у певному суспільстві залежить рівень громадянських якостей окремої людини, її ставлення до суспільно-політичних та правових процесів у державі [1, с. 112–130].

Враховуючи багатогранність взаємодії політичної та правової культур, ми зосередимо увагу на ментальній основі цього процесу. На думку О. Козлової, менталітет виступає специфічним полем вибору суб'єктом своєї лінії поведінки, життєдіяльності, виявленої в певних ціннісно-нормативних параметрах. Ментальний регулятор обумовлює прийняття цінностей і норм індивідом, суспільною групою, суспільством в цілому. Соціокультурний розвиток постійно удосконалює цю здатність людської свідомості й приводить до появи

різного роду психологічних, соціально-психологічних, повсякденних, ідеологічних, нарешті – наукових уявлень, на базі яких формуються ціннісно-нормативні ідеали. Як форма виявлення групової свідомості менталітет відіграє важливу роль у забезпеченні єдності та цілісності відповідної соціальної групи у зв'язку із закріпленими в ній цінностями, нормами поведінки.

На переконання фахівців, однією з фундаментальних рис українського менталітету є прагнення до свободи у різноманітних її формах. Відповідно вищеозначена цінність знайшла своє відображення у політичній та правовій культурах вітчизняного суспільства. Свобода як одна з базових цінностей демократичної політичної та правової культур передбачає вільний вибір людиною політичних поглядів, беззастережну реалізацію власних прав та свобод, законодавчі можливості щодо захисту політико-правових інтересів і переконань. У свою чергу, саме розуміння свободи певним суб'єктом суспільних відносин, її меж, форм, засобів реалізації напряду залежить від рівня розвитку його політичної та правової культур, ментально-історичної матриці суспільної свідомості.

Політична та правова культури у своїй взаємообумовленості дозволяють проявитися свободі людини, яка знаходить своє втілення у конкретних соціальних діях. На переконання Т. Крамара, свобода як можливість вибору повинна реалізуватися у вигляді конкретного раціонального вчинку, у вигляді завершеної форми у результаті численного підбору безлічі можливих варіантів. Але по-справжньому вільний вибір можливий лише у вільному незалежному суспільстві, де відсутній тиск зовнішніх обставин. Тобто коли вибір людини зумовлений не тиском необхідності, а її системою внутрішніх цінностей, особистісних переконань. Багатоаспектність вибору – це наявність різноманітності мотивів людської діяльності, кожний з яких може бути по-своєму виправданий. Вибір роблять не заради його самого, а для задоволення своїх інтересів. Щоб досягти задоволення своїх інтересів, потреби усвідомлюються чи пізнають і на цій основі суб'єкти визначають мету і розгортають діяльність. Остання поєднує два види необхідності: внутрішню (до неї належать потреби, інтереси тощо), і зовнішню, яку становлять речі та відносини, необхідні для задоволення потреб.

У контексті нашого дослідження, варто вести мову про політичну та правову свободу, які фактично забезпечують існування одна одної та відображають взаємообумовленість політичної та правової культур. Зокрема, класик політико-правової та філософської думки Ш. Л. Монтеск'є стверджував, що закони в державі відновлюють свободу і рівність, але останні неминуче набувають політичного характеру і перебувають у тісному зв'язку з правом. У природному стані люди народжуються рівними, але вони не можуть зберегти цієї рівності – суспільство забирає цю рівність у них, – і вони зно-

ву стають рівними тільки завдяки законам. Керуючись таким уявленням, Ш. Л. Монтеск'є визначав політичну свободу як право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни. Ш. Л. Монтеск'є не пов'язував політичну свободу з якоюсь певною політичною системою, зокрема з демократією, підкреслюючи, що політична свобода може бути тільки в державі, де всі відносини регулюються правом і де закони панують над волею правителів. У деспотії немає законів, а значить, немає і політичної свободи, там панує свавілля і рабство. Отже, мірою свободи за Ш. Л. Монтеск'є незмінно виступає право.

Історія розвитку нашого народу свідчить про постійну боротьбу українців за реалізацію права на вільне існування, утвердження власних культурних, політичних та правових цінностей [2, с. 125–148]. Вочевидь, існування політичної свободи у суспільстві неможливе без розвинутої правової свободи, оскільки саме у правових нормах визначаються прийнятні для держави та соціуму межі політичних прагнень і засобів їх реалізації суб'єктами суспільно-політичних відносин.

Правова свобода має два джерела: формальне (позитивне право, норми права) і змістовне (природне право). Правове регулювання полягає у трансформуванні природного права, тобто втілення природного права у закон. Процес такої трансформації – втілення природного права у закон (правову норму) і, навпаки, наповнення юридичної норми природно-правовими цінностями – розкривається за допомогою вчення детермінізму. Такий підхід дозволяє уявити природне і позитивне право як єдність внутрішніх взаємопов'язаних сторін. Кожна із цих сторін вбирає у собі свою протилежність: природне право вміщує як форму свого здійснення позитивне право, а останнє – сукупність об'єктивних властивостей і соціальних потреб як свою базу складову. Однак таке розуміння не виключає першопричини природно-правових норм.

На переконання С. Яремчук, природне право за своєю сутністю первинне і відіграє визначальну роль відносно позитивного права. За його допомогою здійснюється оцінка юридичних норм, виявляється їх відповідність праву як мірі свободи. Таким чином, природне право і право позитивне співіснують як необхідні та важливі умови буття права як цілісного суспільного феномену. Правова свобода виявляє себе як єдність протилежностей: природно-правових і позитивно-правових начал. У цьому і виявляється високий рівень інтеграції права і свободи.

Необхідно зазначити, що інтерпретація норм природного права, їх розуміння та втілення напряму залежать від ментально-історичних особливостей

генези конкретної нації. Зокрема, сутність свободи для українців полягає, перш за все, в індивідуальній свободі, можливостях реалізувати власний життєвий проект у не завжди сприятливих соціально-економічних та правових умовах (як свідчить історія українського народу). Саме тому така ментальна цінність українства як свобода безпосередньо корелюється з індивідуалізмом.

Аналізуючи сутнісні характеристики свободи як аксіологічної константи українського менталітету, та визначаючи її як підґрунтя взаємообумовленості політичної та правової культур неможливо залишити поза увагою таку цінність, як відповідальність. Відповідальність органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, із вибором цілей і способів, методів і стилів її досягнення. Свобода особистості у сучасному демократичному суспільстві означає життя за своїми принципами, самодостатність та відповідальність за цей вибір перед самим собою і за власну долю, за свій розвиток і самореалізацію, за вистражане вміння слухати власну совість. Отже, свобода і відповідальність взаємно зумовлюються: чим більше особистість прагне бути вільною, тим більшу відповідальність вона має покласти на себе, і водночас свобода, котра позбавлена відповідальності, переростає у свавілля, а відповідальність, позбавлена свободи, перетворюється на засіб пригнічення особистісного джерела у людині. Відповідальність неможлива без таких важливих психологічних рис-властивостей, як ініціативність, самостійність, упевненість, внутрішня свобода, що допомагають особистості самореалізуватися і стати повноцінним членом суспільства [3, с. 92–93]. Вищезначені психологічні властивості, на нашу думку, є змістовним наповненням українського менталітету, які забезпечують ціннісне підґрунтя корелятивності політичної та правової культур.

Таким чином, політична та правова культури українського соціуму взаємообумовлюють існування одна одної й базуються на спільному ментально-історичному підґрунті. Така спільність забезпечується, в першу чергу, реалізацією низки цінностей, зокрема таких, як свобода, відповідальність, справедливість, рівність, демократизм тощо. У сучасних умовах розвитку вітчизняного суспільства втілилась така важлива ментальна та політико-правова цінність, як свобода. Вона зреалізована у побудові незалежної Української держави, демократичному способі буття українства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.

2. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

О. Н. Кириленко, доктор политических наук, профессор,
Ровенский государственный гуманитарный университет;

А. Н. Чубатенко,

Общественная организация «Всеукраинский общественный фонд ЗАВТРА»

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ

Политическая ментальность как важный элемент политической культуры включает стереотипные установки в сфере политических ценностей и отношений, другими словами – определенный политический коллективный образ мыслей. Ментальность имеет и практическое воплощение в системе относительно устойчивых образцов политического поведения.

Соответственно этапам исторического развития общества и сферы политики в частности можно выделить три типа политической культуры – тоталитарную, авторитарную и демократическую. Данные формы политической культуры связаны с различными моделями функционирования политических институтов, взаимодействия их с неполитическим/гражданским обществом. В таком аспекте специфика национального политического развития демонстрировала и демонстрирует общие черты политических режимов и политической ментальности. Однако каждая страна имеет и уникальные, особенные характеристики политических феноменов и политической ментальности.

Необходимо отметить, что различия, неравенство в развитии национальных социальных систем и их политических институтов исторически проявляло себя в конфликтно-конкурентной модели международных отношений. В современных условиях данная модель и соответствующие концепции / доктрины внутренней и внешней политики стран мира продолжают воспроизводить принципы неравенства, противостояния и борьбы национальных интересов.

2. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

О. Н. Кириленко, доктор политических наук, профессор,
Ровенский государственный гуманитарный университет;

А. Н. Чубатенко,

Общественная организация «Всеукраинский общественный фонд ЗАВТРА»

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ОСНОВЫ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ

Политическая ментальность как важный элемент политической культуры включает стереотипные установки в сфере политических ценностей и отношений, другими словами – определенный политический коллективный образ мыслей. Ментальность имеет и практическое воплощение в системе относительно устойчивых образцов политического поведения.

Соответственно этапам исторического развития общества и сферы политики в частности можно выделить три типа политической культуры – тоталитарную, авторитарную и демократическую. Данные формы политической культуры связаны с различными моделями функционирования политических институтов, взаимодействия их с неполитическим/гражданским обществом. В таком аспекте специфика национального политического развития демонстрировала и демонстрирует общие черты политических режимов и политической ментальности. Однако каждая страна имеет и уникальные, особенные характеристики политических феноменов и политической ментальности.

Необходимо отметить, что различия, неравенство в развитии национальных социальных систем и их политических институтов исторически проявляло себя в конфликтно-конкурентной модели международных отношений. В современных условиях данная модель и соответствующие концепции / доктрины внутренней и внешней политики стран мира продолжают воспроизводить принципы неравенства, противостояния и борьбы национальных интересов.

В XX–XXI в. национальные интересы стали недостаточным ресурсом для борьбы и контроля над планетарными ресурсами, поэтому страны начали объединяться в международные блоки. Две мировые войны являются прямым доказательством выхода планетарного сообщества на новый уровень развития конфликтно-конкурентной модели политического мышления элит и организации политического развития и стран, и мира в целом.

Гонка вооружений как результат конфликтной модели социально-политического развития привела к чрезмерно огромному разрушительному потенциалу мирового военно-промышленного комплекса. Это означает, что мировое сообщество стоит перед лицом катастрофических для планеты и земной цивилизации рисков самоуничтожения. Поэтому на современном этапе глобализации перед странами и институтами глобального управления, в частности ООН, стоят уникальные стратегические цели и задачи минимизировать такие риски путем эффективной системы международной безопасности и политики мира, основой чего должна стать смена парадигмы политического мышления, политической ментальности и политической культуры на уровне всех стран мира. Данная трансформация предполагает принципиальный поворот в политических ценностях, ментальности и практиках политики в сторону демилитаризации, гуманизации, демократизации и конструктивной глобальной интеграции. Такой переход не означает отказ от вооружений, а скорее переориентацию их на защиту от внешнепланетарных, космических угроз в рамках глобальных вооруженных сил.

Социологические исследования благодаря современным информационно-компьютерным технологиям позволяют выйти на новый, глобальный уровень изучения социальных явлений и процессов. Реально социология как наука переживает переход от национального до глобального уровня развития. В таком плане открываются возможности использования глобальных и глобально-кальных методологий и техник проведения исследований различных сфер жизнедеятельности, в частности – эффективности политических систем и политических институтов стран мира; состояния, общих характеристик и специфики политической культуры, политических ценностей, политической ментальности и политических практик и др. Это выводит на новый уровень методологию кросс-национального, компаративного анализа политических явлений и процессов в странах и мире, создает новые технологии информационно-аналитического обеспечения политики международных организаций и деятельности институтов глобального управления.

Результаты социологических исследований выступают необходимым, качественным и эффективным дополнением к статистической информации, которая является доминирующим источником для политического анализа и разработки политико-управленческих решений.

Глобальные социологические исследования политических ценностей, политической культуры и политической ментальности предполагают развитие международного научного сотрудничества, которое в свою очередь включает процессы субнациональной интеграции экспертов и научных организаций в области социально-политических исследований. Таким образом, глобальные политические исследования могут быть институционализированы в рамках национальных и международных ассоциаций политологов, политических социологов, психологов, технологов и других экспертов в области политического развития.

В таком аспекте авторы данных тезисов поддерживают идею и практику создания Всеукраинской ассоциации социально-политических исследований, которая должна стать активным субъектом глобальных политических исследований, деятельности Международной ассоциации политических наук, Международной социологической ассоциации, Международной ассоциации юридических наук и других международных научных структур.

В целом использование методов глобальных социологических исследований с целью поддержки процессов формирования и развития демократической политической культуры современных обществ, демократической трансформации политической ментальности в условиях глобальных изменений создает дополнительный и важный потенциал для практического воплощения принципов демократии во всех сферах жизнедеятельности людей и общества – от локального до глобального уровня.

О. М. Кіндратець, доктор політичних наук, професор,
Запорізький національний університет

ВИЯВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕНТАЛІТЕТУ НАРОДУ В УМОВАХ ЗАГРОЗИ ЙОГО БЕЗПЕЦИ

Питання, яке виникає у тих, хто починає вивчати менталітет певного народу, – чи може він змінитися, чи це незмінна його характеристика. Щодо тривалості формування менталітету народу думки науковців співпадають – на його формування йдуть століття чи навіть тисячоліття, якщо народ давнішній. А щодо змін менталітету, то єдності в поглядах вчених немає. Одні вважають, що менталітет не змінюється, а на думку інших – зміни в менталітеті народу все ж відбуваються, хоча і повільно. Такі зміни називають по-різному: трансформацією менталітету, руйнуванням його цілісності, чи «нашаруваннями» в менталітеті й т. п.

Глобальные социологические исследования политических ценностей, политической культуры и политической ментальности предполагают развитие международного научного сотрудничества, которое в свою очередь включает процессы субнациональной интеграции экспертов и научных организаций в области социально-политических исследований. Таким образом, глобальные политические исследования могут быть институционализированы в рамках национальных и международных ассоциаций политологов, политических социологов, психологов, технологов и других экспертов в области политического развития.

В таком аспекте авторы данных тезисов поддерживают идею и практику создания Всеукраинской ассоциации социально-политических исследований, которая должна стать активным субъектом глобальных политических исследований, деятельности Международной ассоциации политических наук, Международной социологической ассоциации, Международной ассоциации юридических наук и других международных научных структур.

В целом использование методов глобальных социологических исследований с целью поддержки процессов формирования и развития демократической политической культуры современных обществ, демократической трансформации политической ментальности в условиях глобальных изменений создает дополнительный и важный потенциал для практического воплощения принципов демократии во всех сферах жизнедеятельности людей и общества – от локального до глобального уровня.

О. М. Кіндратець, доктор політичних наук, професор,
Запорізький національний університет

ВИЯВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕНТАЛІТЕТУ НАРОДУ В УМОВАХ ЗАГРОЗИ ЙОГО БЕЗПЕЦІ

Питання, яке виникає у тих, хто починає вивчати менталітет певного народу, – чи може він змінитися, чи це незмінна його характеристика. Щодо тривалості формування менталітету народу думки науковців співпадають – на його формування йдуть століття чи навіть тисячоліття, якщо народ давнішній. А щодо змін менталітету, то єдності в поглядах вчених немає. Одні вважають, що менталітет не змінюється, а на думку інших – зміни в менталітеті народу все ж відбуваються, хоча і повільно. Такі зміни називають по-різному: трансформацією менталітету, руйнуванням його цілісності, чи «нашаруваннями» в менталітеті й т. п.

Найчастіше менталітет визначають як особливе світосприйняття, характерне народу, яке сформоване під впливом значимих подій у його житті, природного середовища і ще багатьох різних факторів, які змушують пристосовувати, змінюватися, виживати. Отже, все те, що відносять до менталітету народу – цінності, пріоритети, стереотипи поведінки, емоційні реакції – є продуктом умов його існування.

Важливу роль у формуванні менталітету народу відіграють фактори ризику, загрози. Значна частина загроз – це загрози, що створюють інші держави, які проводять агресивну зовнішню політику. Дійсно, взаємодія з іншими народами може бути різною – це не тільки мирне співіснування, взаємовигідне співробітництво та партнерство, але і конфлікти, війни. Зовнішнє середовище (безпечне чи агресивне) впливає не тільки на формування менталітету, а ще і на його зміни. На думку І. А. Горбатенко, у кризових для суспільства ситуаціях може виникати небезпека для цілісності менталітету [1, с. 111].

На долю українського народу випало багато випробувань. Були змагання за незалежність і тривалий період залежності і поневолення. Однак те, що українці не розчинилися серед інших народів, вижили як етнос, зберегли свою культуру, є свідченням нездоланного прагнення до свободи, незалежності, самобутності.

Умови існування народів нині змінюються набагато скоріше, ніж це було навіть п'ятдесят років тому. Змінюються не тільки фізичні умови існування, але і ті, які впливають на когнітивні процеси, на свідомість людей. Світ став «тісним», перетворився на «світове село», з'явилися новітні засоби комунікації, відбулася значна уніфікація способу життя, матеріальної культури, міжнародна міграція набула небачених до цього масштабів, зросла кількість людей, країна проживання яких не є країною народження, кількість космополітів – «громадян світу». Переміщення народів, культур, поява універсальних практик, нові умови існування і виживання приводять до трансформації менталітету і є ще однією загрозою його цілісності. Українці теж живуть не ізольовано і всі ці процеси впливають і на наш народ. Частина українців, як і представників інших народів сучасного глобалізованого світу, втрачає відчуття належності до свого народу. Інші ж, живучи далеко за межами України, ідентифікують себе як українці, вирізняються з поміж інших своєю поведінкою, реакцією на певні події, стереотипами, тобто демонструють прищеплені народу ментальні риси та формують уявлення про український народ за кордоном.

Варто дослідити, як в умовах нинішніх загроз – «культурної інтервенції», «гібридної війни» тощо, змінюється світосприйняття людей, їх поведінка [2]. Взагалі, загрози існуванню народу дають можливість краще зрозуміти особливості його менталітету. В такі періоди викристалізуються ті особливі

риси менталітету, які дозволили народу вижити попри всі небезпеки, втрати. Юрій Липа, характеризуючи українське суспільство, наголошував на тому, що для українця дуже важливими є родина, рід. Українець є завжди зв'язаний з групою. Характерними рисами українців Ю. Липа називав терплячість, відвагу, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах, а ще солідарність та своєрідний демократизм, почуття власної гідності. Потяг до справедливості він вважав «найважливішим рушійним наказом» українців [3]. Названі риси українців показують їх близькість, спорідненість з європейськими народами, а тому цілком природним є прагнення до євроінтеграції. Масові акції протесту в 2004 та 2013–2014 рр. і нинішня боротьба за незалежність продемонстрували багато з тих рис, які називав Ю. Липа. Реальні загрози безпеці народу виявляють основні риси його менталітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбатенко І. А. Національний менталітет як чинник суспільно-політичного розвитку / І. А. Горбатенко // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22: Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 5. – С. 110–116.
2. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Требін // Укр. соціум. – 2014. – №3 (50). – С. 113–127.
3. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія. Т. 1. Призначення України / Ю. Липа. – К. : МАУП, 2007. – 332 с.

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ЯДРО ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Реалізація проголошеного в Україні курсу на формування правової держави і громадянського суспільства може бути досягнута, з одного боку, вдосконаленням законодавства и державного управління та, з другого боку, забезпеченням високого рівня правової культури українських громадян. Поняття правової культури – багатогранне, багатоаспектне. Тому для його філософсько-правового аналізу використовуються різноманітні теоретико-

риси менталітету, які дозволили народу вижити попри всі небезпеки, втрати. Юрій Липа, характеризуючи українське суспільство, наголошував на тому, що для українця дуже важливими є родина, рід. Українець є завжди зв'язаний з групою. Характерними рисами українців Ю. Липа називав терплячість, відвагу, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах, а ще солідарність та своєрідний демократизм, почуття власної гідності. Потяг до справедливості він вважав «найважливішим рушійним наказом» українців [3]. Названі риси українців показують їх близькість, спорідненість з європейськими народами, а тому цілком природним є прагнення до євроінтеграції. Масові акції протесту в 2004 та 2013–2014 рр. і нинішня боротьба за незалежність продемонстрували багато з тих рис, які називав Ю. Липа. Реальні загрози безпеці народу виявляють основні риси його менталітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбатенко І. А. Національний менталітет як чинник суспільно-політичного розвитку / І. А. Горбатенко // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22: Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 5. – С. 110–116.
2. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Требін // Укр. соціум. – 2014. – №3 (50). – С. 113–127.
3. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія. Т. 1. Призначення України / Ю. Липа. – К. : МАУП, 2007. – 332 с.

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ЯДРО ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Реалізація проголошеного в Україні курсу на формування правової держави і громадянського суспільства може бути досягнута, з одного боку, вдосконаленням законодавства и державного управління та, з другого боку, забезпеченням високого рівня правової культури українських громадян. Поняття правової культури – багатогранне, багатоаспектне. Тому для його філософсько-правового аналізу використовуються різноманітні теоретико-

методологічні підходи [1, с. 48–69]. Серед них: суб'єктивний, діяльнісний, антропологічний, технологічний, соціологічний, аксіологічний та ін.

Так, відповідно до суб'єктивного підходу під правовою культурою розуміється певний ступінь знання законодавства та поваги до норм права. Його прибічниками, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як правовий статус особистості, правова поведінка та ін.

У відповідності з діяльнісним підходом правова культура розглядається як правотворча діяльність. Вона розуміється як процес і результат творчості людини в галузі права. Цим саме з правової культури виключаються інші види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовча діяльність або діяльність громадян з підвищення свого правоосвітнього рівня тощо.

Антропологічне розуміння правової культури виходить із того, що культура включає в себе все, що створено людиною і характеризує історичність її буття в світі. Виходячи з цього широкого розуміння культури, в науковій літературі можна зустріти досить широкі визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової культури як системи матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, і їх відбиття у свідомості й поведженні людей.

Виходячи з технологічного підходу, правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, які історично змінюються і які характеризують рівень правової діяльності, який був досягнутий суспільством. Акцент тут ставиться не на те, що робиться в правовій галузі, а на те, як це робиться.

Не принижуючи значення зазначених підходів до визначення правової культури, ми солідарні з тими вченими, котрі надають перевагу аксіологічному підходу в його розумінні. Даний підхід, який є найбільш розповсюдженим серед вчених, дозволяє поєднати її багатоманітні якості навколо поняття цінності [2, с. 181–182].

Правові цінності складають стрижень ціннісно-нормативних орієнтацій правової культури, слугують головним фактором соціокультурної інтеграції. Найважливішу роль в їх формуванні відіграє правова ментальність українських громадян [3, с. 103–124]. Зміст правової ментальності відображає процес правокультурного розвитку, що проявляється як у характері мислення, так і в образі дії. Він по-своєму унікальний, специфічний і невіддільний від соціальної ментальності. Правова ментальність представлена трьома видами: по-перше, внутрішнім станом особистості, мінливими і симетричними елементами її психіки, по-друге, суб'єкт-суб'єктними і суб'єкт-об'єктними відносинами у сфері правової діяльності, по-третє, результатами даних правових

відносин і діяльності, тобто ментальним правовим середовищем, у якому реально живуть і діють люди і їх соціальні спільноти.

У структурі правової ментальності можна виділити чотири елементи, які розкривають його сутність і утворюють його цілісність. Перший компонент – когнітивний, що включає в себе правовий світогляд і правову свідомість, що обумовлюють правову поведінку особистості. Другий елемент – оцінний, що відображає, яким чином у свідомості особистості і суспільства в цілому опосередковуються правові цінності й якими можуть бути їх ціннісні орієнтації. Третім є комунікативний компонент правової ментальності. Він пов'язаний з правовими традиціями, які характерні для даного типу соціуму. Вони являють собою соціальний досвід, який акумулює правові цінності і передається від одного покоління до іншого в певних просторово-правових межах. Четверта складова – це сенситивний елемент, що характеризує емоції людини і відображає його правову психологію, яка охоплює собою сукупність ціннісних відносин, настроїв, бажань і переживань, характерних для особистості або в цілому для конкретного суспільства.

Сказане дозволяє говорити про те, що правова ментальність – це унікальне правове явище, яке охоплює стиль юридичного мислення і поведінки, юридичні знання і уявлення, характерні для конкретного індивіда і суспільства в цілому, і яке детерміновано індивідуальним і соціальним досвідом. Правова ментальність дає можливість правовій культурі зберегти свою власну ідентичність, не розчинитися у множинних стиканнях з іншими правовими культурами інших товариств. Загальнолюдські, загальноцивілізаційні, етнічні, корпоративні, групові та інші правові цінності складають «генетичний код» правової ментальності, який обумовлює особливості правової свідомості та правової поведінки різних націй, народностей, соціальних груп і окремих індивідів. Через ці цінності правова ментальність формує свій власний неповторний духовний світ, що дозволяє їй розвинути свою внутрішню сутність і аксіологічний зміст. Завдяки цьому ціннісний «генетичний код» правової ментальності виступає ядром правової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
2. Клімова Г. П. До питання про сутність правової культури / Г. П. Клімова // Вісн. нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 180–182.

3. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.

М. А. Козловець, доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ VERSUS МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Роки незалежності принесли українському суспільству багато позитивних змін. Утім, не відбулося головного: утвердження новітньої державності, яка б відповідала вимогам часу. Побудову національної держави, як це мало місце в Європі в епоху модерну, ми нині в Україні не спостерігаємо. Не відбулося народження цивілізованих принципів функціонування держави, відповідальної взаємодії влади з народом. Українська держава перестала виконувати свої базові функції. Вона не в змозі належним чином контролювати кордони та міграційні потоки, фінансовий стан справ у суспільстві, якість продуктів харчування і медикаментів, не забезпечує ні обороноздатності, ні економічної незалежності, ні правосуддя, ні соціальної справедливості. Прояви дезорганізації, деструкції й ентропії спостерігаються в усіх владних інституціях. Осмислення, самоусвідомлення державництва українським народом не відбулося в усіх його прошарках і на всіх рівнях: філософсько-політичному, соціально-економічному, психологічному, правовому, ментальному, ідеологічному, інформаційному, конфесійному, оборонному. Для багатьох українців держава не є екзистенційною цінністю, а перетворилась у чисто інструментальну.

Чому ж за двадцять п'ять років незалежності Україна так і не стала ефективною, авторитетною державою, не змогла стати в рівень з іншими державами? Деякі науковці заявляють, що це хвороба росту національного організму, що українська нація надто молода, вона лише формується. Можна все звалити й на «воріженьків», які начебто не дають українцям розбудовувати власну успішну державу. У цьому є певна доля істини, однак перебільшувати значення зазначених чинників не слід. Має рацію В. Маляренко, який стверджує, що нам «бракує відповідних якостей народу та його так званої еліти, які не мають державницьких підходів та національної гідності» [1, с. 6].

Дійсно, якщо шукати причини нашої «недолі», то варто передусім вказати на ті риси національного характеру, які не дають нам успішно розбудову-

3. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.

М. А. Козловець, доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ VERSUS МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Роки незалежності принесли українському суспільству багато позитивних змін. Утім, не відбулося головного: утвердження новітньої державності, яка б відповідала вимогам часу. Побудову національної держави, як це мало місце в Європі в епоху модерну, ми нині в Україні не спостерігаємо. Не відбулося народження цивілізованих принципів функціонування держави, відповідальної взаємодії влади з народом. Українська держава перестала виконувати свої базові функції. Вона не в змозі належним чином контролювати кордони та міграційні потоки, фінансовий стан справ у суспільстві, якість продуктів харчування і медикаментів, не забезпечує ні обороноздатності, ні економічної незалежності, ні правосуддя, ні соціальної справедливості. Прояви дезорганізації, деструкції й ентропії спостерігаються в усіх владних інституціях. Осмислення, самоусвідомлення державництва українським народом не відбулося в усіх його прошарках і на всіх рівнях: філософсько-політичному, соціально-економічному, психологічному, правовому, ментальному, ідеологічному, інформаційному, конфесійному, оборонному. Для багатьох українців держава не є екзистенційною цінністю, а перетворилась у чисто інструментальну.

Чому ж за двадцять п'ять років незалежності Україна так і не стала ефективною, авторитетною державою, не змогла стати в рівень з іншими державами? Деякі науковці заявляють, що це хвороба росту національного організму, що українська нація надто молода, вона лише формується. Можна все звалити й на «воріженьків», які начебто не дають українцям розбудувати власну успішну державу. У цьому є певна доля істини, однак перебільшувати значення зазначених чинників не слід. Має рацію В. Маляренко, який стверджує, що нам «бракує відповідних якостей народу та його так званої еліти, які не мають державницьких підходів та національної гідності» [1, с. 6].

Дійсно, якщо шукати причини нашої «недолі», то варто передусім вказати на ті риси національного характеру, які не дають нам успішно розбудувати

вати державність і, в міру можливостей, намагатися змінити їх. Кожна нація володіє притаманними тільки їй психокультурними властивостями, які невидимими силовими лініями єднають людей у спільноту. Крім таких зовнішніх відмінностей, як розріз очей або колір шкіри, навіть мовної відмінності, є щось значніше, що відображається на організації життя, формує культуру, економіку, політику, потреби соціального плану, особливості освіти й виховання, впливає на сприйняття інформації та реакцію на неї. Це невидимий внутрішній духовний світ, який проявляється у всіх сферах життєдіяльності людей, певний спосіб мислення, ментальність, «загальний дух народу» (Ш. Л. Монтеск'є).

У найзагальнішому розумінні ментальність – це певна сукупність цінностей, звичок, система координат, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини або групи осіб на навколишню дійсність і, відповідно, визначають її (їх) поведінку. Як тип мислення, душевний склад, глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, ментальність містить свідоме й несвідоме. Груповий менталітет (за К.-Г. Юнгом, колективне несвідоме) – це своєрідні інстинкти, які складаються з так званих архетипів і виринають з глибини психічних несвідомих утворень. Вони присутні в генах і передаються від покоління до покоління [2, с. 3–6]. Ментальність майже не піддається раціональному тлумаченню. Це не тільки загальноприйняті правила й звичаї, традиції, мова, світогляд, а щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється.

Національна ментальність виявляється у домінуючому настрої етнічної спільноти, характерних особливостях світосприйняття, системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах міжособистісних взаємовідносин, у конкретних фактах самоорганізації нації тощо. Ментальність української нації, її узагальнююча характеристика ґрунтується на базових архетипах народу, їхніх основних виявах у культурі, світоглядних засадах і рисах поведінки у звичних та екстремальних умовах.

Сучасні дослідники української ментальності подають її у різних узагальнюючих характеристиках. Так, О. Киричук уважає, що українській ментальності притаманні такі системотвірні ознаки: інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; кордоцентричність, що виявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості; анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистої свободи, без належного прагнення до державності, коли бракує ясних цілей, достатньої стійкості, дисципліни й організованості;

перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення [3, с. 11].

I. Поліщук до базових взаємопов'язаних особливостей традиційного менталітету українства відносить екзистенційний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність, ескапізм, консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм, громадоцентризм, провінційність, аполітичність, анархічність [4, с. 86]. О. Нельга виділяє такі ментальні риси української нації, як гуманність, демократизм, козацький дух, селянськість, індивідуалізм, роз'єднаність, бездержавність [5]. Як бачимо, різні тлумачення української ментальності містять низку спільних ознак, які можна назвати її сутнісним ядром.

Менталітет народу формується під впливом низки чинників. Це генетика, тисячолітня селекція і природний відбір; пришельці й завойовники, перемоги і поразки; ландшафт і клімат; вплив підпорядкування і панування; чисельність і територія, економіка й військова могутність; харчування і політичний устрій, релігія та культурні традиції, звичаї, закони тощо. Сукупність цих умов та їх комбінацій формує і зберігає те, що є системотвірним інстинктом народу у всіх його нюансах [6, с. 384–387].

Зазначений системотвірний елемент в українців, на наш погляд, не найсильніший. Є народи, більш схильні до міцної державності та менш здатні до неї. Якщо, наприклад, вірмен, греків, англійців, французів, китайців та інших народів називають народами-творцями, то про українців надто важко знайти подібні твердження. Український народ довго залишався без державності, а тому й без належним чином артикульованих національних інтересів. Люди з меншою схильністю до державних народів як самобутні спільноти ні в чому не поступаються більш державним. Однак у рівній мірі з ефективністю і зручностями державності у них не виходить. А поодинці в чужу державність вписуються цілком.

До найбільш розвинених, заможних, стабільних країн сьогодні належать ті, спільним для яких є те, що вони, як правило, оточені морем і через їхні території не проходили різні завойовники. Це Австралія, Японія, Англія, Норвегія, Фінляндія, Канада, США та ін. Щодо України, то її територія з давніх часів була великою дорогою й велетенським казаном людських сплавів. Племена й народи, які заклали основи української нації, на всіх етапах свого розвитку не перешкождали проникненню «чужої крові» – своїм вважався кожний, хто погоджувався шанувати громаду, звичаї, брав участь у її військовому й економічному житті. І по-друге, тут живе народ рівнинного пейзажу, мрійливого характеру. Незважаючи на чисельні намагання різних завойовників його загарбати, в українців слабка агресивність. До того ж терпимості, толерантності, покірливості вчить і релігія. Українці можуть виступити на короткому відрізку часу, розуміючи при цьому, що воювати довго – це не

діло. І шляхетність веде до поразок. Чого не скажеш про нації напруженої енергетики, які живуть у менш сприятливих природних умовах (наприклад, у гористій місцевості).

На відміну, скажімо, від США, де формування менталітету типового американця відбувалося в складних, не дуже сприятливих природних умовах, що сприяло становленню не поета і філософа, а прагматика, винахідника, підприємця, природні особливості України екстримом не рясніють. Родючі землі, порівняно м'який клімат, віддаленість від епіцентрів можливих руйнівних землетрусів, повеней, цунамі тощо. Не потрібно нічого винаходити – знай ори, засівай, збирай урожай. Чим більше й інтенсивніше працюєш, тим вищий твій добробут. Звісно, розвитку особистої заповзятливості це не дуже сприяло. Слід пам'ятати, що життя – постійна боротьба, причому не лише окремих індивідів, соціальних груп, а й держав, народів. Одні народи в цьому змаганні уміють «тримати удар», інші – ні. Українці, на жаль, радше належать до других, ніж до перших.

У непростих умовах розвитку українського народу в складі різних державних утворень, починаючи з XVII ст. відбувається, за висловом І. Крип'якевича, «всмоктування інтелекту» з боку Речі Посполитої та Російської імперії й активне знищення залишків автономності в Україні. Натомість нав'язувалися ідеї «меншовартості» українського народу та культури. Формується орієнтація на «*vita minima*» («маленьке, потаємне, внутрішнє життя»), мета якого – перечекати. Це життя інтровертне, сконцентроване на розбудові внутрішніх переживань. А у зв'язку з тим, що основна маса українців залишалася селянською, виникають психологічні настанови на творення суспільної взаємодії на рівні сімейних, сусідських взаємин («толока») [7, с. 4]. Тоді як нації-держави постають насамперед як територіальні політичні спільноти, що формують головний тип політичних зв'язків і лояльності своїх членів. Решта зв'язків – сімейні, релігійні, класові тощо – є вторинними й підпорядкованими зв'язку громадянина зі своєю державою. Тому нинішній стан України в чомусь природний, бо багатовікову «стихію», козацьку «вольницю» та бездержавність не можна подолати за короткий час.

Значимо й таке: якщо інші народи мали свою державність століттями, навіть тисячоліттями, то перша уява про державність нашого народу відбулась лише в IX ст., коли був створений так званий Руський каганат – держава, яка з XVIII ст. стала називатися Київською Руссю. Вчені до цього часу не можуть визначитись, хто і в який спосіб створив цю державу. Одні це приписують норманам, другі – готам, треті – тюркським народам, четверті – хозарам. Але практично ніхто не наводить конкретних вірогідних даних, що сам народ визрів і зорганізувався. На попередніх етапах своєї історії українці через внутрішні конфлікти, чвари та інтриги так і не змогли вибороти незалежність.

Вона прийшла внаслідок процесів, які відбувалися не стільки в Україні, скільки поза її межами, хоча й за активної участі українців. Порівняно легко отримавши незалежну державу, українці не в змозі розумно нею розпорядитися. В Україні відсутні власні стандарти побудови держави, ними для неї є європейські. Але те, що добре для одного народу, не завжди добре для іншого, оскільки не враховується його специфіка й менталітет [1, с. 7–8].

Проголошення новітньої незалежності України певною мірою припинило дію негативних чинників на свідомість і поведінку українців. Але набуті в минулому риси ментальності й культури ще довго будуть продукувати відповідні суспільні відносини, ідеали та орієнтації. Головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності повинна стати державна реалізація української нації як суверенної, соборної і демократичної України, такої, яка відповідає ментальності й способу життя нинішньої генерації українців. Переймаючи європейський досвід державного будівництва, Україна має зберегти власні державницькі традиції: республіканські ідеали, засади самоврядування, високу моральність, тісну взаємодію з українськими церквами, орієнтацію на співпрацю із Заходом. Успішне творення державно-політичного організму, самоутвердження української нації на новому витку світової цивілізації залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, яке місце посяде в системі їхніх цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маляренко В. Чому ми такі бідні? / В. Маляренко // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2010. – № 1–2. – С. 5–9.
2. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. С. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
3. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості : тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 4 ч. – К. ; Луцьк, 1994. – Ч. I. – С. 7–11.
4. Поліщук І. О. Ментальність українців: політичний аспект / І. О. Поліщук // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 86–92.
5. Нельга О. В. Українство як етноментальний та духовний феномен / О. В. Нельга // Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Людина і духовність». Аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників / [кер. авт. кол. А. І. Комарова]. – К. : НДІ «Проблеми людини», 1996. – Т. 5. – С. 120–131.
6. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід : монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, вид-во «Економічна думка», 2010. – 456 с.

7. Вітенко Л. Українська специфіка. Яка система державного управління нам підходить і чому її досі немає? / Л. Вітенко // День. – 2007. – 21 черв. – С. 4.

В. В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕНТАЛЬНІ РИЗИКИ В СТРУКТУРІ ПРОСТОРУ ВЛАДИ

Особливий вплив на динаміку ризиків у просторі влади надають ментальні структури суб'єктів політики. Ментальні ризики в різноманітних ризикогенних ситуаціях стають центрами перетину соціально-психологічних, соціокультурних, комунікативних чинників, які супроводжують владні відносини між індивідами.

Сучасні ментальні ризики пов'язані з глибинним рівнем індивідуальної та колективної свідомості й охоплюють напружені стани життєвого світу, викликані переоцінкою існуючої системи цінностей. Імпульсами ментальних ризиків стають соціальні настрої, викликані погіршенням довіли, негативними наслідками модернізації. Не досягаючи передбачуваного результату в своїх діях, соціальні суб'єкти наштовхуються на ментальний «вакуум», який породжений тим, що чинні стандарти поведінки, усталені традиції втрачають свою конструктивність і породжують хаос думок і дій. Ментальні ризики пов'язані з духовною кризою, руйнуванням стійких соціальних стереотипів. Висловлюючи стихійні форми недовіри до нестійких політичних, морально-правових структур порядку в суспільстві ризику¹, суб'єкти ментальних ризиків інстинктивно або свідомо тяжіють до політичних центрів стабільності, який декларує або реально гарантує новий цивілізаційний порядок.

Основою ментальних ризиків влади є комплекс суспільно-політичних архетипів. Основні особливості таких архетипів у контексті владної комунікації полягають у тому, що вони виступають, по-перше, умовами і контекстами інформаційних інтеракцій, по-друге, моделями інтеракційних процесів, що дають змогу впорядковувати існуючу суспільно-політичну комунікацію, по-третє, вони самі є і специфічними формами інформаційної взаємодії, які за певних обставин і процедур набувають характеристик достатньо масових символізованих ментальних структур [2, с. 75–76].

Вихідними соціально-психологічними феноменами акторів ментальних ризиків, які залучені в політичне життя і особливим чином виражають своє

¹ Різновид сучасного суспільства, теоретичне обґрунтування якого здійснено У. Беком.

7. Вітенко Л. Українська специфіка. Яка система державного управління нам підходить і чому її досі немає? / Л. Вітенко // День. – 2007. – 21 черв. – С. 4.

В. В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕНТАЛЬНІ РИЗИКИ В СТРУКТУРІ ПРОСТОРУ ВЛАДИ

Особливий вплив на динаміку ризиків у просторі влади надають ментальні структури суб'єктів політики. Ментальні ризики в різноманітних ризикогенних ситуаціях стають центрами перетину соціально-психологічних, соціокультурних, комунікативних чинників, які супроводжують владні відносини між індивідами.

Сучасні ментальні ризики пов'язані з глибинним рівнем індивідуальної та колективної свідомості й охоплюють напружені стани життєвого світу, викликані переоцінкою існуючої системи цінностей. Імпульсами ментальних ризиків стають соціальні настрої, викликані погіршенням довіли, негативними наслідками модернізації. Не досягаючи передбачуваного результату в своїх діях, соціальні суб'єкти наштовхуються на ментальний «вакуум», який породжений тим, що чинні стандарти поведінки, усталені традиції втрачають свою конструктивність і породжують хаос думок і дій. Ментальні ризики пов'язані з духовною кризою, руйнуванням стійких соціальних стереотипів. Висловлюючи стихійні форми недовіри до нестійких політичних, морально-правових структур порядку в суспільстві ризику¹, суб'єкти ментальних ризиків інстинктивно або свідомо тяжіють до політичних центрів стабільності, який декларує або реально гарантує новий цивілізаційний порядок.

Основою ментальних ризиків влади є комплекс суспільно-політичних архетипів. Основні особливості таких архетипів у контексті владної комунікації полягають у тому, що вони виступають, по-перше, умовами і контекстами інформаційних інтеракцій, по-друге, моделями інтеракційних процесів, що дають змогу впорядковувати існуючу суспільно-політичну комунікацію, по-третє, вони самі є і специфічними формами інформаційної взаємодії, які за певних обставин і процедур набувають характеристик достатньо масових символізованих ментальних структур [2, с. 75–76].

Вихідними соціально-психологічними феноменами акторів ментальних ризиків, які залучені в політичне життя і особливим чином виражають своє

¹ Різновид сучасного суспільства, теоретичне обґрунтування якого здійснено У. Беком.

ставлення до влади, виступають стани «Ми» – «Вони». Як правило, феномени «Ми» виникають під впливом зовнішнього ворожого оточення. Відрізняючись досить простими, подібними мотивами масової поведінки, установками, настроями по відношенню до влади, «Ми» виштовхує негативні почуття назовні, адресуючи їх містифікованим «Вони». Якщо «Ми» асоціюється з реальним простором у межах конкретної спільності, то «Вони» можуть бути скрізь – у найближчому і далекому оточенні, в сьогоденні і минулому.

Опозиція «Ми» – «Вони» має горизонтальний і вертикальний виміри. У першому випадку ми можемо говорити про геополітичні ризики, коли опозиція «Ми» – «Вони» трансформується в опозицію «Друг» – «Ворог», теоретичне обґрунтування якої здійснено в концепції «друг-ворог» Карла Шмітта. У концепції К. Шмітта поняття «ворог» є ключовим, оскільки саме воно найбільшою мірою пронизане перш за все політичним, публічним началом. Політичний ворог – це сукупність людей, яка веде боротьбу і яка протистоїть такій самій сукупності [7, с. 41]. Саме здатність народу (держави) самостійно визначати друга чи ворога К. Шмітт розглядав як сутність його політичної екзистенції. Якщо у народу «більше немає здатності або волі до цього розрізнення, він припиняє політично існувати. Якщо він дозволяє, щоб чужий приписував йому, хто є його ворог і проти кого йому можна боротися, а проти кого – ні, він більше вже не є політично вільним народом, він підкорений іншій політичній системі або ж включений до неї» [7, с. 52].

У другому випадку йдеться про ризики влади. У цьому аспекті вихідні соціально-психологічні феномени «Ми» – «Вони» стають надійним політичним ресурсом у періоди випробувань на міцність державного ладу. Вбираючи доступні й однотипні стандарти політичних дій, закладені системою, політична психологія людей, заснована на ментальності «Ми», стає надійним елементом стабілізації політичного порядку, що підтримується містичною вірою в його справедливість і непорушність.

Особливу роль опозиція «Ми» – «Вони» грає в пострадянському просторі. Для старших поколінних груп населення, менталітет яких сформувався в роки «розвинутого соціалізму», звичні символи «Ми» і «Вони» екстраполюються на психологічний простір влади сучасного пострадянського суспільства. Стереотип «Вони» переміщається на правлячу політичну еліту. Персоніфікацією «Вони» стають політичні лідери, з іменами яких свідомість старших поколінь асоціює прорахунки і невдачі в економічному розвитку пострадянського суспільства, зниження життєвого рівня, перевищення смертності над народжуваністю та інші негаразди. Насправді сприйняття ризиків у просторі влади з позицій біполярної опозиції «Ми» – «Вони» не охоплює всього різноманіття духовних феноменів простору влади, а становить лише один із «сюжетів» ментальних ризиків у взаємодії різних суб'єктів влади [6, с. 109–110].

По суті, ризики влади пов'язані з асиметрією між суспільними потребами, що швидко зростають, і можливостями практики ухвалення і трансляції рішень. На думку В. П. Горбатенка, аналіз ризиків влади має зосереджуватися на таких соціальних ситуаціях, як: зловживання владою (монополізація, насильство, корупція, тероризм); недостатність влади, коли влада не реалізує належним чином своїх можливостей (неприйняття рішень, відкладання ухвалення рішень, непослідовність діяльності); дефіцит влади (втрата функціональності, неефективність, розпад влади) та інфляція влади [1, с. 60].

Поряд з цим до ризиків влади відносять і втрату репутації – це наявний або потенційний ризик, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу державної установи громадськістю. Цей тип ризику може вплинути на рівень довіри населення до влади. Основними причинами ризику репутації є недотримання органом влади законодавства, недоліки в організації системи внутрішнього контролю, недоліки кадрової політики, виникнення конфлікту інтересів із заінтересованими особами, недотримання суб'єктами влади принципів політичної етики.

У сучасній Україні ризики влади обтяжуються ризиками модернізації [5, с. 156–170], а також соціально-політичною нестабільністю та загрозою відтворення і модифікації тоталітаризму, які мають, в тому числі, і ментальну природу.

Так, до основних ризиків модернізації можна віднести: протистояння елементів традиції і сучасності; переважання культурно-історичних і соціально-політичних чинників над економічними; домінування персоніфікації у діяльності влади і політичних еліт; деструктивні дії, пов'язані з конкуренцією політичних партій, утвердження мультипартійної системи; надмірна централізація або неконтрольований характер відцентрових тенденцій. На думку В. П. Горбатенка, конфліктно-кризовий потенціал модернізації обумовлений такими подієвими рядами: «провали модернізації» (архаїзація, анархізація, криміналізація суспільства); «пастки модернізації» (популізм, технократизм, націоналізм та ін.); «часткова модернізація» (паралельне співіснування традиційності й раціональності, як протилежних способів одночасної поведінки людини й орієнтації суспільства); «форсована модернізація» (безпідставне, штучне прискорення реформаторських процесів без урахування готовності до цього суспільства та наявності вольових можливостей політико-владного забезпечення руху вперед) [1, с. 64–65].

Не менш катастрофічну загрозу взаєминам влади і пересічних громадян несе соціально-політична нестабільність, яка, в ментальному плані, пов'язана з кризою ідентичності. Як відзначає Л. Нагорна, криза ідентичності – «це, насамперед, розмиті ціннісні й зовнішньополітичні орієнтації, невизначені перспективи, постійний пошук варіантів, безкінечне “перетягування каната”

у владних верхах, аномія з паралельним наростанням агресивності на масовому рівні. Це нестримна політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин на тлі байдужості суспільства до проблем цивілізованого співжиття і здорового довілля. Це гостро різні версії “віртуального минулого” і, як наслідок, девальвація понять “патріотизм”, “національна гордість”. Це дезорієнтована молодь, яка не бачить гідних прикладів для наслідування і шукає розради в сумнівних заняттях і схильності до “ерзац-культури”. Це загальне падіння моралі, коли не соромно красти й зраджувати» [4, с. 48–49].

Подальше поглиблення кризи ідентичності, переведення її в ментальну площину може актуалізувати потребу повернення до тоталітаризму, яка в сучасних умовах репрезентується прагненням обмеження темпів переходу до капіталізму і збереження соціальних гарантій. Загроза тоталітаризму може стимулювати такі небезпечні тенденції розвитку України, як поглиблення соціального розшарування й нерівності й, відповідно, посилення вірогідності соціально-класових конфліктів; сповзання у прірву цивілізаційного розколу, що посилює вірогідність міжконфесійних, міжетнічних і міжкультурних конфліктів; втрата освітнього і науково-технічного потенціалу, репутації й авторитету на міжнародній арені [1, с. 61].

Варто пам’ятати, що тоталітаризм став відповіддю на зростаючу комплексність суспільного життя і тієї зростаючої кількості ризиків, до якої вона призводить. Як справедливо відзначає С. В. Кононенко, «політична діяльність, – оскільки вона стосується всього суспільства і спрямовується до втілення базових політичних цінностей безпеки, добробуту, справедливості в інтересах всіх, а не окремих суспільних груп, – постійно породжує ілюзію можливості тотального політичного контролю, ілюзію можливості усунення будь-яких соціальних ризиків» [3, с. 50–51]. Тобто прагнення до повернення тоталітаризму на ментальному рівні є не що інше, як втеча від зростаючої комплексності і, відповідно, зростаючої ризикованості суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбатенко В. П. Політичні ризики: від теорії до практики / В. П. Горбатенко // Сусп.-політ. процеси. – 2016. – Вип. 2. – С. 55–69.
2. Ковалевський В. О. Політичні ризики функціонування архетипів інформаційних інтеракцій / В. О. Ковалевський // Наук. зап. ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 42. – С. 67–78.
3. Кононенко С. В. Політичний ризик і тоталітарний комфорт / С. В. Кононенко // Наук. зап. ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – Вип. 42. – С. 48–57.
4. Нагорна Л. «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики / Л. Нагорна // Політ. менеджмент. – 2007. – № 2 (23). – С. 47–54.

5. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
6. Устьянцев В. Б. Риски в пространстве власти: концепты и проекты / В. Б. Устьянцев // Вестн. Волгоград. гос. ун-та. Сер. 7. Философия. – 2011. – № 2 (14). – С. 106–112.
7. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопр. социологии. – 1992. – Т. 1, № 1. – С. 41–54.

О. М. Кузь, доктор філософських наук, професор,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

Європа як соціокультурний феномен була створена, не в останню чергу, наполегливим бажанням, прагненням «ублюдків Вольтера» [1] до сакралізації розуму і раціоналізації соціальних відносин. Залишаючи читача наодинці з контекстуальною герменевтикою цієї тези, зазначимо, що завдяки «революції гідності» поняття ідентичності та толерантності стали найуживанішими (до того ж із безліччю конотацій – від брутальної огиди «Правого сектору» щодо гей-парадів до метафізичної насолоди від зіткнення з «Іншим» прибічників ЛГБТ ідеології) не тільки серед політологів, але і серед філософів, культурологів, не говорячи вже про надлишкове їх використання в публіцистиці та журналістиці.

Евристичним для опису постсучасної культури є слово «ніби»: усе «ніби» відбувається, ми є «ніби» тими-то й тими-то, «ніби» залучені до «ніби» стосунків. І дуже симптоматично, що саме «ніби» є наразі найпоширенішим словом-паразитом, красномовним проривом підсвідомого осягнення постсучасного стану. Причому це універсальний термін, розповсюджений в різних мовах. У постсучасності «бути» поступилося місцем «видаватися», поверхня замінила глибину. Люди перетворилися на *картинки*, існування замінило сутність і саме поступилося *ілюзії*. Постмодернізаційні процеси посилюються віртуалізацією культури. Звільнення людини від соціального примусу, помножене на позбавлення фізичної тілесності, довершило перетворення індивіда на зображення. У віртуальності зникає людське фізіологічне (біологічне) тіло та з'являється тіло віртуальне, яке людина наділяє довільними ознаками, нівелюючи природну передзаданість статі, раси, національності, зовнішності тощо.

5. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
6. Устьянцев В. Б. Риски в пространстве власти: концепты и проекты / В. Б. Устьянцев // Вестн. Волгоград. гос. ун-та. Сер. 7. Философия. – 2011. – № 2 (14). – С. 106–112.
7. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопр. социологии. – 1992. – Т. 1, № 1. – С. 41–54.

О. М. Кузь, доктор філософських наук, професор,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

Європа як соціокультурний феномен була створена, не в останню чергу, наполегливим бажанням, прагненням «ублюдків Вольтера» [1] до сакралізації розуму і раціоналізації соціальних відносин. Залишаючи читача наодинці з контекстуальною герменевтикою цієї тези, зазначимо, що завдяки «революції гідності» поняття ідентичності та толерантності стали найуживанішими (до того ж із безліччю конотацій – від брутальної огиди «Правого сектору» щодо гей-парадів до метафізичної насолоди від зіткнення з «Іншим» прибічників ЛГБТ ідеології) не тільки серед політологів, але і серед філософів, культурологів, не говорячи вже про надлишкове їх використання в публіцистиці та журналістиці.

Евристичним для опису постсучасної культури є слово «ніби»: усе «ніби» відбувається, ми є «ніби» тими-то й тими-то, «ніби» залучені до «ніби» стосунків. І дуже симптоматично, що саме «ніби» є наразі найпоширенішим словом-паразитом, красномовним проривом підсвідомого осягнення постсучасного стану. Причому це універсальний термін, розповсюджений в різних мовах. У постсучасності «бути» поступилося місцем «видаватися», поверхня замінила глибину. Люди перетворилися на *картинки*, існування замінило сутність і саме поступилося *ілюзії*. Постмодернізаційні процеси посилюються віртуалізацією культури. Звільнення людини від соціального примусу, помножене на позбавлення фізичної тілесності, довершило перетворення індивіда на зображення. У віртуальності зникає людське фізіологічне (біологічне) тіло та з'являється тіло віртуальне, яке людина наділяє довільними ознаками, нівелюючи природну передзаданість статі, раси, національності, зовнішності тощо.

Функціонуючи у віртуальному режимі, віртуальному просторі, індивід приписує собі будь-які фізичні й соціальні ознаки. З'являється *homo virtualis* – Людина Віртуальна [2], яка є наслідком *відчуження людини від власної тілесності*. Подібне «розречевлення» людської сутності свідчить про нову *топологію розколу*: межа прокладається вже не між індивідом і зовнішнім світом, а *всередині* особистості. Неподільне, але й незлиянне співіснування двох іпостасей – фізичної та духовної – в людській особі опиняється під питанням, що сприяє шизоїзації особистості. Темпоральна шизофренія (нездатність синхронізувати «реальний» і віртуальний час) може обернутися шизофренією клінічною – неспроможністю психіки сформувати й утримувати цілісний образ власного «Я».

Перетин вищезазначених тенденцій проблематизується як віртуалізація повсякденності, коли «реальне» повсякденне життя поза електронними пристроями вибудовується на кшталт віртуального, «ніби» немає жодних прив'язок до «натури». Хоча типологізація є наріжним соціальним прийомом, втім, суттєва ознака постсоціальності полягає в проліферації ролей – нескінченному множенні множинності соціальних репертуарів. Нині жмут соціальних ролей не складає індивіда, це мозаїка, за якою не проглядається цілісний образ, картинка, за якою не приховується сутність. Актори без амплуа, ролі без сюжету, іронія без авторитету традиції – доба яскравих вражень, що відкидає сутність. Деонтологізація світу призвела до *деантропологізації суспільства*, драматургія відкидає людину як сутнісну істоту, залишаючи тільки персонажі й образи. Зазначена деантропологізація проблематизується за допомогою концептів «ідентичності», «політики ідентичностей», «множинної ідентичності» [3, с. 289–292].

Зігмунт Бауман, аналізуючи властивості модерного і постмодерного суспільств, відзначає, що проблема ідентичності в епоху модерну полягала в тому, як побудувати ідентичність і зберегти її цілісність, а проблема ідентичності в епоху постмодерну – в тому, як уникнути фіксації і зберегти свободу вибору [4].

Сьогодні людина все більше відчуває потребу ідентифікації свого я, розпізнання своєї місії, знаходження засобів етнічної адаптації у глобалізованому співтоваристві. Прагнення зрозуміти і знайти себе є, за образним висловом німецько-американського філософа та історика Ганни Арендт, «тоталітарною спокусою» [5]. Людина в умовах культурної глобалізації усвідомлює і переживає приналежність одночасно до безлічі різних культурних спільнот: етносу, нації, регіону, цивілізації тощо. При цьому етнічне і національне підґрунтя в структурі культурної ідентичності особистості не нівелюється, але втрачає домінуюче положення і приймає «факультативний» характер.

Наприкінці 1960-х рр. наука стала не лише гостро усвідомлювати, що «людини взагалі» не існує, що вона контекстуально визначена своєю історією, релігією та мовою, статтю та сексуальною орієнтацією, культурою і суспільством, часом, у якому живе, і т. ін. Ідентичність стала розсипатися на безліч частковостей, і поняття «людини взагалі» виявилось сумнівним. А це означало, що зникло чи, в усякому разі, вкрай проблематизувалось поняття про нормальну ідентичність. Множинна ідентичність з психіатричного діагнозу (майже шизофренії) перетворилася на модний трансдисциплінарний бренд, що, втім, не заважає їй залишатися діагнозом – хворобою пізньої і остаточно вичерпаної модерності і переходу до чогось іншого. Західна людина відчула себе раптом доктором Джеклом і містером Хайдом, що звільнилися від провини і необхідності зрощення і примирення своїх «я», і взялась теоретизувати на цю благодатну тему.

Ідентичність, на відміну від простого ототожнення або навіть розпредметнення якихось культурних артефактів, неодмінно виходить на цілісну визначеність особистості і зачіпає (висловлює) її глибинні підстави, смислоттєві орієнтири і буттєві «першопринципи». У науковому сенсі концепція множинної ідентичності, сприйнята без колишніх негативних конотацій, стала результатом найпотужнішого впливу постмодернізму як послідовної деконструкції модерності та її міфів зсередини. Якщо говорити про «соціальну ідентифікацію», вплив всюдисущого постмодерністського вірусу ревізії модерності виявився в популярності конструктивістського підходу, біля витоків якого стояли Н. Лукман, П. Бергер, Е. Гоффман, які актуалізували ідентифікацію замість ідентичності як постійний інтерактивний процес. Найважливіший вплив на розгортання концепцій складної та множинної ідентифікації справила багатогранна і багаторівнева критика декартової логіки об'єкт-суб'єктності, відхід від есенціалізму в бік конструктивістських трактувань «я». За словами Іллі Ільїна, в підсумку сама особистість перетворилася на літературну умовність [6, с. 99–100]. Свідомість стала сприйматися як текст, структурований за законами мови і організований як художнє оповідання з усіма наслідками канонів літературної умовності. Але що є наслідком цього припущення? Те, що, як будь-який художній текст, явлена у свідомості, слові і поведінці «олітературена» ідентичність тоді не може претендувати на істину, на те, що вона в принципі здатна адекватно відобразити реальність індивідуальної свідомості.

З амбівалентністю традиції і літературністю в проблемі ідентичності тісно пов'язана історична пам'ять. Дехто вважає, що ідентичності без історії, історичної пам'яті взагалі не буває. Однак роль історії тут неоднозначна. Конструювання сучасної ідентичності за допомогою звернення до історії, відродження минулого, старого доброго часу до успіху не приводить, більше

того, воно контрпродуктивне в принципі. Зрозуміло, історія містить чимало героїчного, захоплюючого і повчального – того, що бажано знати і з чим би непогано «асоціюватися». Але ще більше в ній примордіальної ворожнечі, агресії, захоплення, крові та бруду. На жаль, історія людства до країв наповнена конфронтаційним духом, безжальним винищенням один одного, постійними війнами, що несуть з собою не тільки радість перемоги, а й гіркоту поразки – кровоточиві рани, фантомні болі. Ними досі живляться взаємні підозри, заботони, образи.

Постмодерна ідентичність – гранично розкута і короткотермінова – доходить до повної свободи примірювання і зміни ідентичнісних масок. Ідентичність виявляється проектом, що свідомо вибудовується і здійснюється, виконується (performed) [7]. Це творча реалізація певної сучасної необхідності або послідовності життя. За влучним спостереженням З. Баумана, «проблема, що мучить людей... складається не стільки в тому, як віднайти обрану ідентичність і змусити оточуючих визнати її, скільки в тому, яку ідентичність обрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність або позбудеться її спокусливих рис. Головною і найбільш нервуючою проблемою є не те, як знайти своє місце в жорстких рамках класу або страти і, віднайшовши його, зберегти і уникнути вигнання; людину дратує підозра, що кордони, які він так важко подолав, незабаром зруйнуються або зникнуть» [8, с. 185–186]. Вибір, вільний вибір перетворює ідентифікацію з реактивно-біхевіоральної, або «очікуваної», поведінки в особистісно забарвлений вчинок, що індивідуально відбувся.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сол Дж. Ублюдки Вольтера. Диктатура розуму на Западі / Джон Ролстон Сол ; пер. с англ. А. Н. Сайдашева. – М. : АСТ : Астрель, 2007. – 896 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? / Ульрих Бек ; пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. и послесл. А. Филлипова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
4. Бауман З. От паломника к туристу / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. О. А. Оберемко // Социолог. журн. – 1995. – №2. – С. 133–154.
5. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Ханна Арендт ; пер. с англ. И. В. Борисовой и др. ; под ред. М. С. Ковалевой, Д. М. Носова. – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.
6. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / Илья Петрович Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 256 с.

7. Жижек С. Щекотливый субъект: отсутствующий центр политической онтологии / Славой Жижек ; пер. с англ. С Щукиной. – М. : Издат. дом «Дело» РАНХиГС, 2014. – 528 с.
8. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

Г. М. Куц, доктор політичних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

АРХЕТИП СЕРЦЯ В ПОЛІТИКО-МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У політологічному дискурсі виділяють різні характеристики, притаманні українському менталітету [3; 8]. Для українців здавна була характерною така риса, як волелюбність, оскільки прагнення до свободи закладене в ментальності українського народу із сивої давнини [2, с. 18–19]. Також до ключових політико-ментальних характеристик можна віднести такі риси, як певне неприйняття влади, індивідуалізм, волелюбність, заповзятливість, недовіру до держави [4], неприйняття авторитарного начала, високий рівень толерантності, демократизм тощо.

Значну роль для української ментальності відіграють чуттєвість, емоційність, сердечність, що, на думку багатьох дослідників, обумовлюється тісним зв'язком з природою, спогляданням її краси. Це обумовлює більш детальний розгляд архетипу «серця», зокрема, виявлення його ролі у формуванні політико-ментальних рис українського народу. Насамперед звернемося до уточнення поняття «архетип», зважаючи на певну концептуальну розмитість між поняттями архетипу та стереотипу у політико-прикладному дискурсі [1, с. 56]. Архетипи більш глибинні, вони пов'язуються з колективним несвідомим, формують ядро ідентичності, їх доволі важко змінювати (втім, їх небажано змінювати). Стереотипи більш поверхневі, вони сприймаються на емоційно-рівні, їх можна певним чином формувати та змінювати.

Зважаючи на певне домінантне положення архетипу серця в українському політико-ментальному полі, можна стверджувати, що Україна – осердя світу. Про це свідчить значна кількість цивілізаційних підказок, які сконцентровані в українському політико-культурному просторі: у філософському дискурсі (сердечно-філософські інтенції); у політичному дискурсі (сердечно-геополітичні інтенції); в освітньому дискурсі (сердечно-освітні інтенції); у релігійному дискурсі (сердечно-сакральні інтенції); в українському фоль-

7. Жижек С. Щекотливый субъект: отсутствующий центр политической онтологии / Славой Жижек ; пер. с англ. С Щукиной. – М. : Издат. дом «Дело» РАНХиГС, 2014. – 528 с.
8. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман ; пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

Г. М. Куц, доктор політичних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

АРХЕТИП СЕРЦЯ В ПОЛІТИКО-МЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У політологічному дискурсі виділяють різні характеристики, притаманні українському менталітету [3; 8]. Для українців здавна була характерною така риса, як волелюбність, оскільки прагнення до свободи закладене в ментальності українського народу із сивої давнини [2, с. 18–19]. Також до ключових політико-ментальних характеристик можна віднести такі риси, як певне неприйняття влади, індивідуалізм, волелюбність, заповзятливість, недовіру до держави [4], неприйняття авторитарного начала, високий рівень толерантності, демократизм тощо.

Значну роль для української ментальності відіграють чуттєвість, емоційність, сердечність, що, на думку багатьох дослідників, обумовлюється тісним зв'язком з природою, спогляданням її краси. Це обумовлює більш детальний розгляд архетипу «серця», зокрема, виявлення його ролі у формуванні політико-ментальних рис українського народу. Насамперед звернемося до уточнення поняття «архетип», зважаючи на певну концептуальну розмитість між поняттями архетипу та стереотипу у політико-прикладному дискурсі [1, с. 56]. Архетипи більш глибинні, вони пов'язуються з колективним несвідомим, формують ядро ідентичності, їх доволі важко змінювати (втім, їх небажано змінювати). Стереотипи більш поверхневі, вони сприймаються на емоційно-рівні, їх можна певним чином формувати та змінювати.

Зважаючи на певне домінантне положення архетипу серця в українському політико-ментальному полі, можна стверджувати, що Україна – осердя світу. Про це свідчить значна кількість цивілізаційних підказок, які сконцентровані в українському політико-культурному просторі: у філософському дискурсі (сердечно-філософські інтенції); у політичному дискурсі (сердечно-геополітичні інтенції); в освітньому дискурсі (сердечно-освітні інтенції); у релігійному дискурсі (сердечно-сакральні інтенції); в українському фоль-

клорі (сердечно-фольклорні інтенції); у святкуваннях (сердечно-Валентинівські інтенції) та ін.

Сердечно-філософські інтенції філософського дискурсу. Наш славетний Г. Сковорода відомий на весь світ завдяки створеній ним філософській теорії, яка має назву «кордоцентризм» (від лат. *cordis* – серце) або «філософія серця». Характерними ознаками українського кордоцентризму є укоріненість людини за допомогою серця в істинному бутті, цілісність людської реальності, перевага духовного досвіду над теоретичною логікою, пріоритет образного мислення, переважання чуттєвості [6, с. 112–114]. Цікаво, що саме в той час, коли Г. Сковорода створив концепцію кордоцентризму, у європейській філософії спостерігалася протилежна тенденція: перевага надавалася теоріям, які «оспівували» раціоналізм як базову установку людського існування.

Сердечно-геополітичні інтенції політичного дискурсу. Мова йде про концепцію Хартленду (від англ. *Heartland* – «серцевинна земля»), окремі ідеї якої до сих пір є основою багатьох зовнішньополітичних стратегій. Засновником теорії Хартленду в геополітиці був Х. Маккіндер, який обґрунтовував залежність геополітичної ситуації від фізико-географічних умов певної країни. У своїй праці «Демократичні ідеали і реальність» (1919) Х. Маккіндер здійснив концептуалізацію поняття Хартленду як своєрідної географічної вісі історії. Терміном «Хартленд» позначався особливий Євразійський регіон. Слід зазначити, що поняття Хартленду є штучно створеним конструктом для геополітичної концептуалізації політичних реалій. Саме тому кордони Хартленду не були чітко окреслені. Згодом, доопрацьовуючи власну концепцію, Х. Маккіндер зазначав, що «Хартленд – це північна і внутрішня частина Євро-Азії. Він простирається на південь від арктичного побережжя до серединних пустель, і широкий перешийок між Балтійським і Чорним морями утворює його західні межі» [5, с. 58].

Отже, у сучасному геополітичному дискурсі існують різні версії місця Хартленду на карті світу. Разом з тим територію України переважно відносять до «серця» землі. В окремих геополітичних концепціях лінія зіткнення Хартленду і Римленду проходить по українській території. Це пояснює надмірну увагу з боку всіх вагомих геополітичних гравців до України.

Слід розуміти, що битва за Хартленд вічна, чим пояснюється велика кількість війн, спрямованих на завоювання української території. Завойовників було багато, вони були різні (монголи, росіяни, шведи тощо). Чому так відбувається? Звернемось до Х. Маккіндера, який сформулював відому максиму: 1) хто контролює Східну Європу, той керує Хартлендом; 2) хто контролює Хартленд, той керує Світовим островом (тобто Євразією і Африкою); 3) хто контролює Світовий острів, той керує світом. Означені

принципи були закладені у Версальському договорі, згідно з яким формувалася захисна смуга з держав-буферів, що була покликана не допустити об'єднання Німеччини та Росії у надмогутню імперію. Отже, враховуючи географічне положення українських територій, чи не пора вже Україні почати контролювати Хартленд та заставити весь світ битися в унісон з українським «серцем»?..

Цікавою була позиція Х. Маккіндера щодо України. У січні 1920 р. він звернувся з меморандумом до прем'єр-міністра Великобританії Ллойда Джорджа, в якому «постулював побудову політичного блоку на території так званого Міжмор'я, куди входять Польща, Україна, Білорусь» [9]. Таким чином, концепція Хартленду тісно корелювала з ідеями концепції Балто-Чорноморського союзу, яка сьогодні – в умовах «гібридної» російсько-української війни – набула значної актуальності.

Сердечно-освітні інтенції освітнього дискурсу. Відомий український педагог В. О. Сухомлинський означував процес виховання дітей у молодшій віці (6–10 років) дефініцією «школа сердечності», наголошуючи на важливості прищеплення сердечної чуйності до людей, довілля [7, с. 160]. Творення краси та творення добра, співчуття та співпереживання щодо інших, людяність, моральність, гідність мають стати результатом виховання дітей у контексті концепції «школи сердечності».

Сердечно-сакральні інтенції релігійного дискурсу. Насамперед звернемося до релігійного мистецтва. Символ серця є одним із ключових елементів греко-католицьких українських ікон, оскільки він вписаний у зображеннях на іконах (Богоматері чи Ісуса). Слід також зазначити, що поняття серця наповнене потужним сакральним змістом і на біблійному, і на символічному рівнях.

Сердечно-фольклорні інтенції українського фольклору. Сутність архетипу серця в українському політико-ментальному просторі також розкривається через фольклор (пісні, казки, приказки тощо). У багатьох українських народних піснях метафора серця є однією з центральних. Наприклад: «Серце-чумаче, голубче, чом ти не робиш, як лучче?»; «Та кам'яне серце в тебе, соколе!»; «Вийди до мене, моє серденько» та ін.

Сердечно-Валентинівські інтенції сучасних святкувань. Святкування «сердечного» свята Дня Святого Валентина 14 лютого, яке, мабуть, найпопулярніше у сучасній молоді, насправді має безпосереднє відношення до України. Адже саме в Україні знаходяться мощі Святого Валентина у церкві Різдва Пресвятої Богородиці (м. Самбір на Львівщині). Ці мощі були передані в цей український храм у 1759 р., причому автентичність реліквії підтверджується документом Папи Римського.

Отже, архетип серця – ключовий для політико-ментального простору України. Здійснено розгляд архетипу серця в політико-ментальному полі української культури у різних взаємодоповнюючих контекстах: у філософському дискурсі («філософія серця» або кордоцентризм Г. Сковороди); у політичному дискурсі (геополітична концепція Хартленду Х. Маккіндера); в освітньому дискурсі («школа сердечності» В. Сухомлинського); у релігійному дискурсі (символ серця є одним із ключових елементів греко-католицьких українських ікон); в українському фольклорі; у святкуванні та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куц Г. М. Стереотипізація та міфологізація у виборчому процесі / Г. М. Куц // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки : зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : ФОП Петров В. В., 2013. – Вип. 2 (4). – С. 54–67.
2. Куц Г. М. Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Г. М. Куц ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 36 с.
3. Куц Ю. О. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці й державотворенні / Ю. О. Куц // Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. – Х. : УАДУ ХФ, 2000. – №2 (7). – С. 45–52.
4. Куц Ю. О. Природа та сутність державного управління [Електронний ресурс] / Ю. О. Куц // Теорія та практика державного управління та місцевого самоврядування : електр. зб. наук. пр. Херсон. НТУ. – 2013. – №12. – Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/Kuc_s.pdf.
5. Маккіндер Х. Круглая земля и обретение мира : пер. с англ. / Хэлфорд Маккіндер // Космополис. – Зима 2006–2007. – №2 (16). – С. 56–69.
6. Социальная философия / под общ. ред. В. П. Андрущенко, Н. И. Горлача. – Киев ; Харьков : Издат. центр «Единорог», 2002. – 736 с.
7. Трифонова О. С. «Школа сердечності» у педагогічній концепції В. О. Сухомлинського / О. С. Трифонова // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Пед. науки. – 2014. – Вип. 1.46. – С. 155–160.
8. Чигринов В. І. Політична ментальність українського суспільства: історія і модерн / В. І. Чигринов, І. О. Поліщук. – Х. : ХІБМ, 2001. – 197 с.
9. Eberhardt P. Концепція Heartlandu Halforda Mackindera [Електронний ресурс] / Piotr Eberhardt. – Режим доступу: http://rcin.org.pl/Content/1849/Wa51_12800_r2011-t83-z2_Przeg-Geogr-Eberhardt.pdf.

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ

Етногенез українського народу сучасні дослідники простежують приблизно від IX–X ст. Тому й початок формування світоглядної, а також і конкретно-правової ментальності українського народу визначають у межах доби Київської Русі. Не вдаючись у детальний історико-філософський аналіз цього феномену, зазначимо, що з часів Київської Русі сформувалися й існують до сьогодні такі риси української ментальності, як індивідуалізм, несприйняття деспотизму, екзистенційність світоглядних орієнтацій, кордоцентризм. Проте це зовсім не означає, що в українській ментальності відсутні інші, відмінні й навіть альтернативні щодо названих моментів й аспектів риси, хоча вони й існують як «доповнювальні ланки» в «індивідуалістично-екзистенційно-кордоцентричному» контексті, утворюючи з останнім неповторну й неподільну діалогічно-гармонійну цілісність ментальності.

Українська правова ментальність є надзвичайно складним, поліаспектним, неоднозначним, суперечливим, але, разом з тим, оригінальним, самобутнім соціально-правовим феноменом. Аналіз літератури [1–7] дає підстави констатувати, що це пов'язано з низкою обставин, які визначають специфічні риси правової ментальності, її особливості та зміст.

По-перше, правова ментальність українського суспільства традиційно відрізнялася й відрізняється недбалим і негативним ставленням до права. Ця особливість сьогодні набула дещо інших форм, ніж раніше, що зумовлено радикальною перебудовою всієї української дійсності. Але в онтологічному аспекті це не змінило сутності правової ментальності, що сьогодні виявляється у бурхливому «розквіті» юридичного нігілізму, який глибоко вкоренився у свідомості людей. Прояв нігілізму стосовно соціальної цінності права, на жаль, є специфічною рисою української ментальності [8; 9]. Багатовікова історія нашої держави – очевидне тому підтвердження. Юридичні цінності в українському суспільстві не сприймали й не сприймають як необхідні для існування й до сьогодні. Навпаки, повсякчасне порушення правових приписів, приховане, а часом і відкрите нерозуміння (а здебільшого – небажання зрозуміти) фундаментальних цінностей правової реальності – усе це і багато іншого є в сутності української правової ментальності проявом жорсткого юридичного нігілізму, який умовно можна назвати «право-аксіологічним». Цей вид правового нігілізму є реальною загрозою для духовної культури суспільства. Право-аксіологічний нігілізм українського етносу суттєво галь-

мує розвиток правової культури, права, правопорядку, законності, що на фоні загальної соціальної, духовної, моральної, культурної кризи суспільства й держави лише ускладнює ситуацію в країні. Сьогодні вже є сенс говорити про опрацювання механізмів протидії колективістським, антиіндивідуалістичним тенденціям, які призводять до правового нігілізму.

По-друге, українській правовій ментальності притаманний етатизм (державу розглядають переважно як вищий результат і мету суспільного розвитку), про що свідчить уся історія України. Надмірна орієнтація на державну владу є характерною рисою сучасної ментальності, яка висвітлює її в ненайкращому світлі порівняно із західною свідомістю й ментальністю. В західній цивілізації особистість більше розраховує на власні сили й можливості, державу ж розглядають як юридичного «арбітра», який чітко й пунктуально охороняє індивідуальну свободу, безпеку, власність своїх громадян і діє згідно з приписами права. В українському суспільстві індивід не володіє тим почуттям позитивної правової відповідальності та обов'язку, який характерний для громадян західноєвропейської демократії, що значно ускладнює загальноукраїнський правовий прогрес. Аналізуючи особливості етатистської психології в українській правовій ментальності, важливо також відзначити специфіку взаємовідносин особистості і держави в Україні. Формально ці відносини мають рівноправний, справедливий, взаємовигідний характер, однак фактично наша історія свідчить, що особистість завжди була безправною у відносинах із державною владою.

По-третє, сучасна українська правова ментальність перебуває у кризовому стані, у процесі пошуку нових право-аксіологічних настанов. Життя примушує провести певну «ревізію» юридичних цінностей, норм, інститутів, які не відповідають потребам і запитам сучасної соціальної практики (наприклад, вільна форма шлюбу, працевлаштування без юридичного оформлення тощо). Усе це ще більше посилило традиційну для української ментальності психологічну амбівалентність. Непрості соціально-правові реалії сьогодення відбиваються і на стані юридичного духу суспільства. Сьогодні вітчизняна ментальність характеризується песимістичним настроєм, схильністю до соціальної паніки, відчаю й аномії, невірою в майбутнє. У цих умовах зміст існування та функціонування державної влади «розмивається», низька ефективність діяльності державних органів, особливо правоохоронних, далеко не покращує загального емоційного самопочуття суспільства, провокує недовіру до влади.

По-четверте, аксіологічна характеристика ментальності включає в себе як загальнолюдські, загальноцивілізаційні, гуманітарні цінності, так і цінності етнічні, групові, родові тощо. Із усієї поліфонії ментальних цінностей можна виділити етногенетичні, синергетичні, базисні, які обумовлюють специфіку

етнічної ментальності й дозволяють зберегти власну ідентичність. Вони складають генетичний код ментальності, який обумовлює особливості мислення, чуття, поведінки представників різних націй, народностей, соціальних груп. Саме завдяки цим цінностям ментальність формує власний неповторний духовний світ, який, у свою чергу, дозволяє їй розвинути свою внутрішню сутність й аксіологічний зміст. Тут надзвичайно актуалізується психологія української правової ментальності, її стереотипи, реакції.

По-п'яте, специфіка української ментальності виявляється також у взаємодії з юридичною культурою суспільства, у характерному способі сприйняття правових цінностей. Розумово-психологічні структури вітчизняної правової ментальності, з одного боку, пов'язані з правовою культурою суспільства, а з другого – неадекватно сприймають його цінності. На підставі цього можна говорити про досить цікавий феномен. Ментальність української правової системи не може бути (онтологічний аспект) поза простором правової культури, забезпечує цілісність останньої (інтегративна функція), однак у цей же час правова ментальність дистанціюється від правової культури, від її загальнолюдських цінностей. І це цілком зрозуміло, оскільки вони не є традиційними для української ментальності. На жаль, практика життєдіяльності сучасної української держави не тільки не сприяє покращенню стану правової свідомості й ментальності, але ще й прискорює ментальну «ерозію».

По-шосте, на цьому фоні чітко виявляється наївне, нічим не виправдане, ідеалізоване сприйняття значення права в суспільному житті. Таке явище у науковій літературі отримало назву «правового ідеалізму». Така ситуація є надзвичайно оригінальним феноменом. З одного боку, українці загалом не відчують стосовно до права й закону особливих позитивних емоцій і почуттів, настроїв і хвилювань. З другого боку, у суспільстві все ж існує віра у необмежені регулятивні можливості права. Для правового ідеалізму характерне переконання, що експансія юридичних норм у сфері регламентації суспільних відносин обов'язково викличе якісне покращення життя людей. Однак гасло «більше законів хороших і потрібних» є досить спірним і проблематичним, оскільки нормальна робота закону можлива лише за умови стабільності у суспільстві.

І, нарешті, політичні аспекти проблеми української правової ментальності. Аналіз наукової літератури, досвід двадцятип'ятирічної життєдіяльності українського суспільства під гаслами незалежності й самостійності дозволяють констатувати надмірну заполітизованість правової ментальності українців, що обтяжує її невластивими якостями. Українське суспільство занадто захоплюється політичними інтригами, сплесками народного невдоволення, щоб звертати увагу на відповідність соціально-політичних явищ правовим вимогам. Сучасній українській ментальності властива не тільки

політична демагогія і популізм, але й еkleктичність уявлень, ідей, ідеологічна сумбурність, непостійність і непослідовність економічних, політичних, правових та інших поглядів.

Таким чином, аналіз основних особливостей української правової ментальності дає підстави констатувати, що вона є непростим феноменом, який має як позитивні, так і негативні якості й особливості. Його не можна розглядати лише в «білих» або лише в «чорних» тонах, оскільки ще не опрацьовано концепцію ідеальної моделі суспільної ментальності. Саме тому кожна ментальність, зокрема й українська, є по-своєму своєрідною і неповторною, у чому і полягає її основна цінність.

З поняттям ментальності (менталітету) тісно пов'язане поняття правосвідомості українського народу [10, с. 103–124]. Однак аналіз свідчить, що рівень правової культури й правосвідомості громадян України ще надзвичайно низький [11]. Багато в чому це можна пояснити елементарним незнанням Конституції і законів України, низьким рівнем правової освіченості взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белецкий М. И. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / М. И. Белецкий, А. К. Толпыго // Полис. – 1998. – №4. – С. 74–90.
2. Дзьобань О. П. Детермінанти і особливості трансформації духовної сфери українського суспільства // Вісн. Харк. нац. ун-ту. Серія: Теорія культури і філософія науки. – 2002. – №553. – С. 62–67.
3. Заздравнов А. П. Динаміка менталітету в культурі сучасної України / А. П. Заздравнов // Наук. зап. Харк. військ. ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Х. : ХВУ, 2002. – Вип. XIII. – С. 18–26.
4. Иванова Т. В. Ментальность, культура, искусство / Т. В. Иванова // Обществ. науки и современность. – 2002. – №6. – С. 168–177.
5. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
6. Моїсеєва Н. І. Особливості і характер ментальності українців / Н. І. Моїсеєва // Наук. зап. Харк. військ. ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Х. : ХВУ, 1999. – Вип. IV. – С. 127–132.
7. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
8. Дзьобань О. П. Правовий нігілізм як феномен ціннісного відношення до права / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Гуманітарний часопис : зб. наук. пр. – Х. : ХАІ, 2006. – №3. – С. 34–40.
9. Требін М. П. Правовий нігілізм як українська реальність / М. П. Требін // Четверта наукова конференція Харківського університету Повітряних Сил

імені Івана Кожедуба, 16–17 квітня 2008 року : матеріали конф. – Х. : ХУ ПС, 2008. – С. 249–250.

10. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
11. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х. : ХНУ, 2009. – № 844. – С. 59–62.

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТА МЕНТАЛЬНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

В сучасних міжнародних відносинах спостерігається практично безперервне інформаційне протиборство, яке здебільшого реалізується «м'яко», тобто у діяльності, спрямованій на створення і просування позитивного іміджу країни, її політики, економіки, культурних надбань, цінностей та традицій, системи освіти тощо. Поняття «м'яка сила» вперше використав Дж. Най, визначивши її як здатність держави досягти бажаних результатів у міжнародних справах шляхом переконання і залучення до процесу, а не нав'язування та примусу [1, р. 26]. Як правило, «м'яка сила» ґрунтується на особистому прикладі держави, якій вдалося досягти високого рівня добробуту свого населення. Інші держави визнають переваги її системи цінностей, її досвід, політичну культуру, віддають належне її відкритості світу, ефективній зовнішній політиці тощо.

Основою «м'якої сили» є привабливий імідж і репутація країни на міжнародній арені. Якщо виходити з того, що державний імідж є набором позитивних та/або негативних стереотипів про країну, які сформувалися у масовій свідомості на основі інформації з мас-медіа, подорожей до цієї країни, якості її продукції тощо, він є поєднанням реального і бажаного. Отже, імідж є базою для формування репутації держави на міжнародній арені [2, с. 295–296]. Побудова іміджу спрямована на виокремлення держави поміж інших і підкреслення існуючих переваг за допомогою знакових, символічних характеристик, враховуючи соціальні стереотипи й задіюючи широкий спектр людських почуттів. Формування ж репутації – це мистецтво створення потрібних контекстів дійсності за допомогою логічних, схематичних комуніка-

імені Івана Кожедуба, 16–17 квітня 2008 року : матеріали конф. – Х. : ХУ ПС, 2008. – С. 249–250.

10. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
11. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х. : ХНУ, 2009. – № 844. – С. 59–62.

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» ТА МЕНТАЛЬНОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

В сучасних міжнародних відносинах спостерігається практично безперервне інформаційне протиборство, яке здебільшого реалізується «м'яко», тобто у діяльності, спрямованій на створення і просування позитивного іміджу країни, її політики, економіки, культурних надбань, цінностей та традицій, системи освіти тощо. Поняття «м'яка сила» вперше використав Дж. Най, визначивши її як здатність держави досягти бажаних результатів у міжнародних справах шляхом переконання і залучення до процесу, а не нав'язування та примусу [1, р. 26]. Як правило, «м'яка сила» ґрунтується на особистому прикладі держави, якій вдалося досягти високого рівня добробуту свого населення. Інші держави визнають переваги її системи цінностей, її досвід, політичну культуру, віддають належне її відкритості світу, ефективній зовнішній політиці тощо.

Основою «м'якої сили» є привабливий імідж і репутація країни на міжнародній арені. Якщо виходити з того, що державний імідж є набором позитивних та/або негативних стереотипів про країну, які сформувалися у масовій свідомості на основі інформації з мас-медіа, подорожей до цієї країни, якості її продукції тощо, він є поєднанням реального і бажаного. Отже, імідж є базою для формування репутації держави на міжнародній арені [2, с. 295–296]. Побудова іміджу спрямована на виокремлення держави поміж інших і підкреслення існуючих переваг за допомогою знакових, символічних характеристик, враховуючи соціальні стереотипи й задіюючи широкий спектр людських почуттів. Формування ж репутації – це мистецтво створення потрібних контекстів дійсності за допомогою логічних, схематичних комуніка-

цій. Втім, незважаючи на раціональну природу цих феноменів, вплив емоційно-психологічної складової механізму їх створення є значним. Мова йде про ментальність.

Україна завжди була буфером між Сходом та Заходом. Тому в нас поєдналися діаметрально протилежні ментальності: західна з її практицизмом та матеріалізмом і східна, що ґрунтується на філософсько-споглядальному світогляді. Тому цілком природно виникає питання: «Чи маємо ми, сучасні українці, національний центр тяжіння – власну духовну традицію?» Однозначної відповіді немає.

Вже практично 100 років існує термін «лікування ментальності»: сам народ і соціум обирає, що з характерних ментальних рис залишити, а що відсікти в процесі свого активного розвитку. На жаль, ментальність українського народу з давніх часів була позбавлена природного культурно-національного розвитку без усіляких пригнічень. А в такому випадку неминучою є загроза ментальної хвороби – «атрофії національної психіки» – послаблення у представників етносу почуття єдності. «Амбіційність та індивідуалізм, який притаманний українцям, в політиці призводить до того, що боротьба за владу набуває гострий, конфліктний, іноді – трагічний характер. Вона не зупиняється з перемогою одного з політичних утворень: йому завжди протистоять опозиційні сили... Влада для пересічного українця – насильство, якому можна підкоритися лише через страх, а не добровільно. Коли вона слабшає, нерідко настає анархія, оскільки після смерті “батька” (влади) “сини України” намагаються не допустити один одного на звільнене місце». Дана цитата не є витягом із публіцистичної статті останніх років, вона належить видатному досліднику української ментальності Григорію Ващенку і датується 20-ми роками минулого століття [3]. Як бачимо, з того часу майже нічого не змінилося.

Але при всьому тому в українців є чимало ментальних рис, які здатні створити гідний імідж держави та сформувати її відповідну репутацію на міжнародній арені. Українці, безумовно, є працьовитими та винахідливими, можуть знайти нестандартне рішення навіть у найскладніших ситуаціях. Але, на жаль, від предків нам ментально передалось відчуття поневоленого і пригнобленого народу, який завжди шукав порятунку в сподіваннях на появу героя-чудотворця, котрий миттєво перетворить життя на краще. Якщо додати до цього відсутність загальнонаціональної ідеї, то можна зрозуміти проблеми, з якими стикнулася Україна у використанні «м'якої сили» в міжнародних відносинах.

Україна – не єдина держава, яка протягом історії відчула на собі втрати генофонду, але, незважаючи на це, багато з них зараз є розвинутими та заможними країнами. Так відбувається тому, що у державотворчих націй є

національні ідеї, які проросли глибоко в їх ментальність. При цьому навіть якщо зрізати верхівку – кращих представників нації, залишиться ментальна основа. Так, у Франції така ідея – невіддільність свободи особистості та свободи нації, у Німеччині – посилення та збереження економічної величі, в Росії – об'єднання слов'янських земель. А в чому національна ідея України? З великою прикрістю сьогодні ми можемо констатувати, що вона в нас відсутня попри всі політичні та політологічні дискусії навколо неї. Ніхто не буде поважати країну, яка забула своє минуле, не розуміє сучасне і не бачить майбутнього. І політики, які беруть на себе тягар державних лідерів, мають дати українцям приклад єднання та поваги до історії, а не спекулювати на історичних конфліктах. Саме тоді світовідчуття країни-провінції зміниться на відчуття країни-центру, держави з особливими геополітичними місією та потенціалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nye J. S. The Powers to Lead / J. S. Nye. – N. Y. : Oxford University Press, 2008. – 240 p.
2. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Т. 1 (Третє видання). – Полтава : Полтав. вісн., 1994. – 191 с.

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИКО-ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ»

Останнім часом все частіше категорію «правова ментальність» розглядають як домінуючу політики, а політичну ментальність – як важливий фактор розвитку права. Актуалізуються дослідження різних сторін складного і різноманітного ментального чинника розвитку сучасної Української держави і громадянського суспільства. Тому на часі є теоретична проблема визначення синтезованого поняття «політико-правова ментальність».

Спочатку розглянемо інтерпретації самого поняття «ментальність». Важливо підкреслити, що поняття «ментальність» (від лат. *mens, mentis* – «розум, інтелект», «склад мислення») не має точного перекладу на українську мову. До опису ментальності можна підійти з позиції філософії, соціології, політо-

національні ідеї, які проросли глибоко в їх ментальність. При цьому навіть якщо зрізати верхівку – кращих представників нації, залишиться ментальна основа. Так, у Франції така ідея – невіддільність свободи особистості та свободи нації, у Німеччині – посилення та збереження економічної величі, в Росії – об'єднання слов'янських земель. А в чому національна ідея України? З великою прикрістю сьогодні ми можемо констатувати, що вона в нас відсутня попри всі політичні та політологічні дискусії навколо неї. Ніхто не буде поважати країну, яка забула своє минуле, не розуміє сучасне і не бачить майбутнього. І політики, які беруть на себе тягар державних лідерів, мають дати українцям приклад єднання та поваги до історії, а не спекулювати на історичних конфліктах. Саме тоді світовідчуття країни-провінції зміниться на відчуття країни-центру, держави з особливими геополітичними місією та потенціалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nye J. S. The Powers to Lead / J. S. Nye. – N. Y. : Oxford University Press, 2008. – 240 p.
2. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Т. 1 (Третє видання). – Полтава : Полтав. вісн., 1994. – 191 с.

І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИКО-ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ»

Останнім часом все частіше категорію «правова ментальність» розглядають як домінуючу політики, а політичну ментальність – як важливий фактор розвитку права. Актуалізуються дослідження різних сторін складного і різноманітного ментального чинника розвитку сучасної Української держави і громадянського суспільства. Тому на часі є теоретична проблема визначення синтезованого поняття «політико-правова ментальність».

Спочатку розглянемо інтерпретації самого поняття «ментальність». Важливо підкреслити, що поняття «ментальність» (від лат. *mens, mentis* – «розум, інтелект», «склад мислення») не має точного перекладу на українську мову. До опису ментальності можна підійти з позиції філософії, соціології, політо-

логії і психології. Авторські концепції у кожному напрямі гуманітарних наук пропонують свій опис цього поняття. У психологічному аспекті це поняття трактується як соціальне мислення (К. А. Абульханова-Славська), система норм поведінки (І. Дубов), колективні та соціальні уявлення (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль), ціннісні орієнтації та соціальні установки (Д. В. Оборіна), мотиви і переваги (В. А. Сонін). Можна погодитися з тим, що ментальність перетинається з колективним несвідомим, але не вичерпується ним, менталітет означає щось спільне, що лежить в основі свідомого і несвідомого, логічного і емоційного, тобто глибинне джерело мислення, ідеології та віри, почуття і емоцій. Ментальність, як зазначається багатьма вченими (А. Гуревич, Ю. Митків, М. Шевяков), є за своєю суттю не індивідуальною, а груповою характеристикою і відображає специфіку ставлення до світу тих чи інших груп.

Сучасні підходи до визначення поняття «ментальність» мають такі загальні положення: 1) ментальність – групова характеристика розумової діяльності певної групи людей; 2) поняття «ментальність» застосовується до певної етнічної спільності, закріплюється досвідом поколінь; 3) ментальність – перманентна частина соціальної інформації; 4) ментальність – ірраціональна категорія і включає в себе свідомі та несвідомі установки людей. Відповідно до викладеного можна припустити, що ментальні установки включають в себе емоційну і раціональну сферу, співвідношення між якими залежить від соціально-психологічних особливостей людей, що проживають у даному соціокультурному середовищі.

У контексті західної науки до поняття «ментальність» найбільш близькими є поняття, що належать до сфери раціонального, наприклад «мислення» та «розум». Раціоналізм, який домінує у західній культурі, впливає і на наукові дослідження, особливо в гуманітарних науках, відповідно, цілком закономірно, що в контексті західної науки ментальність співвідноситься насамперед з раціональним началом. Цікавим є той факт, що в Україні поняття «ментальність» і «менталітет» тлумачиться ближче до емоційної сфери, їх співвідносять з такими поняттями, як «світовідчуття», «образ», «погляд», «відчуття».

Сутність і структура політичної ментальності характеризується складністю і багатозначністю. На її формування впливають три групи факторів: 1) макрофактори: природні фактори (природне середовище проживання людини, расово-етнічна приналежність індивіда), економічні, політико-правові, соціально-культурні (сукупність елементів культурного досвіду індивіда або спільності – форми соціальної взаємодії, типи життєдіяльності, світоглядні моделі, системи релігійно-філософських уявлень тощо); 2) мікрофактори: родина, найближче оточення, навчальні заклади; 3) особистісні чинники:

емоційно-психологічні (несвідомі), що не піддаються осмисленню (неявні установки свідомості, автоматизми і навички свідомості тощо), раціональні (свідомі), що виражають досвід наукового осмислення дійсності.

Таким чином, на формування загальної ментальності індивіда впливають різноманітні фактори. На підставі зазначених ознак і характерних рис можна сформулювати коротку дефініцію поняття «правова ментальність». Правовою ментальністю є історично сформовані специфічні, найбільш типові та стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності, системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності. Правова ментальність гармонійно інтегрована в юридичну субсистему політичної системи суспільства, яку образно можна уявити у вигляді великої сфери, в яку входить ряд інших, менших за обсягом сфер. У середині знаходиться найменша сфера – правова ментальність, підрівнями якої є неусвідомлене (несвідоме, інтуїтивне, ірраціональне) та усвідомлене (свідоме, раціональне), яке формується у правовій системі. До політико-правової ментальності долучаються політично значимі аспекти правового мислення та розуміння, які знаходять вираз у політичній діяльності.

У найбільш загальній інтерпретації політико-правову ментальність слід розуміти як сукупність усіх факторів соціально-психологічного порядку, що діють у соціальній сфері і які зумовлюють виникнення явищ політичного і правового характеру. У більш конкретній інтерпретації політико-правовими агентами та факторами можуть бути явища духовного, інтелектуального, ідеологічного, національного, державного менталітету.

*М. П. Требін, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЄВРОПЕЙЦІВ

Ментальність – поняття, яке важко зрозуміти. Воно майже не піддається раціональному тлумаченню. Деякі вчені взагалі не вважають менталітет категоріальним поняттям (Р. Дарнтон) [1, р. 253–296], а медієвіст Ф. Граус підкреслював, що це лише абстракція, поняття, яке придумали історики, а не явище, відкрите ними в історичній дійсності [2, с. 79]. Ментальність – це не загальноприйняті правила і звичаї, не традиції, не мова, не світогляд; це щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється. Однак вона включає й загальноприйняті правила та звичаї, і традиції, і мову, і світогляд. Для виявлення тих чи інших національних психологічних рис і поведінкових стереотипів

емоційно-психологічні (несвідомі), що не піддаються осмисленню (неявні установки свідомості, автоматизми і навички свідомості тощо), раціональні (свідомі), що виражають досвід наукового осмислення дійсності.

Таким чином, на формування загальної ментальності індивіда впливають різноманітні фактори. На підставі зазначених ознак і характерних рис можна сформулювати коротку дефініцію поняття «правова ментальність». Правовою ментальністю є історично сформовані специфічні, найбільш типові та стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності, системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності. Правова ментальність гармонійно інтегрована в юридичну субсистему політичної системи суспільства, яку образно можна уявити у вигляді великої сфери, в яку входить ряд інших, менших за обсягом сфер. У середині знаходиться найменша сфера – правова ментальність, підрівнями якої є неусвідомлене (несвідоме, інтуїтивне, ірраціональне) та усвідомлене (свідоме, раціональне), яке формується у правовій системі. До політико-правової ментальності долучаються політично значимі аспекти правового мислення та розуміння, які знаходять вираз у політичній діяльності.

У найбільш загальній інтерпретації політико-правову ментальність слід розуміти як сукупність усіх факторів соціально-психологічного порядку, що діють у соціальній сфері і які зумовлюють виникнення явищ політичного і правового характеру. У більш конкретній інтерпретації політико-правовими агентами та факторами можуть бути явища духовного, інтелектуального, ідеологічного, національного, державного менталітету.

*М. П. Требін, доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Правова ментальність європейців

Ментальність – поняття, яке важко зрозуміти. Воно майже не піддається раціональному тлумаченню. Деякі вчені взагалі не вважають менталітет категоріальним поняттям (Р. Дарнтон) [1, р. 253–296], а медієвіст Ф. Граус підкреслював, що це лише абстракція, поняття, яке придумали історики, а не явище, відкрите ними в історичній дійсності [2, с. 79]. Ментальність – це не загальноприйняті правила і звичаї, не традиції, не мова, не світогляд; це щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється. Однак вона включає й загальноприйняті правила та звичаї, і традиції, і мову, і світогляд. Для виявлення тих чи інших національних психологічних рис і поведінкових стереотипів

чітко розробленої наукової методології не існує [3]. Немає й стислого, зрозумілого визначення поняття «ментальність» – у чотиритомному Словнику російської мови навіть слова такого немає. У Великому енциклопедичному словнику менталітет тлумачиться як склад думок, сукупність розумових навичок і духовних настанов, притаманних окремій людині або якійсь суспільній групі. У Тлумачному словнику Ожегова ментальність окреслено як світосприйняття і «розумонастрій». У Сучасному словнику іншомовних слів це явище визначається як «склад розуму; світовідчуття, світосприйняття; психологія» [4, с. 371]. Тлумачний словник української мови визначає менталітет як «сукупність психічних, інтелектуальних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляються в культурі, мові, поведінці» [5, с. 518]. У цілому, що таке ментальність, начебто зрозуміло. Це, як стверджує О. Стражний, «певна сукупність цінностей, звичок, не завжди усвідомлена система координат, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини або групи осіб на навколишню дійсність і, відповідно, визначають її (їх) поведінку» [6, с. 4].

За вивчення цієї нині модної теми взялися давно. Першим термін «менталітет» вживає видатний американський мислитель Ральф Волдо Емерсон у книзі «Риси англійського характеру» (1856). Філософ розкрив зміст поняття менталітету під час вивчення основного метафізичного значення душі як першоджерела цінностей та істин. На його думку, «природа повинна просвітити й піднести людину, зарядивши її етичною й естетичною духовністю... людина має сконцентрувати свої зусилля на читанні, розшифруванні й переживанні Божественного тайнопису природи» [7, р. 110]. У результаті поняття «менталітет» почали використовувати представники соціології та інших напрямів філософії, зокрема неокантіанства, феноменології, психоаналізу. Уперше ідея колективної ментальності зустрічається в книзі Алексіса-Анрі-Шарля Клереля де Токвіля «Демократія в Америці» (1835). Досліджуючи суспільну свідомість США, автор показав забобони, звички та омани, притаманні американському суспільству. З них і складався, на його думку, національний американський характер. Поняття ментальності жваво обговорювали європейські мислителі ХХ ст. (М. Аглон, М. Блок, Ж. Ле Гофф, Ж. Лефевр, Л. Февр та ін.) [8]. Наприклад, історики групи «Анналів» розглядали менталітет як заряд духовного досвіду, що вершить історію. Люсьєн Февр вводить поняття «ментальний інструментарій». Для нього це «сукупність категорій сприйняття, концептуалізації, висловлення і дії, які структурують досвід – як індивідуальний, так і колективний». «Це явно емпірична, відкрита дефініція, але вона набагато ширше того, що сьогодні ми назвали б системою уявлень,

оскільки включає мову, афекти і навіть техніку. Сходячи від вивчення проявів культури до вивчення умов, що роблять ці прояви можливими, ми набуваємо здатність зрозуміти її єдність («структуру», – зазначає Февр у своїй книзі про Рабле в 1942 р.) і її особливості» [9, с. 53]. Жак Ле Гофф підкреслював, що поняття ментальності не позбавлене двозначності і розпливчастості. Але в цьому навіть вбачається його багатство і багатозначність. Ле Гофф запропонував таке визначення цього терміна: «Ментальність будь-якого історичного індивіда, яким би значущим він не був, є щось спільне, що цей індивід поділяє з іншими людьми свого часу» [10, р. 77]. Оскільки ментальність належить сфері «неявного, імпліцитного», «дифузного і розмитого» [11, с. 30], то її розкриття ускладнено.

Особливий внесок у розвиток уявлень про людську психіку зробив З. Фройд. Він переконливо довів, що з двох сфер, вочевидь спільних і для ментальності – свідомої і підсвідомої, визначальною є підсвідома. Одні люди суворо додержуються своїх життєвих принципів, власної системи координат, але далеко не завжди можуть об'єктивно оцінити як себе, так і свою поведінку. Інші взагалі ні над чим таким не замислюються, поведуться інтуїтивно, керуються хтозна-чим і тому роблять багато кроків у «нікуди». Але ж можна рухатися не наосліп, усвідомлено, ввімкнути, так би мовити, ліхтарик. За Фройдом, аби усвідомити якийсь образ, почуття або уявлення, треба його вербалізувати, тобто втілити в словесну оболонку. Отож, ми й втілюватимемо в словесну оболонку щось малоусвідомлене – правовий європейський менталітет – і він, сподіваюся, стане для нас більш зрозумілим [12; 13].

Менталітет – це надбання кожної окремої людини. Коли він спільний для якоїсь групи, сформований професією, манерою життя або етносом, ми говоримо про менталітет юриста, торговця, поліцейського, уболівальника, француза, українця тощо. Цією групою може бути родина, покоління, мешканці цілого континенту або все населення планети. Менталітет може бути чоловічим або жіночим. Поняття групового менталітету (колективного підсвідомого) одержало визнання завдяки працям швейцарського психіатра Карла Густава Юнга. За Юнгом, зміст особистого підсвідомого формується протягом життя людини, але для виникнення колективного підсвідомого одного життя замало. Колективне підсвідоме – це своєрідні інстинкти, які складаються з так званих архетипів, що вириваються з глибини психічних несвідомих утворень. Вони присутні в генах і передаються з покоління в покоління. Юнг невтомно підкреслював стихійність, спонтанність архетипів, які виявляються незалежно від волі або свідомості, вистрибують де хочуть і коли хочуть. Юнг наполягав на тому, що людина перебуває під їхнім впливом до такої міри, що й уявити собі не може. Архетипів нескінченна безліч, вони виявляються завжди й скрізь. Але, вочевидь, вони розпізнаються в періоди криз – повною мірою,

як русла висохлих річок, наповнюються вируючим повноводним потоком під час війн, лихоліть, перебудов та революцій.

У цілому, підсумовуючи міркування про складність визначення концепту «ментальності», «менталітету», зазначимо, що в сучасній науковій літературі сформувалися три підходи до визначення поняття «менталітет». У першому менталітет розглядається як сукупність повсякденних уявлень, символічних образів і цінностей. Другий підхід акцентує увагу, навпаки, на його колективно несвідомих компонентах. У межах третього підкреслюється, що менталітет – це сфера як свідомого, так і несвідомого. Свідомі елементи менталітету нерозривно пов'язані зі сферою несвідомого, яке може розглядатися виключно як колективне [14, с. 16]. У цілому можна погодитися з Петером Дінцельбахером з тим, що «ментальність – це набір способів і змістів мислення та сприйняття, які типові для відповідного колективу у відповідний період. Ментальність виявляється в діях» [15, с. 21].

Європа – поняття неоднорідне. Проте розділена на католиків і протестантів, мешканців Півдня і Півночі, аристократів і звичайних громадян, вона все-таки зберегла своє обличчя – між її жителями є певний зв'язок, так би мовити, сімейна подібність, що об'єднує їх в одне ціле, яке відбилосся у ментальності та впливає на процес правового виховання. Найголовнішим тут є те, що Римська імперія залишила Європі повагу до правил і законів. У всіх європейських країнах судді реально незалежні і керуються не власними уявленнями про справедливість, не хабарями, а чітко визначеними законодавчими актами, де однозначно вказано, за яке порушення яке має бути покарання.

Базисні канони європейського права, по суті класичного римського, поза західним світом декларуються, однак реалізуються вряди-годи. Для розуміння сучасного правового європейського менталітету важливо навіть не те, що там існує розвинена правова система, а те, що європейці реально ставляться до неї як до глибоко продуманого порядку, порушення якого викликає неминучий протест. За винятком певних, чітко окреслених районів у столицях і мегаполісах, Європа майже не знає злочинності. Порядок у суспільстві існує не тому, що добре працює поліція, а тому, що він у головах людей. Усе це досягнуто завдяки тому, що найхарактернішою рисою європейської ментальності є панування права (це поняття ще у 1885 р. увів у науковий обіг А. В. Дайсі). Сутність даного принципу, як зазначає Томас Генрі Бінгем, полягає у такому: «Усі особи і влада у державі, публічні або приватні, повинні підкорятися законам і діяти на основі цих законів, публічно прийнятих і таких, що публічно застосовуються у судах» [16, р. 69]. Він також обґрунтовує вісім правил, що розкривають сенс цього принципу: по-перше, право має бути доступним, по можливості зрозумілим, чітким і передбачуваним; по-друге, питання юридичного права і відповідальності звичайно повинні вирішувати-

ся завдяки праву, а не шляхом використання повноважень; чим ширше і абстрактніше викладено у тексті повноваження посадової особи чи судді, тим більший обсяг суб'єктивності і свавілля – антитези панування права. Тому дане правило вимагає того, аби повноваження було окреслене чіткими рамками, а його використання було розумно обґрунтоване; по-третє, закони країни повинні бути обов'язковими для кожного громадянина; по-четверте, право має забезпечувати адекватний захист фундаментальних прав людини; по-п'яте, для розв'язання цивільних суперечок, які самі сторони не здатні вирішити, повинні існувати термінові засоби без надлишкової ціни. Це правило підпорядковується принципу: кожний підкоряється праву і знаходиться під його захистом, для того, аби у будь-який час звернутися до суду та визначити свої права і обов'язки. Найголовніше у цьому правилі – забезпечення фундаментального права будь-коли звертатися до суду; по-шосте, міністри і держслужбовці всіх рівнів повинні використовувати покладені на них повноваження розумно, чесно, виключно для тих цілей, для яких вони призначені, і без зловживань; по-сьоме, процедури з вирішення справ, що забезпечуються державою, мають бути справедливими, тобто ті, хто ухвалюють рішення, повинні бути незалежними й об'єктивними, не відчувати на собі вплив з боку будь-якої третьої сторони; по-восьме, держава має виконувати обов'язки за міжнародним правом, джерелами якого можуть бути угоди, міжнародні звичаї та практики [16, р. 67–85].

Понад півтора століття минуло відтоді, коли характерною ознакою європейського життя була жорстокість. Простий люд гаяв час у бійках, розпусті, пияцтві, цькуванні собаками тварин і людей. Але доба жорстокості і терору була лише етапом у формуванні демократичного правового суспільства, яке сьогодні вільне від криміналу або сваволі влади. Ні чиновник, ні суддя, ні президент не мають в Європі жодного «морального авторитету»: їхня справа – виконувати ту роботу, на яку їх найняли платники податків. За великим рахунком, європейцю байдуже, хто є його президентом, – його життя практично не залежить від того, якого кольору партія прийшла до влади.

У Всесвітній декларації прав людини проголошено: права особистості мають пріоритет перед правами держави. Це і є найбільш значущий компонент «європейськості» [17]. Цивілізація присутня тільки там, де є повага до людини. Лише за таких умов можна нажити статки і не боятися їх втратити. Але в цієї медалі є й другий бік. Наприклад, Швеція та Швейцарія – найзаможніші країни світу. Однак чомусь саме в цих країнах із року в рік статистика фіксує найвищий рівень самогубств [6, с. 275]. Здавалося б, парадокс? Аж ніяк. Це – плата за самотність, яка є наслідком концентрації уваги виключно на своїх приватних інтересах, на своїй особистості [18, с. 400]. Як наголошує професор В. Воронкова, це є результатом атомізованого грома-

дянського суспільства, в якому кожен індивід підкреслює суверенність свого світобачення по відношенню до ідеологічних утворень, суспільної думки, по відношенню до політики» [19, с. 20–21]. В Європі кожна людина, як і в римському суспільстві, як і в епоху Середньовіччя, є структурою замкненою. Замкненою є не тільки особистість, а й кожна європейська родина, все європейське суспільство в цілому. «Мій дім – моя фортеця» – один із базисних архетипів Європи.

Правовий менталітет європейців базується на тих цінностях, які вони поділяють. За опитуванням європейців «Євробарометр», проведеного кілька років тому на замовлення Єврокомісії, на першому місці серед ідеалів для опитаних у 27 країнах ЄС виявилися права людини (37%), потім в списку мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до інших культур (17%), солідарність (15%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), толерантність (10%), самовираження (4%), релігія (3%), 5% респондентів не знали, що відповісти на питання [20]. Отже, правову ментальність європейців відрізняє, насамперед, повага до Закону, шанування прав і свобод людини, повага до життя людини, толерантність.

Якщо Україна визначила своєю стратегічною метою входження до Європейського Союзу, тоді і цінності Європи, її ментальність, її традиції, звичаї повинні враховуватися нашими громадянами, вивчатися і усвідомлюватися. І коли ми ведемо мову про правову ментальність українців, то вона цілком повинна будуватися відповідно до основних правових цінностей Європи. Якщо ми і далі будемо не поважати Закон, права і свободи людей, не діяти відповідно до правових норм, то і наша мета буде недосяжною, тому що рівень правової культури, точніше кажучи, ті види її деформації, що панують сьогодні в Україні, лишають нас можливості стати членом європейської спільноти [21]. Бо ніхто в Європі не буде миритися з тими, хто не поважає Закон, порушує правові норми, створює загрозу суспільній безпеці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Darnton R. The kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History / Robert Darnton. – New York : Norton, 1990. – ххі, 393 р.
2. История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М. : Изд-во Рос. гос. гуманитар. ун-та, 1996. – 255 с.
3. Марков Б. В. Разум и сердце: История и теория менталитета / Б. В. Марков. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1993. – 232 с.
4. Современный словарь иностранных слов : ок. 20 000 слов. – М. : Рус. яз., 1992. – 740 с.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
6. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. С. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
7. Emerson R. W. Selected Essays / Ralph Waldo Emerson ; edited with an introduction by Larzer Ziff. – New York, N. Y. : Penguin Books, 1982. – 415 p.
8. Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования / Р. А. Додонов. – Запорожье : РА «Тандем-У», 1998. – 192 с.
9. Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М. : Наука, 1993. – 207 с.
10. Le Goff J. Les mentalités: une Histoire ambiguë / Jacques Le Goff // Faire de l'histoire (sous la direction de J. Le Goff et Pierre Nora). – Т. III. Nouveaux objets. – Paris : Gallimard, 1974. – P. 76–94.
11. Ле Гофф Ж. С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII–XIII вв.) / Ж. Ле Гофф // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М. : Наука, 1991. – С. 28–43.
12. Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей : філос.-іст. аналіз / І. С. Старовойт ; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль : Діалог, 1997. – 256 с.
13. Требін М. П. Феномен правового виховання у західному освітньовиховному просторі / М. П. Требін // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 2 (21). – С. 66–86.
14. Лубский Р. А. Политический менталитет: методологические проблемы изучения и российские реалии : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.10 / Роман Анатольевич Лубский. – Ростов н/Д, 1999. – 206 с.
15. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дінцельбахера ; пер. з нім. Володимир Кам'янець. – Львів : Літопис, 2004. – 720 с.
16. Lord Bingham. The Rule of Law / Lord Bingham // Cambridge Law Journal. – 2007. – Vol. 66, No 1. – P. 67–85.
17. 04Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження) / С. О. Верланов // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. ; С. О. Верланов. – Серія І. Дослідження та реферати. – Львів : Край, 2009. – Вип. 19. – 196 с.
18. Ерасов Б. С. Социальная культурология : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Б. С. Ерасов. – Изд. третье, доп. и перераб. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 591 с.
19. Воронкова В. Г. Исследование проблемы европейского менталитета / В. Г. Воронкова // Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства: політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти : тези доповідей та виступів

- загальноукр. наук.-практ. конф. – Запоріжжя : РА «Гандем-У», 1994. – Ч. 3. – С. 20–21.
20. Европейские ценности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tolerance.in.ua/publikatsii/stati/item/135-evropejskie-tsennosti>.
21. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х. : ХНУ, 2009. – № 844. – С. 59–62.

Л. В. Харченко, доктор політичних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України

ПРОБЛЕМИ МІЖЕЛІТНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В УМОВАХ МЕНТАЛЬНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Загроза зашкарублості усталених форм, особливо якщо ці форми набувають антидемократичного характеру, унеможлиблює перехід соціально-політичної системи загалом і її можливостей вписатися в європейську інтеграцію. Ключову роль у загрозах розвитку відіграють проблеми, що були притаманними українській політико-управлінській еліті фактично на всіх етапах розвитку української державності й які так само свого часу відігравали деструктивну роль у перебігу державницьких процесів.

Відсутність політичних конфліктів насамперед є ознакою тоталітарних суспільств. Із зникненням факторів, які обмежують різноманітні свободи, об'єктивно наростають суперечності. Плюралістичність сучасного соціуму визначається поширенням демократії в усі сфери людської життєдіяльності. Зростання демократизму в політичній царині нашої держави поставило перед українським суспільством нові вимоги під час формування конструктивного політичного діалогу. Конкуренція між елітами – тією, що при владі, і тією, що в опозиції, сьогодні не вирішується шляхом логічних доводів у захисті запропонованої системи політичного порядку. «Щоб розірвати тенета хибної претензії на всезагальність цих універсалістських принципів, які, проте, здобуваються лише вибірково і застосовуються лише контекстуально, – пише Ю. Габермас, – завжди необхідні були соціальні рухи і політична боротьба» [1, с. 26].

Сучасна політична система побудована на тезі про наявність конфліктності людського суспільства. Існує безпосередній зв'язок між якістю політико-управлінської еліти (рівнем її загальної і політичної культури) з якістю

- загальноукр. наук.-практ. конф. – Запоріжжя : РА «Гандем-У», 1994. – Ч. 3. – С. 20–21.
20. Европейские ценности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tolerance.in.ua/publikatsii/stati/item/135-evropejskie-tsennosti>.
21. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації / М. П. Требін // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Х. : ХНУ, 2009. – № 844. – С. 59–62.

Л. В. Харченко, доктор політичних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України

ПРОБЛЕМИ МІЖЕЛІТНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В УМОВАХ МЕНТАЛЬНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Загроза зашкарублості усталених форм, особливо якщо ці форми набувають антидемократичного характеру, унеможлиблює перехід соціально-політичної системи загалом і її можливостей вписатися в європейську інтеграцію. Ключову роль у загрозах розвитку відіграють проблеми, що були притаманними українській політико-управлінській еліті фактично на всіх етапах розвитку української державності й які так само свого часу відігравали деструктивну роль у перебігу державницьких процесів.

Відсутність політичних конфліктів насамперед є ознакою тоталітарних суспільств. Із зникненням факторів, які обмежують різноманітні свободи, об'єктивно наростають суперечності. Плюралістичність сучасного соціуму визначається поширенням демократії в усі сфери людської життєдіяльності. Зростання демократизму в політичній царині нашої держави поставило перед українським суспільством нові вимоги під час формування конструктивного політичного діалогу. Конкуренція між елітами – тією, що при владі, і тією, що в опозиції, сьогодні не вирішується шляхом логічних доводів у захисті запропонованої системи політичного порядку. «Щоб розірвати тенета хибної претензії на всезагальність цих універсалістських принципів, які, проте, здобуваються лише вибірково і застосовуються лише контекстуально, – пише Ю. Габермас, – завжди необхідні були соціальні рухи і політична боротьба» [1, с. 26].

Сучасна політична система побудована на тезі про наявність конфліктності людського суспільства. Існує безпосередній зв'язок між якістю політико-управлінської еліти (рівнем її загальної і політичної культури) з якістю

і характером реформ, що вона здійснює у політичному і економічному просторі країни. Як показує досвід посткомуністичних країн, там, де правляча еліта демонструвала прихильність демократичним нормам і процедурам, готовність до пошуку компромісів і здійснення «пактів» з політичною опозицією, там вдалося досягнути позитивних результатів в економіці й сформувати досить стійкі демократії. І навпаки – там, де засвоєння цих норм і процедур не відбулося, а провідне угруповання режиму нав'язувало опонентам свої правила політичної гри, виникали квазідемократичні політичні режими [2, с. 157]. Показовим прикладом може слугувати чеський президент Вацлав Гавел, який взяв на себе місію морального лідера нації: ця місія перетворила його на свого роду ланку між державою, главою якої він став і громадянським суспільством, якому, безсумнівно належали його симпатії. Така позиція була досить позитивною для нації, сприяла її консолідації [3, с. 152].

Історично склалося, що одні суспільства більш консенсусні, ніж інші. Оцінювання ступеня консенсусності [4, с. 118] відбувається за трьома параметрами: системою правил і регулюючих механізмів розв'язання політичного конфлікту; природою конфлікту; методами його розв'язання. Цей алгоритм застосовуємо і щодо оцінювання консенсусності українського суспільства.

Отож, по-перше, про наявність у нашому суспільстві маргінальних груп і ступінь їх рішучості вдатися до насильства як до форми протесту можемо говорити вже не гіпотетично, як декілька років тому, а виходячи з ситуації справжньої війни на Сході нашої держави.

По-друге, для оцінювання природи суперечностей потрібно дати відповідь на питання «Наскільки широким є розрив між окремими групами у суспільстві (наприклад, між окремими регіонами країни з протилежним геополітичним та ідеологічним спрямуванням)?». Відповідь на таке питання яскраво зображують результати президентських і парламентських виборів останніх десяти років, а також військове протистояння у східних областях нашої країни, що дає підстави стверджувати, що рівень розколу суспільства за регіональним та ідеологічним принципами радикально поглиблюється, а жодного поступу до конвергенції не простежується.

По-третє, оцінкою методу розв'язання наявних суспільно-політичних конфліктів може стати показник створення коаліції, основаної на парламентських каналах представництва. Дестабілізація роботи українського парламенту упродовж останнього часу, спричинена перманентною відсутністю дієздатної більшості, постійним почерговим блокуванням роботи депутатів, низьким коефіцієнтом корисної дії в законотворчій і нормотворчій сферах, – дає підстави стверджувати, що можливість створення коаліції за демокра-

тичними принципами в українському парламенті надзвичайно низька. Стабільністю демократії є насамперед плюралізм і прозорість діяльності еліти, толерантність, терпимість, повага до іншої традиції, релігії, світогляду [5, с. 182], а не жорстка конфронтація – з одного боку, і не єдність за економічними інтересами – з другого.

Отже, про українське суспільство можна говорити як про суспільство з досить низьким потенціалом консенсусності. Підтвердженнь цьому є чимало в історії нашої держави¹. Одним із найвиразніших показників консолідації державницьких сил українського суспільства можна вважати референдум 1991 р., який відновив незалежність України. Парадигма ідентичності засновується на цілісності держави, як визначної ролі в модернізації і цілеспрямованій побудові нового суспільства. Цілісність дає можливість онтологічним елементам пристосуватися в формі політико-правових інституціональних механізмів до інтеграції в перебудовану політичну систему і передбачає засоби керування, пом'якшення і урегулювання конфлікту. Чинник розколу суспільства за географічними ознаками, за впливовістю партійних ідеологій, було актуалізовано за допомогою новітніх PR-технологій і свідомого впливу на громадську думку.

В українській дійсності, загостреній зростаючою трансформацією суспільно-політичної парадигми, розіграш ідеологічної «карти» може спричинити низку загрозливих моментів. І відсутність консолідації серед політичної еліти, і її нелегітимна наявність можуть викликати прецедент потрапляння у сферу політики випадкових факторів і мотивів, які не лише можуть деструктивно вплинути на загальне формування ціннісно-ідеологічної основи суспільства, але й викликати напруження в усіх сферах соціально-економічного життя країни. Не будь-який консенсус відповідає інтересам суспільства. Часто-густо трапляється, що декларована єдність є нічим іншим, як безпринципним товариством впливових кіл, домовленістю між представниками політичного класу, що діють, радше, врозріз з інтересами суспільства.

¹ Зокрема, у період з 1146 р. по 1246 р. Київ 47 разів переходив від одного князя до іншого. Наслідок – утворення удільних князівств, руйнування державності. Козацький період – боротьба за владу після смерті Богдана Хмельницького, наслідок – розкол країни на Лівобережну і Правобережну, руїна. Події початку минулого століття – суперечності між УНР і ЗУНР, розбрат у рядах політичної еліти, наслідок – втрата незалежності. Цей період вдало схарактеризував С. Петлюра: «...тоді, коли консолідація підупадала, а верх над нею брали інтереси партійні – групові, в такі періоди боротьби ми терпіли невдачі і один за одним тяжкі удари од наших ворогів. Це лихо буде переслідувати нас доти, доки наші партії не зрозуміють і серцем не відчують тяжкої науки нашої історії новітньої». Відомий політичний діяч Іван Кедрин писав: «Галицько-наддніпряньська распря проходила в атмосфері взаємної демагогії, в якій раз-у-раз падали слова “зрадник” і “зрада”: наддніпрянці таврували цими словами галичан за Зятківський договір УГА з Денікіним, в якому галичани “продали” Москві Україну, галичани наддніпрянців – за Варшавський договір 21 квітня 1920 р., в якому ніби Петлюра “зрадив” Галичину, “продавши” її Польщі».

Центральним дискурсом у боротьбі за владу між політичними силами є залучення ментальних архетипів, символів та риторики національної ідентичності [6, с. 115]. Боротьба за те, чії цінності найкраще уособлюють і захищають національну ідентичність – один із каменів спотикання не лише в нашому парламенті, але й – насамперед – в українському суспільстві. Про існування суб'єкта, здатного здійснити трансформацію соціополіса, можна говорити лише тоді, коли підпорядкована соціальна група випрацює і сформує собі власну органічну інтелігенцію або внутрішню еліту, яка запропонує їй нову політичну парадигму, і, коли вся ця група просякне необхідністю діяти у відповідності з цією парадигмою [7, с. 72]. Розрив між ментально-ідеологічною парадигмою Сходу і Заходу України, зумовлений історичними, геополітичними та релігійними концептами, насправді відчутний.

На сьогодні класична концепція демократії, що заснована на волі більшості громадян, на їх загальному інтересі, відходить у минуле. Напрямки перспектив на шляху до утворення політичної парадигми вже не зводяться до проходження етапів від статусу до правила, від взірця до моделі, від аномалії до кризи, натомість виникає потреба здійснення своєчасної реакції на виклики і загрози та негайної імплементації політичного рішення в умовах гострої нестабільності суспільно-політичного простору. Постіндустріальні суспільства прямують до формування нового типу демократії – моделі, яка дозволить віднайти спільну згоду, незважаючи на зростаючу фрагментарність, плюралістичність та релятивність інтересів і цінностей сучасної спільноти. Пошук компромісу слід вбачати у чомусь, що існує між партійними і релігійними розбіжностями.

Пошук політичного порядку з хаосу в нашій державі наштовхується на небезпеку домінування лише одного учасника політичної гри, що може призвести до гегемоніальної системи цінностей і правил у суспільстві. Зворотним наслідком поглиблення такої уніполярності може стати розкол усієї світоглядно-ціннісної парадигми, зокрема за ознакою «цивілізація (члени уніполярності) – варварство (решта держав світу, загнані на узбіччя історії)» [8, р. 41]. У такому роз'єднанні у світовій історії вбачаються ключові ознаки імперських систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Юрген Хабермас. – М. : АО «КАМІ», Издат. центр АСADEMIA, 1995. – 245 с.
2. Піскарьова Н. І. Політична опозиція як інструмент демократії та суб'єкт сучасного українського суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Наталя Іванівна Піскарьова. – Одеса, 2008. – 203 с.

3. Шимов Я. В. Гражданское общество и правящая элита в переходный период: чешский вариант / Я. В. Шимов // Полит. исследования. – 2001. – № 3. – С. 149–159.
4. Потураєв М. Р. Консенсусний потенціал політичної комунікації в умовах ідеологічного плюралізму : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Микита Русланович Потураєв. – Дніпропетровськ, 2005. – 206 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требін. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
6. Требін М. П. Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави / М. П. Требін // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 26 (30). – Х. : НТУ «ХП», 2010. – С. 110–118.
7. Симоненко И. П. Формирование и смена политической парадигмы : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01; 23.00.04 / Иван Петрович Симоненко. – Одесса, 1996. – 207 с.
8. Lipset S. M. The Confidence Gap: Business, Labor, and Government in Public Mind / Seymour Martin Lipset and William Schneider. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1987. – xxiv, 460 p.

Л. М. Андрушко, кандидат мистецтвознавства, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ДЕРЖАВНА МИТНА ЕКСПЕРТИЗА ІКОНОСТАСУ ЯК КУЛЬТУРНОЇ ЦІННОСТІ

Кожне наступне покоління успадковує від попередніх певний рівень культури. Освоюючи його, воно використовує все найкраще, що було створене розумом і практичним досвідом майстрів минулого, що пройшло випробування часом. А успадкування культурних цінностей будь-якою державою є неоціненним подарунком для її духовної скарбниці. Саме тому охорона культурних цінностей є предметом великої уваги з боку міжнародного співтовариства. Сьогодні через систему міжнародних норм і принципів, через законодавство окремих держав здійснюється реалізація культурних прав людини, закріплених у Хартії прав людини, які зводяться до одного – зберегти на Землі культурну спадщину людства. Іконостаси, які становлять культурні цінності та переміщуються через митний кордон України, повинні обов'язково пройти експертизу та отримати свідоцтво на право вивезення/ввезення/транзиту [7].

3. Шимов Я. В. Гражданское общество и правящая элита в переходный период: чешский вариант / Я. В. Шимов // Полит. исследования. – 2001. – № 3. – С. 149–159.
4. Потураєв М. Р. Консенсусний потенціал політичної комунікації в умовах ідеологічного плюралізму : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Микита Русланович Потураєв. – Дніпропетровськ, 2005. – 206 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
6. Требін М. П. Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави / М. П. Требін // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Вип. 26 (30). – Х. : НТУ «ХП», 2010. – С. 110–118.
7. Симоненко І. П. Формирование и смена политической парадигмы : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01; 23.00.04 / Иван Петрович Симоненко. – Одесса, 1996. – 207 с.
8. Lipset S. M. The Confidence Gap: Business, Labor, and Government in Public Mind / Seymour Martin Lipset and William Schneider. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1987. – xxiv, 460 p.

Л. М. Андрушко, кандидат мистецтвознавства, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ДЕРЖАВНА МИТНА ЕКСПЕРТИЗА ІКОНОСТАСУ ЯК КУЛЬТУРНОЇ ЦІННОСТІ

Кожне наступне покоління успадковує від попередніх певний рівень культури. Освоюючи його, воно використовує все найкраще, що було створене розумом і практичним досвідом майстрів минулого, що пройшло випробування часом. А успадкування культурних цінностей будь-якою державою є неоціненним подарунком для її духовної скарбниці. Саме тому охорона культурних цінностей є предметом великої уваги з боку міжнародного співтовариства. Сьогодні через систему міжнародних норм і принципів, через законодавство окремих держав здійснюється реалізація культурних прав людини, закріплених у Хартії прав людини, які зводяться до одного – зберегти на Землі культурну спадщину людства. Іконостаси, які становлять культурні цінності та переміщуються через митний кордон України, повинні обов'язково пройти експертизу та отримати свідоцтво на право вивезення/ввезення/транзиту [7].

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» визначено такі основні поняття, як культурні цінності, державна експертиза культурних цінностей, об'єкти експертизи, заявник, експерт, мистецтвознавець [9]. Експертиза культурних цінностей є важливою ланкою в системі обліку та контролю за збереженням пам'яток національної культури, їх переміщенням через митний кордон України, а також у сфері регулювання правовідносин розпорядництва, пов'язаних із ними майновими комплексами усіх форм власності [7]. Експертна діяльність активно сприяє науковому вивченню культурних цінностей – артефактів національної історії, матеріальних носіїв ідеалів народу, а також специфічного товару на світовому ринку [5]. Для прикладу, питання експертизи іконостасів є неоднозначним і дуже складним. Найбільшою проблемою є недостатня кількість літератури, а необхідний матеріал зосереджений лише в окремих публікаціях. Окремі питання дослідження культурних цінностей висвітлено й у мистецтвознавчій, і в спеціалізованій митній літературі [1; 2; 7].

Для того, щоб провести комплексну фахову експертну оцінку іконостасу та ікон, необхідно ознайомитися з творами іконопису різних періодів, оскільки кожний період має свої характерні особливості. Давні ікони малювалися темперою, тобто фарбовим розчином, зв'язуючою речовиною якою була емульсія з води та яєчного жовтка. З XVI ст. твори іконопису виконуються олійними фарбами. Ікони, написані темперою, володіють великою стійкістю кольорів, довго зберігаються. На давність ікони вказує фарбовий шар, який здебільшого завжди є пошкодженим. Ікони XVI ст. зазвичай намальовані на дерев'яних дошках таких порід дерев, як дуб, бук, липа, вишня, груша та ін. Кожна ікона обрамлена ризами, які закріплені цвяхами. Ризи виготовлялися з металу, тканин та дерева. Ризи вкривалися левкасом або позолотою та закривали переважно німби та поля ікони. Із зворотного боку ікони стягувалися спеціальними міцними клинками – дубовими або металевими шпугами. У добу Середньовіччя на дошках для ікон вирубувалися невеликі заглиблення, розміром менше одного сантиметра, які називалися ковчезками. Дно ковчеза залишалось шершавим, на нього наносився шар ґрунтівки. В іконах XVI–XVII ст. проміжки між кількома шарами левкасу вистеляли тонким полотном – паволокою, на яку наносився ще один або кілька шарів левкасу, залежно від фактури полотна [1, с. 39–64].

Тло та німби святих на іконах золочені, тобто вкриті шаром сусального золота. У творах більш пізнього часу сусальне золото замінене на штучне, яке має зеленкуватий відтінок. До XV ст. сусальне золото наносилось на рівно вигладжену поверхню левкасу, а починаючи з XVI ст. з'являються

орнаменти геометричних мотивів на тлі та на німбі. Зображення лику святого на іконі вказує на дату та місце її створення. Лики на давніх іконах зображались смаглявими, волосся – кучерявим, очі – великими, зіниці – широко розкритими, носи – тонкими та довгими. Після зникнення впливу Візантії на ікономалярство лики почали зображатися більш реалістичними.

У давніх творах іконопису існувала ієрархія зображення, тобто на передньому плані зображався святий, який був великих розмірів порівняно з іншими фігурами [6, с. 19–24]. Вся архітектура на давніх іконах зображалась на одному рівні. Після XV ст. пейзажі на іконах набули реалістичнішого зображення. Починаючи з XVI ст. щоки на ликах святих стали підрум'янюватись, уста почали зображати яскраво червоними. До VIII ст. ікони не покривалися оліфою, а починаючи з XVI ст. – кожна ікона вкрита оліфою або лаком [8, с. 44–54].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. розрізняють такі види експертизи, як попередня, первинна, повторна, додаткова, контрольно-наукова і науково-технічна [3]. Попередня експертиза проводиться мистецтвознавцями для визнання об'єкта культурною цінністю або предметом культурного призначення серійного чи масового виробництва на підставі норм атрибуції та критеріїв його художньої, історичної, етнографічної та наукової значущості [9]. Первинна експертиза проводиться для підготовки обґрунтованого експертного висновку на об'єкт експертизи. Повторна експертиза проводиться у разі виявлення порушення вимог цього Порядку під час проведення первинної експертизи або за наявності обґрунтованих претензій заявника до експертного висновку первинної експертизи [9]. Додаткова експертиза проводиться у разі, коли виникли нові наукові підстави для характеристики об'єкта. Контрольна наукова і науково-технічна експертиза проводиться для перевірки висновків первинної експертизи за ініціативою суб'єктів експертизи, зацікавлених у спростуванні окремих положень, частин або загалом висновків раніше проведених експертиз [3].

Посадова особа Державної служби контролю або мистецтвознавець проводить попередню експертизу об'єкта, у разі потреби рекомендує інші види експертизи та визначає експерта [9]. В експертному висновку зазначається достовірність об'єкта, автор, назва та подається його атрибутивний опис, який складається за такими критеріями: час створення, причетність до історичних подій, культурних традицій народів і пам'яток історії, видатних особистостей, виробників, мануфактур і шкіл; рівень визнання автора, стан збереженості, знаки та позначки, комплектність, лінійні розміри, соціокультурна функція, рівень суспільного визнання, унікальність, рівень виконавської техніки та популярності, наукова значущість, оцінна вартість [3]. Експертний висновок повинен містити аргументовану рекомендацію щодо доцільності включення

об'єкта до Державного реєстру національного культурного надбання та можливості вивезення його з території України.

У разі прийняття Державною службою контролю рішення про можливість вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей, власнику культурних цінностей чи уповноваженій ним особі видається свідоцтво встановленого зразка на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей. Зразок свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей затверджується Кабінетом Міністрів України. Свідоцтво на право вивезення культурних цінностей є підставою для пропуску зазначених у ньому культурних цінностей за межі митної території України. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 12.09.1999 р. № 1068-XIV регулює порядок вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей в Україну і спрямований на охорону культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури [4].

Отже, проведення експертизи іконостасу – складна справа, бо процес ідентифікації творів мистецтва, на жаль, поки що не піддається чітко зафіксованому формальному опису, а часто має евристичний характер і залежить від професійного рівня та професійної інтуїції експерта [1, с. 3–9]. Хоча загальні правила оцінювання пам'яток культури передбачають виконання експертами таких видів робіт: ідентифікація; атрибуція; визначення прогнозної вартості пам'ятки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Додін Є. В. Особливості проведення експертизи з деяких видів митних справ / Є. В. Додін // Митна справа. – 2004. – № 3. – С. 3–9.
2. Дусик А. В. Правовий статус експерта у провадженнях по справах про порушення митних правил / А. В. Дусик // Митна справа. – 2002. – № 1. – С. 27–35.
3. Про судову експертизу [Електронний ресурс] : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
4. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей [Електронний ресурс] : Закон України від 12.09.1999 № 1068-XIV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.
5. Про охорону культурної спадщини [Електронний ресурс] : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
6. Логвин Г. Український середньовічний живопис / Г. Логвин, Л. Мілляєва, В. Свенціцька. – К. : Мистецтво, 1976. – 337 с.
7. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 9-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 38–39. – Ст. 288.

8. Овсійчук В. Українське малярство Х–ХVIII ст. Проблеми кольору / В. Овсійчук. – Львів : Каменяр, 1996. – 480 с.
9. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 26.08.2003 №1343. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п>.

Н. А. Вінникова, кандидат політичних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)

Дослідження участі громадян у виробленні політичних рішень є однією з пріоритетних тем політичної науки. В контексті потенційної перспективи винесення на референдум питання про вступ України до Північноатлантичного Альянсу ця проблематика набуває особливої актуальності. Використання механізмів безпосереднього залучення громадян до вироблення й ухвалення політичних рішень є центральною тезою сучасних теоретичних інтерпретацій демократичного урядування. Переваги прямої участі громадян у полікотворчих процесах є очевидними: окрім своєї визначальної функції – забезпечення прямого народного волевиявлення, плебісцитарні механізми ухвалення рішень сприяють активізації громадянської самосвідомості і можуть посилювати згуртованість суспільства перед необхідністю вирішення загальносуспільних проблем. Різноманітні форми громадянської партисипації у виробленні політичних рішень покликані забезпечувати інклюзивність у систему урядування і громадський контроль за владою.

Серед плебісцитарних механізмів ухвалення рішень референдуми є найпоширенішою формою прямої демократії через їхній законодавчий статус у багатьох країнах, а також масштаби їхнього впливу на перебіг подій. Наукова література пропонує чимало визначень референдумів і спроб їхньої диференціації від плебісцитів. У рамках політичної науки референдум здебільшого ототожнюється з плебісцитом як затвердження політичного рішення шляхом народного голосування, тобто як звернення до виборчого корпусу з метою ухвалення остаточного рішення з конституційних, законодавчих або внутрішньо- і зовнішньополітичних питань.

У спектрі нормативно-правової оцінки, зокрема міжнародного права, підкреслюється відмінність між референдумом і плебісцитом. Плебісцит трак-

8. Овсійчук В. Українське малярство Х–ХVIII ст. Проблеми кольору / В. Овсійчук. – Львів : Каменяр, 1996. – 480 с.
9. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 26.08.2003 №1343. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п>.

Н. А. Вінникова, кандидат політичних наук, доцент,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД)

Дослідження участі громадян у виробленні політичних рішень є однією з пріоритетних тем політичної науки. В контексті потенційної перспективи винесення на референдум питання про вступ України до Північноатлантичного Альянсу ця проблематика набуває особливої актуальності. Використання механізмів безпосереднього залучення громадян до вироблення й ухвалення політичних рішень є центральною тезою сучасних теоретичних інтерпретацій демократичного урядування. Переваги прямої участі громадян у полікотворчих процесах є очевидними: окрім своєї визначальної функції – забезпечення прямого народного волевиявлення, плебісцитарні механізми ухвалення рішень сприяють активізації громадянської самосвідомості і можуть посилювати згуртованість суспільства перед необхідністю вирішення загальносуспільних проблем. Різноманітні форми громадянської партисипації у виробленні політичних рішень покликані забезпечувати інклюзивність у систему урядування і громадський контроль за владою.

Серед плебісцитарних механізмів ухвалення рішень референдуми є найпоширенішою формою прямої демократії через їхній законодавчий статус у багатьох країнах, а також масштаби їхнього впливу на перебіг подій. Наукова література пропонує чимало визначень референдумів і спроб їхньої диференціації від плебісцитів. У рамках політичної науки референдум здебільшого ототожнюється з плебісцитом як затвердження політичного рішення шляхом народного голосування, тобто як звернення до виборчого корпусу з метою ухвалення остаточного рішення з конституційних, законодавчих або внутрішньо- і зовнішньополітичних питань.

У спектрі нормативно-правової оцінки, зокрема міжнародного права, підкреслюється відмінність між референдумом і плебісцитом. Плебісцит трак-

тується як опитування населення з метою встановлення статусу певної території. Таке визначення плебісциту звужує контекст питань, що виносяться на публічне голосування, до територіальних. Хоча виходячи з етимології плебісциту від лат. «*scitum*» – рішення і «*plebs*» – простий народ, це поняття визначає не так змістовні, як процедурні характеристики ухвалення рішень, саме шляхом прямої партисипації громадян. Узагальнюючи вищезазначені дефініції, референдум можна визначити як інструмент безпосереднього здійснення громадянами законодавчої влади, покликаний забезпечувати їхнє право доносити власні погляди та враховувати плуральні інтереси у процесі прийняття рішень.

Водночас існує чимало прикладів, коли використання плебісцитарних механізмів ухвалення рішень мало досить амбівалентні наслідки. Нерідко референдні форми участі громадян у полікотворчих процесах лише створюють ілюзію власне такої участі, адже насправді їхні можливості щодо висловлювання свого бачення проблеми доволі обмежені: громадянам пропонують зробити свій вибір із альтернативних відповідей на заздалегідь сформульовані питання. Фактично здійснити легітимацію вже визначених опцій рішення. Сумніви щодо референдумів як ефективного інструменту прямої демократії виникають через недостатню обізнаність населення і розуміння питань, які виносять на голосування, а також ризик того, що воля більшості буде переважати за рахунок прав меншин. Навіть країни зі сталими демократичними традиціями і високим рівнем розвитку громадянської правосвідомості неубезпечені від деструктивних ефектів реалізації прямого народного волевиявлення: замість очікуваного блага для всіх воно створює ефекти розчарування, закладає кліважі в суспільстві, й навіть можливість громадянського протистояння. Результати найгучніших референдумів 2016 р., а саме: щодо виходу Британії з ЄС, консультативний референдум щодо ратифікації Угоди про Асоціацію між ЄС і Україною в Нідерландах і конституційної реформи в Італії, мали неоднозначну оцінку як з боку громадян, так і з боку експертного середовища, оскільки кожен з цих плебісцитів заклав ризики для стабільності політичних систем не тільки на державному, а й на міжнародному рівні управління.

Референдні практики можуть розколювати суспільства на майже рівні табори прихильників і опонентів питання, винесеного на публічне волевиявлення, як це відбулося 2016 р. на референдумі щодо виходу Великої Британії з ЄС, згідно з результатами якого 51,89% висловилися за те, щоб Британія вийшла з ЄС, а 48,11% – за те, щоб залишилася [1]. Показово, що протягом шести місяців після референдуму думки обох сторін майже не змінилися, про що свідчать соціологічні опитування: станом на грудень 2016 р. 47% опитаних підтвердили своє прагнення виходу з ЄС, висловлене на референдумі, у той

час як 45% хотіли б залишитися в Європейському Союзі [2]. Окрім непереконливої більшості щодо Брекзиту, проблема ускладнюється зовнішнім фактором, а саме нелояльною позицією європейських політичних еліт щодо умов Брекзиту, зокрема в частині подальшого налагодження взаємодії між Об'єднаним Королівством і Європейським Союзом. Ще одним кліважем серед наслідків Брекзиту виявилися наміри уряду Шотландії провести референдум щодо виходу зі складу Об'єданого Королівства. Зазначимо, що 62% шотландців, серед тих, хто проголосував, висловилися за збереження членства в Євросоюзі [1]. І хоча Брекзит ще перебуває на стадії свого оформлення, очевидним є факт, що референдум, будучи демократичним механізмом для всіх, замість об'єднання громадян навколо вирішення певної проблеми, підсилює наявні та виявив латентні лінії розколу в суспільстві, несучи загрози стабільності політичної системи аж до потенційної деконструкції державного устрою.

Референдні практики ухвалення рішень можуть бути маніпулятивними інструментами з метою забезпечення суто партикулярних інтересів окремих політиків або політичних сил, які прагнуть влади чи намагаються її утримати. Це відбувається, коли політичні діячі, не розраховуючи на підтримку законодавчої гілки влади або прагнучи підсилити власний політичний капітал, вдаються до плебісцитарних механізмів ухвалення рішень. Результати референдуму в такому випадку слугують важелем впливу на представницькі органи влади. Однак ініціюючи проведення референдуму, можна потрапити у пастку через невірну оцінку підтримки потенційно очікуваного результату і замість бажаної суспільної легітимізації запропонованого рішення можна втратити власну політичну позицію, публічно делегітимізувавши себе як політичний гравець. Наочним прикладом стало ініціювання Прем'єр-міністром Італії Матео Ренці референдуму щодо внесення змін до конституції країни, а саме зменшення впливу Сенату, вищої палати італійського парламенту, шляхом скорочення кількості сенаторів і обмеження їхніх повноважень, а також централізацію, яка мала на меті значне зменшення впливу регіонів на рішення у сферах інфраструктури, транспорту, охорони здоров'я тощо [3]. Хоча проект конституційної реформи було схвалено парламентом, Ренці вирішив заручитися підтримкою населення. Задля підсилення ефекту значущості референдуму, прагнучи повернути на свою сторону якомога більше схвальних голосів, він ризикнув політичною кар'єрою, оголосивши, що в разі відхилення його пропозицій піде у відставку. Ренці не вдалось переконати виборців у тому, що конституційна реформа суттєво покращить політичне середовище Італії. 4 грудня 2016 р. італійці відхилили конституційну реформу більшістю (59%) голосів із тих, хто взяв участь у референдумі [4]. Ініціювавши референдум, М. Ренці переоцінив рівень суспільної підтримки, і це

вартувало йому найвищої урядової посади. Якщо для Ренці цей референдум мав на меті легітимацію пропонованого проекту реформ, то для італійських радикальних політичних сил – «Руху 5 зірок» і «Ліги Півночі», цей плебісцит став зручною платформою для посилення власної популярності, приваблення електорату шляхом критики чинної влади. Дійсно, одна з небезпек, яка криється в практиках прямої демократії – це поширення популізму і радикалізація електоральних настроїв. Зокрема, в ЄС політичний дискурс євроскептицизму використовується як передвиборча технологія, на спекуляції якої популістські партії формують свій бренд, оптимізують електоральні показники і отримують можливість проходження в європейські, національні й місцеві представницькі органи влади.

Наведені приклади демонструють, що плебісцитарні механізми ухвалення рішень можуть мати досить амбівалентний ефект як для ініціаторів референдумів, так і для тих, хто бере в них участь. Нерідко референдуми використовуються як маніпулятивні інструменти для того, щоб отримати легітимацію заздалегідь ухваленого рішення, або для того, щоб перекласти відповідальність за необхідність ухвалення рішень зі складних чи чутливих проблем суспільства на громадян. Навіть за сприятливих умов практики референдної демократії можуть обернутися пасткою, і замість очікуваного блага для всіх принести соціальну напруженість, ризики «тиранії більшості» й третирування тих, хто підтримав альтернативний варіант рішення, посилення доцентрових авторитарних тенденцій і поширення радикального популізму. Означені проблемні аспекти вимагають ретельного й комплексного аналізу обставинного контексту, за якого проводиться референдум. Важливо, що на відміну від рішень, ухвалюваних представницькими або виконавчими органами державного управління, які можуть бути скореговані або скасовані чинною чи прийдешньою владою, плебісцитарні рішення, як воля народу, не можуть бути ігноровані або просто відмінені.

ЛІТЕРАТУРА

1. EU referendum results. Electoral Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.electoralcommission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/upcoming-elections-and-referendums/eu-referendum/electorate-and-count-information>.
2. Curtice J. Where Stands Public Opinion on Brexit Six Months On? Posted on 23 December 2016 [Електронний ресурс] / J. Curtice. – Режим доступу: <http://whatukthinks.org/eu/where-stands-public-opinion-on-brexit-six-months-on/>.
3. La Riforma Costituzionale. Testo di legge costituzionale pubblicato sulla Gazzetta Ufficiale n°88 del 15 aprile 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://documenti.camera.it/leg17/dossier/pdf/ac0500n.pdf>.

4. Referendum [Scrutini] (In complesso) – Referendum costituzionale del 4 dicembre 2016 – Ministero dell’Interno [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elezioni.interno.it/referendum/scrutini/20161204/FX01000.htm>.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МЕНТАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури. Поза її досягненнями поведінка і діяльність людини, соціальних спільнот утрачають спрямованість розвитку, сенс існування. Політика, як і будь-який інший вид людської діяльності, має свідомий характер. Визначаючись у кінцевому підсумку об’єктивними економічними й соціальними чинниками, вона водночас здійснюється під впливом свідомості та культури людей. В культурі дістають відображення способів людського буття, набутий досвід, традиції, цінності та механізм їх реалізації.

Політичні відносини визначаються не тільки активно існуючим співвідношенням сил, але й нагромадженими в ході історичного процесу уявленнями про світ, цінності, зразки поведінки, що передаються в межах культури. Політика – частина культури. У політичній діяльності виявляються певні цінності і певні стійкі зразки поведінки. Без вивчення і врахування суб’єктивного чинника політичного життя, впливу на останнє ментальності неможливо осягнути сутність політичних явищ і процесів, визначити тенденції й перспективи їх розвитку. Ментальність характеризує специфічні рівні індивідуальної й колективної свідомості, являючи собою характеристику специфічного типу мислення. Навички усвідомлення навколишнього, розумові схеми, комплекси образів культурально виявляються в ментальності. Вона формується на основі природних даних і соціально обумовлених компонентів (соціального досвіду, здорового глузду, інтересів, емоційної вразливості), розкриваючи уявлення людини про світ, проявляючи звички, пристрасті, колективні емоційні шаблони.

Найбільш вираженими ознаками української ментальності є: кардоцентричність (сентименталізм, емпатія, чуттєвість); анархічний індивідуалізм (прагнення до особистої свободи без належного стремління до державності); перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом.

Головні труднощі вивчення ментальності в тому, що дослідники мають на практиці справу з мисленням, нормами поведінки й почуттями, у той час

4. Referendum [Scrutini] (In complesso) – Referendum costituzionale del 4 dicembre 2016 – Ministero dell’Interno [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elezioni.interno.it/referendum/scrutini/20161204/FX01000.htm>.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МЕНТАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури. Поза її досягненнями поведінка і діяльність людини, соціальних спільнот утрачають спрямованість розвитку, сенс існування. Політика, як і будь-який інший вид людської діяльності, має свідомий характер. Визначаючись у кінцевому підсумку об’єктивними економічними й соціальними чинниками, вона водночас здійснюється під впливом свідомості та культури людей. В культурі дістають відображення способів людського буття, набутий досвід, традиції, цінності та механізм їх реалізації.

Політичні відносини визначаються не тільки активно існуючим співвідношенням сил, але й нагромадженими в ході історичного процесу уявленнями про світ, цінності, зразки поведінки, що передаються в межах культури. Політика – частина культури. У політичній діяльності виявляються певні цінності і певні стійкі зразки поведінки. Без вивчення і врахування суб’єктивного чинника політичного життя, впливу на останнє ментальності неможливо осягнути сутність політичних явищ і процесів, визначити тенденції й перспективи їх розвитку. Ментальність характеризує специфічні рівні індивідуальної й колективної свідомості, являючи собою характеристику специфічного типу мислення. Навички усвідомлення навколишнього, розумові схеми, комплекси образів культурально виявляються в ментальності. Вона формується на основі природних даних і соціально обумовлених компонентів (соціального досвіду, здорового глузду, інтересів, емоційної вразливості), розкриваючи уявлення людини про світ, проявляючи звички, пристрасті, колективні емоційні шаблони.

Найбільш вираженими ознаками української ментальності є: кардоцентричність (сентименталізм, емпатія, чуттєвість); анархічний індивідуалізм (прагнення до особистої свободи без належного стремління до державності); перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом.

Головні труднощі вивчення ментальності в тому, що дослідники мають на практиці справу з мисленням, нормами поведінки й почуттями, у той час

як ментальність перебуває глибше цих форм, а проявляється, тільки проєктуючись на екрани різних символічних практик, матеріалізується в мисленні, почуттях і діях. Ментальність відрізняється досить сталим характером, містить у собі ціннісні орієнтації (цінності усвідомлювані й такі, що формулюють життєві настанови), але не вичерпується ними, характеризуючи глибинні рівні колективного й індивідуального несвідомого. Вона виражає життєві й практичні настанови людей, стійкі образи світу, емоційні переваги, властиві співтовариству й культурній традиції.

Особливість розвитку суспільств перехідного типу (від однієї моделі розвитку до іншої) пов'язана зі змінами як об'єктивних умов, так і соціальних пріоритетів, цінностей та орієнтацій. Трансформування світоглядних орієнтацій тривалий час перебуває в стані амбівалентності (поєднання протилежних, суперечливих тенденцій), руйнування попередніх світоглядних стереотипів і формування нової або реконструкції існуючої системи цінностей. За цих умов значно ускладнюється орієнтація громадян у політичному житті суспільства, у визначенні індивідуальних позицій до тих чи інших суспільних процесів. Ми будемо демократичне суспільство, а демократія – це особлива культура ставлення до суспільного життя, яка ґрунтується на визнанні фундаментальної гідності людини. Відсутність демократичних передумов у нашій країні не могла не відбитися на ментальності українського народу. Тривале панування тоталітаризму деформувало уявлення про демократію. Необхідний довготривалий досвід успішної діяльності демократичних інститутів, щоб у національному характері утвердились такі риси демократії, як терпимість, готовність до співробітництва з людьми, що мають інші політичні та ідейні погляди, повага прав особи і меншин, усвідомлення громадянами принципу «держава для громадянина», дотримання закону усіма громадянами, незалежно від посади, статусу тощо.

Саме ментальність визначає політичну поведінку індивідів і соціальних спільностей, надаючи їй певного змісту і спрямування. Сучасній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та культури східних народів, зокрема орієнтація на харизматичних лідерів, підданське ставлення до будь-якого центру влади, етатизм, підпорядкованість церкви державі. Потрібно зазначити, що в українців переважають більш патерналістські настрої, тобто замість активної громадянської позиції перевага надається пошуку заступництва «зверху». До того ж, можна спостерігати поєднання протилежних цінностей і норм, тобто, з одного боку, – вимога демократичних свобод, а з другого – схвалення недемократичних методів вирішення суспільних проблем. Звучить підтримка ринкових відносин, а на противагу – вимога соціальної рівності. Спостерігається нездатність до адекватної оцінки власних національних ін-

тересів, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили.

Матеріальний добробут людини ніколи не був для нашого суспільства базовою цінністю. Нині ми спостерігаємо, як на тлі витискання суспільно-значущих мотивів та маргіналізації культурного простору формується якісно інша молодіжна культура, утворюється новий клас – клас підприємців, виникнення якого з самого початку пронизує фундаментальне протиріччя між власними інтересами та суспільно-значущими цінностями. На відміну від держав, які випробували «цивілізуючий вплив капіталу» раніше, мешканці України сторіччями орієнтувались здебільшого на норми общинного колективізму, що втілюють, насамперед, інтереси сім'ї, общини, стану, держави. З ранніх років людина відчувала не просто залежність, але й безумовну підпорядкованість груповим общинним інтересам. Засуджувалася і піддавалася остракізму орієнтація на власні інтереси. Причому в ХХ ст. такі традиції посилювались ще і дуже жорстоким тотальним контролем держави, що включав будь-яку активність громадянина України. Ось чому в більшості регіонів люди з великими труднощами сприймали ідеї ліберальної демократії, основані на неприродних для них цінностях: поняття ринку, політичної і економічної свободи, конкуренції, моральної автономії тощо. Українській ментальності й сьогодні властиві ідеї общинності, справедливості, патріотичності, не прагматичного, а орієнтованого на ідеальні цілі способу життя.

Стабільності суспільства, вірогідності прогнозів політичних процесів сприяє єдність ментальності українського народу, на яку впливають соціально-етнічні відмінності. Навряд чи сумнівно, що ментальність населення Криму, Слобожанщини, Придніпров'я і Галичини, насамперед, не співпадають якісно. Але вони просто різноманітні і зумовлені особливостями соціально-культурного і економічного розвитку регіонів. Відмінності відбиваються на сприйманні сучасних проблем суспільства, існують внаслідок соціальної різnorodності суспільства. Але вони можуть стати і джерелом дестабілізації суспільно-політичного життя.

Важливу роль у політичному житті суспільства відіграють традиції. Саме їм властива унікальна якість, що забезпечує збереження безперервності історичного (а отже, політичного) процесу. Істотне й місце стереотипів. Вони формують почуття політичної ідентичності, виконують ідентифікаційно-інтегруючі, орієнтаційні, а іноді й дезінтегруючі функції. У сучасному політичному процесі протистоять дві тенденції: з одного боку, підвищується активність людей, їх участь у політиці; а з другого – поглиблюється відчуження громадян від політичних інститутів.

Українському суспільству сьогодні як ніколи потрібна загальна ідеологічна платформа, вибудована на фундаменті української ментальності, що розу-

міється як духовно-психологічний спосіб світосприймання й освоєння навколишньої дійсності. Інтегруючим елементом виступає політичний світогляд, що становить частину загального світогляду окремої людини, окремої групи або іншої соціальної спільності. Великий вплив на характер політичних орієнтацій, симпатій і антипатій людей роблять домінуюча в суспільстві система світоглядних позицій, ціннісно-нормативних настанов. Причому найбільший вплив на характер політичної культури, політичну участь, політичну поведінку роблять ті політичні цінності (демократичні, ліберальні, авторитарні й ін.), які належать до категорій, які устоялися, одержали певне емоційно-почуттєве фарбування, цінності, «пропущені» не тільки через свідомість, але й через «душу» людини. Втілюючи ціннісно-змістовну детермінацію політичної активності людини, ментальність характеризує її здатність розуміти специфіку своїх владнозначущих інтересів, діяти при досягненні цілей відповідно до правил політичної гри, а також творчо перебудовувати свою діяльність при зміні потреб і зовнішніх обставин. За умов суверенного існування відроджуються такі традиційні риси української ментальності, як народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (не людина і нація для держави, а держава для людини і нації). У сучасних умовах в Україні особливо актуальним бачиться збереження національної згоди. Основою її може виступати суспільний консенсус у відношенні прихильності до демократичного реформування. Необхідні одночасні перетворення в економічній, політичній і соціальній сферах з урахуванням духовного рівня суспільства.

Н. В. Гайворонюк, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ПРАВО НА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Стрімкі зміни, що нині відбуваються практично у кожній сфері суспільного та індивідуального буття, спонукають до перегляду та розуміння їх звиклих форм. Дискусії, що точаться у правознавстві, філософії права та політології щодо ролі, яку воно виконує сьогодні, щодо змісту та відображення у різних буттєвих іпостасях, є тому наочним підтвердженням. Якщо класичне розуміння права, що сформувалось у попередню добу, характеризувалось

міється як духовно-психологічний спосіб світосприймання й освоєння навколишньої дійсності. Інтегруючим елементом виступає політичний світогляд, що становить частину загального світогляду окремої людини, окремої групи або іншої соціальної спільності. Великий вплив на характер політичних орієнтацій, симпатій і антипатій людей роблять домінуюча в суспільстві система світоглядних позицій, ціннісно-нормативних настанов. Причому найбільший вплив на характер політичної культури, політичну участь, політичну поведінку роблять ті політичні цінності (демократичні, ліберальні, авторитарні й ін.), які належать до категорій, які устоялися, одержали певне емоційно-почуттєве фарбування, цінності, «пропущені» не тільки через свідомість, але й через «душу» людини. Втілюючи ціннісно-змістовну детермінацію політичної активності людини, ментальність характеризує її здатність розуміти специфіку своїх владнозначущих інтересів, діяти при досягненні цілей відповідно до правил політичної гри, а також творчо перебудовувати свою діяльність при зміні потреб і зовнішніх обставин. За умов суверенного існування відроджуються такі традиційні риси української ментальності, як народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (не людина і нація для держави, а держава для людини і нації). У сучасних умовах в Україні особливо актуальним бачиться збереження національної згоди. Основою її може виступати суспільний консенсус у відношенні прихильності до демократичного реформування. Необхідні одночасні перетворення в економічній, політичній і соціальній сферах з урахуванням духовного рівня суспільства.

Н. В. Гайворонюк, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ПРАВО НА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Стрімкі зміни, що нині відбуваються практично у кожній сфері суспільного та індивідуального буття, спонукають до перегляду та розуміння їх звиклих форм. Дискусії, що точаться у правознавстві, філософії права та політології щодо ролі, яку воно виконує сьогодні, щодо змісту та відображення у різних буттєвих іпостасях, є тому наочним підтвердженням. Якщо класичне розуміння права, що сформувалось у попередню добу, характеризувалось

як таке, що мало ознаки беззаперечної істини, то в умовах зміни духовної атмосфери та культурно-сміслових параметрів глобалізаційного світу все відбувається інакше. Право є однією із сторін буття, а тому, як і буття, воно піддається змінам, які є результатом інсинуацій часу, що розпочались у різних країнах ще у минулому столітті і продовжуються донині. Перманентні зміни, що відбуваються у світі, або так звані «плинні часи» ускладнюють розуміння права, його суспільне та індивідуальне призначення хоча б тому, що змінилась (і продовжує мінятись) сама людина, яка вільно ідентифікує себе в системі нових суспільних координат та вільно обирає свою індивідуальну, релігійну, національну тощо ідентичність. Робить вона це насамперед через призму права, адже найважливішим ідентифікатором для неї у ХХІ ст. стають права людини. Проблема ідентичності розкриває себе по-новому хоча б тому, що загальною основою ідентифікаційних процесів у їх широкому значенні є розуміння людиною своїх головних прав і свобод.

За таких умов актуальним є вихід на новий рівень праворозуміння, базований на визнанні плюралізму як вихідного принципу аналізу, який у праві розкривається через виявлення всіх його форм, наявних у суспільстві, з'ясуванні насущних проблем і визначенні оптимальних варіантів взаємодії людини з інститутами права, їх філософською концептуалізацією. В свою чергу множинність праворозуміння, що приходить на зміну уніфікованому тлумаченню права, неможлива без міждисциплінарних узгоджень, обговорення дискусійних питань, використання сучасних методик та методологій аналізу.

Сучасне право є правом з постійно мінливим змістом, тобто являє собою таке праворозуміння, в якому акцент робиться не на статику, а на динаміку права (механізм відтворення права) при збереженні його нормативності. По-друге, це право не відчужене від суб'єкта, воно є соціальним конструктом, правовою реальністю, яка створюється та реалізується людською активністю. По-третє, це право, в якому його об'єктивність (нормативність) знову-таки тісно поєднана з активністю суб'єкта. І нарешті, це право є діалогічним (поліфонічним), містить у собі протилежності, які й забезпечують його «перманентне становлення, яке ніколи не буде завершеним» [4, с. 82].

У будь-якому разі очевидно, що це право тісно пов'язане із людиною та її статусом у сучасному світі. Для розуміння цього моменту варто нагадати про антропологічний поворот у гуманітарній науці, який розпочався у 60-ті рр. ХХ ст. і відіграв вирішальну роль не лише у праворозумінні. Приблизно у цей же час психолог Е. Еріксон досліджував психічні механізми процесу ідентифікації індивідів, чим започаткував постановку проблематики ідентичності. Як у зарубіжній, так і в українській інтерпретації вона насамперед пов'язана

з людиною та її головними смисловими запитаннями, які виникають на ґрунті співставлення понять «тотожність» і «відмінність». Але у сучасному світі, який ще класифікують як постмодерний, ідентичність має свою специфіку і виражається через прийняття ідеї самоцінності кожного суб'єкта. Насамперед, вона починається з *права на ідентичність* у фундаментальному сенсі цього слова (можна провести аналогію з правами людини) – як свободи, свободи вибору своєї ідентичності. Іншими словами, це – «фундаментальне право на своєрідність», право на самотність, відмінність тощо.

Розуміння права на ідентичність започатковане відносно недавно у документах ООН стосовно розуміння її не лише як демократичної норми, а як акта вільного вибору, який здійснює індивід за наявності інших альтернатив. «Щоб стати повноцінними членами товариств, побудованих на різноманітті, і сприйняти загальнолюдські цінності терпимості і поваги до загальних прав людини, індивіди повинні вийти з жорстких рамок тієї чи іншої ідентичності». Крім того, «почуття самотності та приналежності до групи, що поділяє загальні цінності, має величезне значення для індивіда. Однак кожна людина може ототожнювати себе з багатьма різними групами» [2].

У сучасному світі ідентичність конституюється як процесуальне розрізнення, комунікація відмінностей – індивідуального і соціального [3, с. 289]. Варто погодитись із такою дуальністю, підміченою П. Гречком. Він зазначає, що у такій ідентичності індивідуальне тяжіє до екзистенції, або справжнього існування, а соціальне – до виразно мінімальної, але все ж гарантії того, що це справжнє існування збережеться, отримає інституційну підтримку, знайде безпечну інфраструктуру [1, с. 178]. Однією із підвалин такої «безпечної конструкції» для сучасної людини має стати право.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гречко П. К. Идентичность – постмодернистская перспектива / П. К. Гречко // Вопросы социал. теории. – 2010. – Т. 4. – С. 171–190.
2. Доклад о развитии человека. Культурная свобода в современном многообразном мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2004-russian.pdf.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
4. Честнов І. Посткласична методологія права / І. Честнов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 78–84.

Б. Д. Голованов, кандидат философских наук, доцент,
Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»;

О. В. Фролова, кандидат философских наук, доцент,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

МЕНТАЛЬНОСТЬ И ИДЕОЛОГИЯ: ПОИСКИ КОРРЕЛЯЦИИ

В украинском политикуме после распада СССР активизировались усилия по поиску ментального своеобразия украинской нации и *формированию национальной идентичности*. Внимание многих исследователей сосредоточилось на прояснении значения понятия «национальная идея» и построении национальной идеологии. На первых порах не обошлось без опасных упрощений, проявившихся в том, что ряд исследователей, взявших на себя роль новых «идеологов», предложили создать новую ментальность путем симметричной замены – заменить коммунистическую идею на национальную с сохранением старых идеологических структур. Но эта затея с неизбежностью должна была потерпеть крах, так как в качестве идейнообразующих факторов использовали принципиально различные основания. Структуры, поддерживающие идею, «заточены» под нее. Нельзя систему, созданную с определенной целью, использовать для достижения других целей. Кроме перечисленных моментов, упрощается само понимание ментальности. Предлагаемый подход учитывает только видимый пласт социальных проявлений, а глубинная сущностная характеристика ментальности оказывается недоосмысленной. Весь комплекс методологических просчетов и привел к тому, что второй президент Украины Л. Кучма резюмировал в известном высказывании: «Національна ідея не спрацювала» («Национальная идея не сработала»). Она не сработала не потому, что была плоха (здесь неприменимы категории «хорошо», «плохо», здесь работает другой подход – либо идея есть, либо ее нет, а она, несомненно, есть), а потому, что ее попытались всунуть в прокрустово ложе старых представлений и принципов.

Вместе со сменой социально-политических установок меняются методологические ориентации общественнознания. Не *классовый* подход становится определяющим в анализе явлений общественной жизни, а *этнонациональный*. Национальная идея трактуется как квинтэссенция коренных интересов, общих для всех классов и социальных слоев, образующих нацию. Принципиальное отличие национальной идеологии от классовой усматривается в том, что первая ориентирована на укрепление социального мира, тогда как вторая

выражает стратегию социального конфликта и классовой борьбы. Господство определенной классовой идеологии становится итогом, конечным результатом политической победы одного из двух противоборствующих классов (буржуазии или пролетариата), тогда как упрочивание позиций национальной идеологии становится возможным в результате достижения социального компромисса. Социальный компромисс невозможен без жертв, оба класса жертвуют частью своих интересов во имя сохранения единого государства и нации.

Поскольку термин «идеология» в постсоветской Украине ассоциировался с советским марксизмом и методологией классового анализа, то при смене политических ориентаций остро встал вопрос о пересмотре в социально-философских исследованиях старых мыслительных стереотипов. Господствовавшая в советской науке марксистская парадигма не способствовала изучению особенностей происхождения и развития наций. Как справедливо отмечает П. Йолон: «Проблемы особенного самобытного и неповторимого в жизни народов если и изучались, то вытеснялись на периферию гуманитарного знания» [1, с. 373].

Методологический поворот в сторону исследования этногенеза и нациестроительства побудил, с одной стороны, дистанцироваться от термина идеология как нагруженного наследием советского марксизма, с другой стороны, активизировал поиски категории, способной достойно занять освободившееся место. Результатом поиска для украинских философов стало обращение к понятию «ментальность» и попытка с его помощью структурировать научные представления о духовном пространстве современного украинского общества [2; 3]. Как полагает руководитель исследовательского проекта М. Попович, исторически категория «ментальность» близка украинской философской мысли, которая не раз обращалась к изучению национального характера и социокультурных оснований этногенеза. Такой ракурс социальных исследований роднит украинскую философскую мысль со школой социокультурных исследований «Анналы», которая сформировалась во Франции в 20-е гг. прошлого столетия.

Детальное изучение ментальности европейских народов в начале XX в. затронуло не только Францию и страны Западной Европы. Аналогичное смещение философской мысли наблюдалось и в Российской империи. Интерес проявился к целому комплексу проблем, связанных с изучением ментальности и психологии народов. Как вклад в развитие этого направления можно рассматривать не только работы киевского профессора Ивана Лучицкого, но и труды выдающегося философа Николая Бердяева. Уяснению ментальности различных социальных слоев и народов посвящены такие его произведения, как «Русская идея», «Истоки и смысл русского коммунизма», «Духовный

кризис интеллигенции», «Судьба России. Опыт психологии войны и национальности». Характеристики ментальности европейских народов, данные в этих работах, до сих пор поражают своей точностью и глубиной.

В 90-е гг. XX ст. мы наблюдаем новый всплеск интереса к ментальности как характеристике человеческого духа. Следует отметить то обстоятельство, что к концу прошлого века категория идеологии настолько полно впитала специфику исторической эпохи, что возникали серьезные трудности с улавливанием тех изменений, которые происходили на более общем уровне категориального строя человеческого мышления. Понятия, которыми оперирует концепция идеологии, стали настолько предметно-конкретными и исторически узнаваемыми, что воспринимаются новыми поколениями как категории иной ментальности, отличной от современной.

На постсоветском пространстве наибольшая заслуга в актуализации понятия ментальности, на наш взгляд, принадлежит А. Гуревичу, а также его сотрудникам и ученикам [4–7]. Как отмечает сам А. Гуревич: «Перемещение интереса с идеологических конструктов на мировидение обусловлено пониманием того, что за теориями и учениями кроется иной план реальности, укорененный в сознании людей, при этом укорененный столь глубоко и прочно, что одна идеология сменяет другую, а потаенный слой образов и представлений может оставаться неизменным или изменяться лишь отчасти, сохраняя свои основные параметры» [8, с. 29].

В концепции, предложенной украинскими философами, ментальность рассматривается как способ мировосприятия и миропонимания, который отличает один этнос от другого, одну цивилизацию от другой, культуру одной социальной общности от культуры другой социальной общности. В связи с нашим исследованием постсоветской идеологической ситуации необходимо отметить следующие особенности, вытекающие из такой трактовки понятия «ментальность». Во-первых, ментальность лишает идеологию статуса универсальной категории и вытесняет ее в сферу сугубо политическую. Во-вторых, меняется субъектное основание мировосприятия и миропонимания, оно из партийно-классового трансформируется в этнонациональное и цивилизационное. Ментальность, по мысли одного из авторов «Теории ментальности» П. Йолона, «продуцируется в процессе жизнедеятельности этноса...» [1, с. 376], она «...вместе с материальными факторами интегрирует народ, нацию в единое целое, составляет основу национальной идентичности и идентификации личности, соединяет один народ, нацию с другими и отличает его от них, делает его неповторимо самобытным» [1, с. 384].

Существенное различие категорий «ментальность» и «идеология» заключается в том, что первая возвращает в процесс социально-философского исследования категорию души, от которой вторая дистанцировалась с момента

своего рождения. По своему этимологическому происхождению термин «ментальность» восходит к выражению «склад души». Она характеризует не только рациональные и сознательные слои человеческой психики, но пытаются уловить их связь с иррациональным и бессознательным. Естественно, что возвращение интереса к душе происходит не в том виде, в котором она была достоянием метафизики и теологии. Ментальность характеризует духовную жизнь личности через совокупность ее интересубъективных связей, а духовную жизнь нации она схватывает через особенности социальных организаций и общественных институтов. Как полагает М. Попович, особое внимание в уяснении психологического измерения ментальности следует уделить концепции Э. Фромма, описывающей патологические девиации личности. В эпоху социальных трансформаций поведение таких личностей становится социальной нормой и определяет ментальность больших социальных групп.

Наконец, непосредственно сопоставляя категории идеологии и ментальности, авторы «теории ментальности» переходят к трактовке идеологии как исторически ограниченного типа ментальности, характерного для уходящей эпохи. Эта эпоха отличалась высокими темпами общественных преобразований и перманентным состоянием нестабильности. Идеология в эпоху социально-экономических трансформаций выполняет роль интегрирующего фактора, она нацелена на ментальную консолидацию больших социальных групп и достижение высокой эффективности коллективных действий. Другая отличительная черта идеологии как особого типа ментальности заключается в том, что она эффективно действует на низшие слои общества, которые, получив свободу, начинают активно культивировать псевдоэлитарность, но, по сути дела, защищают и консервируют свою неразвитость и групповой эгоизм. Одновременно происходит политическая акцентуация коллективных стереотипов мышления. Последние превращаются в жестко контролируемые образцы поведения, которые загоняют индивидуализацию и духовное развитие личности в отчужденные и бесчеловечные формы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Йолон П. Ф. Обрис ментальності та її суб'єкта / П. Ф. Йолон // Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 372–403.
2. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – 403 с.
3. Старовойт І. С. Західноєвропейська і українська ментальність: компаративний аналіз / І. С. Старовойт ; Тернопіл. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль : СМНВП «Діалог», 1995. – 184 с.

4. История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1996. – 255 с.
5. Ментальность россиян (специфика сознания больших групп населения России) / под ред. И. Г. Дубова. – М. : Имидж – Контакт, 1997. – 478 с.
6. Мостовая И. В. Архетипы и ориентиры российской ментальности / И. В. Мостовая, А. П. Скорик // Полит. исследования. – 1995. – №4. – С. 69–76.
7. Российская ментальность (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1994. – № 1. – С. 25–53.
8. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М. : Индрик, 1993. – 319 с.

І. В. Жеребятнікова, кандидат соціологічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМИ КОНФЛІКТАМИ У ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Вивчення конфліктів є одним із провідних напрямів політичної науки, оскільки трансформаційні процеси, що відбуваються в соціально-економічній, політичній й духовно-ментальній системах сучасного українського соціуму, значно підвищують вірогідність непередбачуваних подій, політичної і соціальної нестабільності. Конфліктні протистояння в політичній сфері виявляються в намаганнях суб'єктів політики реалізувати свої цілі та інтереси в системі владних відносин, протікають у латентних та прихованих формах, носять локальний та загальний характер. Але дуже часто конфлікти набувають небезпечного розмаху, виходять з-під контролю як державних, так і громадських організацій; з'являється реальна загроза національній безпеці країни і суспільство опиняється на межі катастрофи. До того ж, у процесі політичних переламів виявляються й специфічні внутрішні протиріччя, що додатково впливають на розвиток усіх та перебіг значної частини політичних процесів.

Виходячи з цього, особливої актуальності сьогодні набуває завдання наращування теоретичного та практичного потенціалу дослідження проблеми конфлікту у всіх її основних аспектах – пізнання сутності та причин, управління конфліктом, розробка шляхів і засобів їх запобігання, регулювання і вирішення тощо. Українське суспільство потребує нагальних засобів, які б запобігали надмірному загостренню суперечностей та гарантували б надійний та ефективний контроль за врегулюванням конфліктних ситуацій.

4. История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1996. – 255 с.
5. Ментальность россиян (специфика сознания больших групп населения России) / под ред. И. Г. Дубова. – М. : Имидж – Контакт, 1997. – 478 с.
6. Мостовая И. В. Архетипы и ориентиры российской ментальности / И. В. Мостовая, А. П. Скорик // Полит. исследования. – 1995. – №4. – С. 69–76.
7. Российская ментальность (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1994. – № 1. – С. 25–53.
8. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М. : Индрик, 1993. – 319 с.

І. В. Жеребятнікова, кандидат соціологічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМИ КОНФЛІКТАМИ У ТРАНЗИТНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Вивчення конфліктів є одним із провідних напрямів політичної науки, оскільки трансформаційні процеси, що відбуваються в соціально-економічній, політичній й духовно-ментальній системах сучасного українського соціуму, значно підвищують вірогідність непередбачуваних подій, політичної і соціальної нестабільності. Конфліктні протистояння в політичній сфері виявляються в намаганнях суб'єктів політики реалізувати свої цілі та інтереси в системі владних відносин, протікають у латентних та прихованих формах, носять локальний та загальний характер. Але дуже часто конфлікти набувають небезпечного розмаху, виходять з-під контролю як державних, так і громадських організацій; з'являється реальна загроза національній безпеці країни і суспільство опиняється на межі катастрофи. До того ж, у процесі політичних переламів виявляються й специфічні внутрішні протиріччя, що додатково впливають на розвиток усіх та перебіг значної частини політичних процесів.

Виходячи з цього, особливої актуальності сьогодні набуває завдання наращування теоретичного та практичного потенціалу дослідження проблеми конфлікту у всіх її основних аспектах – пізнання сутності та причин, управління конфліктом, розробка шляхів і засобів їх запобігання, регулювання і вирішення тощо. Українське суспільство потребує нагальних засобів, які б запобігали надмірному загостренню суперечностей та гарантували б надійний та ефективний контроль за врегулюванням конфліктних ситуацій.

У найзагальнішому вигляді політичний конфлікт – «зіткнення протилежних суспільних сил, обумовлене різноспрямованими політичними цілями й інтересами» [1, с. 359]. Поняття політичного конфлікту визначає боротьбу за вплив у системі політичних відносин, за доступ до прийняття загальнозначущих рішень, за монополію своїх інтересів і визнання їх суспільно необхідними, тобто за все те, що становить зміст влади і політичного панування. Політичний конфлікт є одним із різновидів соціального конфлікту, специфіка якого зумовлюється особливостями розвитку політичної дійсності. Звідси впливає трактування політичного конфлікту не тільки як інституціоналізованого, практично-політичного протиборства, але як і теоретичного та символічного (культурного та духовно-ментального) зіткнення в соціальному просторі за можливість впливати на його модифікації і трансформації [2, с. 18]. Отже, політичний конфлікт взаємозв'язаний з економічними, культурними та духовно-ментальними явищами, бо політична боротьба завжди відображає стан соціальних суперечностей та суспільної напруги.

Слід відмітити, що визнання конфлікту закономірним явищем та певною мірою рушійною силою розвитку, значно розширює проблему управління ним. При розгляді питань управління конфліктом у центрі уваги багатьох науковців знаходяться переважно процеси прийняття рішень у конкретній конфліктній ситуації і розробки принципів поведінки, спрямованих на мирне закінчення конфлікту. Йдеться про раціональні форми вирішення конфлікту, в тому числі методи пов'язання інтересів і цілей конфліктуючих сторін. На відміну від регулювання, управління конфліктом передбачає діяльність на мезорівні, яка пов'язана із конкретним конфліктом.

На думку українських вчених О. Картунова та О. Мураховської, управління конфліктом – це мистецтво і процес цілеспрямованого, обумовленого об'єктивними закономірностями впливу на його динаміку з метою: а) вдосконалення і розвитку політичної системи чи окремих її складових або б) її підриву й руйнування. Запропоноване визначення здається досить коректним, оскільки воно враховує і відображає два суттєвих аспекти. Перший – політичні конфлікти виконують як конструктивні, так і деструктивні функції. Другий – як самі конфліктуючі сторони, так і суб'єкти політичного управління можуть цілеспрямовано впливати на розвиток конфлікту, ґрунтуючись на власних інтересах [3, с. 103–104].

Під управлінням конфліктом розуміється врегулювання, розв'язання і навіть придушення останнього в інтересах суспільства в цілому або його окремих суб'єктів. Раціональне управління надає об'єктивному конфліктному процесу форми, що будуть здатні забезпечити мінімізацію невідворотних політичних, економічних, соціальних, моральних втрат, і навпаки, максимізувати такого ж роду надбання. Саме в цьому суть управління конфліктом

[4, с. 2]. Управління конфліктом може здійснюватися як «зсередини» – одним, декількома або всіма його учасниками, так і «ззовні» – миротворцями, підбурювачами або посередниками. В ролі управляючих політичним конфліктом можуть виступати різні соціальні суб'єкти – від окремих індивідів до міжнародних організацій. З цієї точки зору, управління конфліктом включає в себе його закінчення не як імператив, необхідну категоричну вимогу, а лише як одне із завдань, поставлених перед собою його учасниками. Це завдання може ставитися внаслідок росту ризику, що пов'язаний із досягненням цілей, поставлених учасниками конфліктної взаємодії або у зв'язку з їх успішною реалізацією.

Можна визначити основні дії з управління конфліктом:

1. Першою дією з управління конфліктом слід вважати його інституціоналізацію. При інституціоналізованому (що протікає в межах установлених меж і правил) конфлікті останній стає досить передбачуваним. Неінституціоналізований конфлікт характеризується відсутністю будь-яких принципів або правил і частіше за все являє собою стихійний процес і непередбачуваний вибух незадоволення.

2. Наступним етапом управління конфліктом є його легітимізація. Чим сильніша підтримка, тим ефективніше суб'єкт може управляти конфліктом і тим вища його здібність у випадку необхідності прийняти примусові міри для виконання поставлених цілей.

3. Ще одна стадія управління конфліктом – структурування конфліктуючих груп, що дає змогу вимірювати їх силовий потенціал. Це в свою чергу дозволяє встановити неформальну ієрархію впливу в суспільстві, що об'єктивно стримує ескалацію конфлікту.

4. Останній етап – редукація, тобто послідовне послаблення конфлікту за рахунок переведення на інший рівень. Один із найпростіших варіантів: друг – союзник – партнер – співробітник – суперник – противник. Дані шкали необхідні для розуміння реалістичності завдань редукації та для визначення перспективи конфліктної взаємодії [3, с. 108–109].

Для управління конфліктами політичний суб'єкт враховує загальні характеристики, які впливають на формування і перебіг конфлікту. До них належать: а) ступінь відкритості політичної системи; б) рівень політичної згуртованості конфліктуючих груп; в) характер втягнення широких соціальних верств у спірні взаємовідносини; г) емоційна насиченість політичної поведінки груп і громадян та їх здатність до самообмеження своїх владних домагань тощо.

У відношенні до конфліктів у політичній сфері передбачається досить широкий діапазон дій з контролю за розвитком та управлінням ним. Серед існуючих варіантів підходів до проблеми найбільшим впливом користуються інженерний, гуманітарний і власне управлінський підхід. Згідно з інженерним

підходом конфлікт – це ситуація, управління якою вимагає свідомої добудови організаційних структур у діяльності конкретних суб'єктів у сфері їх мислення. Прибічники гуманітарного підходу спираються на активне зближення сторін – учасників конфліктів із залученням посередників, на основі проведення всесторонніх консультацій та експертиз. З точки зору управлінського підходу вирішення проблеми розглядається в постановці перед конфліктуючими сторонами таких специфічних завдань, які зближали б їх позиції, дозволяючи при цьому досягати власних цілей [4, с. 5].

Існуючі сьогодні моделі, способи і методи управління конфліктними ситуаціями мають досить чітко виражені національно-ментальні та державні особливості. Вважається, що державні відзнаки в технологіях врегулювання сучасних конфліктів пов'язані з типом політичної системи держави, залученій у конфлікт, яка диктує певну тактику політичного реагування на конфліктну ситуацію. Національні відмінності пов'язані, в першу чергу, із заснованим на менталітеті політичним світоглядом націй і етнічних груп, що складають населення країни, з прийнятими і вкоріненими в рамках етнічних груп правилами соціально-політичної поведінки, з національними соціально-культурними традиціями врегулювання конфліктів, закріпленими в глибинних психологічних архетипах, з історичним досвідом взаємодії (у тому числі – конфліктної) з іншими етнічними спільнотами.

Критеріями ефективності управління політичними конфліктами вважаються: надійність їх прогнозування, запобігання ескалації, утримання в цивілізованих рамках та конструктивне розв'язання. До критеріїв успіху можна віднести: задоволення учасників конфлікту досягнутими домовленостями, створення сприятливих умов для розвитку їх взаємовигідного спілкування, а в кінцевому підсумку – політичну вигоду суспільства, зокрема збереження політичної стабільності та зміцнення національної безпеки. Лише конфлікти, над якими відбувається управління, здатні виконувати для держави і суспільства певну позитивну роль, незважаючи на ті можливі матеріальні, політичні, соціальні чи моральні збитки, які вони зазвичай несуть із собою.

Таким чином, дослідження управління політичним конфліктом є необхідна і складна проблема, яка повинна постійно знаходитися у вивченні та удосконаленні, з метою реалізації на практиці, а саме: переведення політичних конфліктів у конструктивне русло, а також базуватися на принципах толерантних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

2. Кочубей Л. О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології запобігання та специфіка перебігу / Л. О. Кочубей // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 41 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 16–25.
3. Картунов О. І спокій тільки сниться! / О. Картунов, О. Маруховська // Політ. менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 102–111.
4. Ростецька С. І. Теоретичні підходи до поняття та змісту управління політичним конфліктом [Електроний ресурс] / С. І. Ростецька, М. О. Єремчук. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/politologiya/30-politika/1502>.

І. М. Ковальська-Павелко, кандидат історичних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР

Сьогодні українське суспільство переживає складний і болючий процес пошуку національної ідентичності, формування національної свідомості. І в цих процесах ключову роль відіграє історична пам'ять – адже завдяки усвідомленню й переживанню спільного минулого, перемог і поразок, продукуванню спільних героїв, місць пам'яті тощо молоді люди (в рамках первинної соціалізації), більш дорослі громадяни (в рамках вторинної соціалізації) відтворюють власний історичний досвід, тим самим нація має змогу усвідомлювати свою духовну сутність, феноменологію [2, с. 171–202]. І саме історична пам'ять є тим механізмом, за допомогою якого стає можливим пошук сучасниками своєї ідентичності – історична пам'ять, так би мовити, скеровує сучасне і майбутнє, чинить вплив на сьогодення. Саме історична пам'ять, як справедливо стверджує О. Трегуб, «є тим генетичним кодом нації, розшифрування якого може вказати на притаманні нації схильності, її слабкі та сильні сторони, визначити доречні та потрібні шляхи розвитку. Національний менталітет, забобони та упередження, ксенофобія та расизм є до певної міри результатами маніпулювання історичною колективною пам'яттю» [5, с. 25].

У науковому дискурсі концептуалізація пам'яті вперше була здійснена французьким соціологом Морісом Гальбваксом, який ініціює поняття «колективна пам'ять», визначаючи її як соціальний феномен, необхідний для функціонування і виживання суспільства, те спільне, що конститує суспільство та є запорукою його ідентичності. Він вважає, що пам'ять завжди і всюди соціально зумовлена і маркована, навіть на індивідуальному рівні сприй-

2. Кочубей Л. О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології запобігання та специфіка перебігу / Л. О. Кочубей // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 41 (підсерія «Курасівські читання»). – С. 16–25.
3. Картунов О. І спокій тільки сниться! / О. Картунов, О. Маруховська // Політ. менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 102–111.
4. Ростецька С. І. Теоретичні підходи до поняття та змісту управління політичним конфліктом [Електроний ресурс] / С. І. Ростецька, М. О. Єремчук. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/politologiya/30-politika/1502>.

І. М. Ковальська-Павелко, кандидат історичних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР

Сьогодні українське суспільство переживає складний і болючий процес пошуку національної ідентичності, формування національної свідомості. І в цих процесах ключову роль відіграє історична пам'ять – адже завдяки усвідомленню й переживанню спільного минулого, перемог і поразок, продукуванню спільних героїв, місць пам'яті тощо молоді люди (в рамках первинної соціалізації), більш дорослі громадяни (в рамках вторинної соціалізації) відтворюють власний історичний досвід, тим самим нація має змогу усвідомлювати свою духовну сутність, феноменологію [2, с. 171–202]. І саме історична пам'ять є тим механізмом, за допомогою якого стає можливим пошук сучасниками своєї ідентичності – історична пам'ять, так би мовити, скеровує сучасне і майбутнє, чинить вплив на сьогодення. Саме історична пам'ять, як справедливо стверджує О. Трегуб, «є тим генетичним кодом нації, розшифрування якого може вказати на притаманні нації схильності, її слабкі та сильні сторони, визначити доречні та потрібні шляхи розвитку. Національний менталітет, забобони та упередження, ксенофобія та расизм є до певної міри результатами маніпулювання історичною колективною пам'яттю» [5, с. 25].

У науковому дискурсі концептуалізація пам'яті вперше була здійснена французьким соціологом Морісом Гальбваксом, який ініціює поняття «колективна пам'ять», визначаючи її як соціальний феномен, необхідний для функціонування і виживання суспільства, те спільне, що конститує суспільство та є запорукою його ідентичності. Він вважає, що пам'ять завжди і всюди соціально зумовлена і маркована, навіть на індивідуальному рівні сприй-

няття й формування її образів. На думку М. Гальббакса, «складний процес взаємодії спогаду й повторення як основи функціонування пам'яті зумовлює виникнення узагальнених ідеальних образів, на основі яких формуються концептуальні схеми або “соціальні рамки”, у яких розміщуються індивідуальні спогади. Кожна соціальна група створює пам'ять про своє минуле, що, в свою чергу, формує і відображає ідентичність цієї групи стосовно інших груп» [7, с. 12].

Інший французький учений П'єр Нора, використовуючи методологію М. Гальббакса, уводить у науковий обіг поняття «місця (простір) пам'яті». На його думку, колективна пам'ять концентрується і репрезентується у так званих «місцях» (просторах) пам'яті, які є не лише географічними пунктами, а і своєрідними точками зіткнення, в яких формується і комеморизується пам'ять суспільства. Тут комеморизація – це спосіб, за допомогою якого укріплюється і передається пам'ять про минуле. Головна функція цих «місць» полягає у збереженні групової пам'яті. Як місця пам'яті виступають люди, події, споруди, традиції, пісні або ландшафтні одиниці, оточені символічною аурую. Ці місця мають символічне значення, яке може змінюватись під впливом численних індивідуальних чи групових стратегій. П. Нора вважає, що створення й усвідомлення особистістю «місць пам'яті» є головним чинником формування групової ідентичності. Досліджуючи зміну цих місць, можна простежити зміну історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи. Ці зміни можуть відбуватися як через забуття й витискування певного «місця» із пам'яті, так і шляхом реанімації забутого символу, події, ідеї або, коли з часом ці місця, залишаючись збереженими у людській свідомості, набувають зовсім іншого змістового навантаження [1, с. 38].

Німецький історик Йорн Рюзен визначає, що історична пам'ять – це спосіб збереження і трансляції минулого. Вона, з одного боку, є ментальною спроможністю суб'єкта зберігати спогади про пережитий досвід, який є основою формування історичної свідомості, а з другого – це результат певних сенсотворчих операцій при продукуванні спогадів, що утворюються в процесі формування історичної свідомості внаслідок осмислення історичного досвіду [3, с. 50]. Й. Рюзен виділяє декілька рівнів історичної пам'яті: загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні групи) й особистісний. Відповідно до цих рівнів розрізняють колективну, групову та індивідуальну форми історичної пам'яті [3, с. 51].

Й. Рюзен підкреслює, що недостатньо виводити значення минулого як історії для теперішнього й майбутнього лише з роботи сучасності над досвідом минулого. Потрібно домагатися, щоб «минуле, яке як звичка сучасного триває в ньому, було значущим, за ним потрібно визнати, так би мовити, право на самотність, яким користується теперішність і саме там, де воно

критично ставиться до минулих подій і, возвеличуючись над умовністю, через минувшину прямує в розпростерте майбутнє» [4, с. 14].

На нашу думку, до розкриття змісту концепту «історична пам'ять» цілком правомірно можуть бути застосовані постулати теорії ментальних просторів Ж. Фоконьє, яка розроблена наприкінці 1970-х рр. і пропонує набір когнітивно-лінгвістичного евристичного інструментарію для вивчення динамічного процесу конструювання суб'єктних значень у реальних дискурсивних ситуаціях. Суть цієї теорії полягає в тому, що мова не є формальною репрезентацією концептуальної структури, а використовується мовцями як інструмент у різноманітних процесах дискурсного конструювання, до яких належить і позиціонування. Ментальні простори – це динамічні когнітивні утворення, закладені у свідомості людини у вигляді готових структур, які в ході породження дискурсу виникають щоразу заново [8]. Вони тим самим замінюють певні реальні світи і ситуації, віддзеркалюючи розуміння людиною гіпотетичних або вигаданих (контрфактивних) ситуацій і допомагають глибше зануритись у прояви дискурсу.

Ментальні простори відображають здатність людини не лише створювати власну модель світу, наслідуючи інформацію з реального світу, або з іншої моделі, а конструювати і себе, свою ідентичність як невід'ємну частину цього світу. Людина за власним вибором реалізовує ці можливості у конкретних мисленнєво-мовленнєвих актах. Ментальні простори структуруються різними ментальними схемами, фреймами, вилученими в процесі обробки тексту, та зіставляються з певними областями реального чи уявного світу. Незважаючи на те, що ментальні простори ґрунтуються на фонових знаннях, вони існують у свідомості людини не у вигляді готових структур, а виникають під час розгортання дискурсу [9, р. 276–278].

Під час інтеракції з іншими суб'єктами людина формує свої позиції щодо певних історичних подій. Виділяють три аспекти конструювання позицій у середовищі історичної пам'яті – епістемічний, афективний та інтеракційний. Епістемічний аспект полягає у здатності комунікантів адекватно розшифрувати отримані повідомлення та транслювати свої думки без істотних смислових втрат. Афективний компонент відображає емоційне та оцінне ставлення суб'єкта до тієї чи іншої комунікативної ситуації та інших суб'єктів. Інтеракційний аспект демонструє ефективність комунікації [6, с. 138].

Ментальні простори за своєю суттю мають когнітивну природу і не можуть набувати онтологічного статусу поза людською свідомістю. Вони навряд чи можуть бути використані при описі стосунків між мовними символами і об'єктами реальної дійсності. Побудова ментальних просторів суб'єктами комунікативної ситуації історичної пам'яті – це до певної міри когнітивне моделювання, суть якого полягає у конструюванні можливої, імовірної, гіпо-

тетичної, або навіть контрфактивної реальності. Продукуючи моделі історичної пам'яті, «люди осмислюють речі не лише згідно з контекстом, а і з тим, що вони індивідуально привносять до ситуації» [10, р. 53]. Отже, при вивченні епістемічного компоненту позиції суб'єкта комунікативної ситуації історичної пам'яті доцільно піддати аналізу характер інтерпретації ним «заповненого контекстом оточення в умовах реальної життєвої ситуації» [10, р. 228], знайти відповіді на питання «Звідки береться цей контекст?» і «Чому у різних людей, учасників однієї і тієї ж ситуації, він буває різним?».

Таким чином, у змістовому аспекті ментальні простори виявляються моделями історичних ситуацій (реальних або уявних – гіпотетичних) у тому вигляді, як вони концептуалізуються людиною. Тим самим суб'єкт комунікативної ситуації історичної пам'яті вимушений концептуалізувати сценарій, учасником якого він є, а отже, він «примірює» на себе свої можливі дії у цьому сценарії, уявляючи різні альтернативні результати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 37–51.
2. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
3. Рюзен Й. Кризис, травма и идентичность : пер. с нем. / Й. Рюзен // «Цепь времен»: Проблемы исторического сознания : [антология] / под общ. ред. Л. Репиной. – М. : Ин-т всеобщ. истории РАН, 2005. – С. 38–62.
4. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. В. Кам'янець. – Л. : Літопис, 2010. – 358 с.
5. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / О. Трегуб // Магістеріум. Політ. студії. – 2008. – Вип. 31. – С. 25–29.
6. Ущина В. А. Позиціонування англословних суб'єктів у ситуації ризику як конструювання ментальних просторів / В. А. Ущина // Нова філологія. – 2014. – Вип. 67. – С. 134–138.
7. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 12–35.
8. Fauconnier J. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / J. Fauconnier. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
9. Fauconnier J. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / J. Fauconnier, M. Turner. – N. Y. : Basic Books, 2002. – 440 p.
10. Oatley K. Perceptions and Representations: The Theoretical Bases of Brain Research / K. Oatley. – L. : Methuen ; N. Y. : Free Press, 1978. – 262 p.

В. Ю. Лесняк, кандидат політичних наук, доцент,
Рівненський державний гуманітарний університет

ПОЛІТИЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ ЙОГО ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Розвиток українського соціуму у процесі демократичного транзиту доводить, що при аналізі й прогнозуванні загальнонаціонального розвитку потрібно залучати різноманітні теорії й методи з багатьох суспільствознавчих наук, адже осмислення динаміки розвитку громадянського суспільства в Україні торкається цілого ряду теорій та концепцій на стику політології, соціології, психології, права тощо. Наприклад, американський політолог А. Пшеворський, надаючи важливого значення правильно обраній стратегії і тактиці демократичного транзиту, розглядає трансформаційні процеси через моделі «теорії ігор» з прогнозуючим співвідношенням політичного суперництва і пошуку компромісу. У динаміці співвідношення сил він відзначає два етапи перехідного періоду – лібералізацію і демократизацію. Зокрема, другий період він поділяє на «вихід з авторитарного режиму» та «створення демократичного режиму» [5, р. 67].

Досліджуючи взаємозв'язок демократизації, демократичного транзиту, консолідації демократії, демократичної політичної культури та відповідного типу політичної ментальності, слід мати на увазі, що остання формується під впливом багатовікових культурно-історичних та геополітичних чинників. Проте суспільні трансформації у ході демократичного транзиту також здійснюють значний вплив на укорінення нових практик та форм демократичної політичної культури.

Передбачаючи практичне спрямування, ментальність виявляється в домінуючих життєвих настроях, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів взаємодії держави та суспільства; у формах взаємовідносин між людьми та спільнотами; у ставленні до політики і моралі; у національному характері; в різних компонентах політико-правової культури. Тобто політична ментальність є своєрідною сукупністю уявлень про політичну реальність, симбіозом ціннісних усвідомлених та неусвідомлених політичних орієнтацій, ментальних настанов, пов'язаних із політичним досвідом кожної окремої суспільної групи.

У багатьох авторитарних режимах формується культ державної влади чи окремого правителя, на основі якого виникає загальнонародна єдність та бажання підсилити правові норми новими, або ж усталеними історично, уяв-

леннями про соціальну справедливість, порядок, загальний добробут тощо [3]. Проте в умовах лібералізації недемократичного режиму відбуваються процеси делегітимізації режиму, що супроводжуються переоцінкою існуючих ціннісних правил та установок. В умовах стрімкого поширення іншого альтернативного бачення політичної реальності посилюється критика режиму, зростає популярність опозиційних лідерів, дисидентів, політичних в'язнів режиму. Тому на ґрунті соціокультурних трансформацій зростає запит суспільства на отримання достовірної інформації про сутність існуючого режиму, виникає потреба у доступі до правдивої інформації про його минуле, теперішнє та майбутнє, що супроводжується процесом появи альтернативних «пост-правд», «пост-пам'ятей», котрі збагачують суспільний дискурс та забезпечують відповідні «прориви» у ставленні до існуючої політичної реальності та функціонування суспільних, правових і політичних інститутів.

Згідно з транзитологічною парадигмою «лібералізація», розпочинаючись з кризи легітимності авторитарного режиму та наростання суперечностей у правлячій еліті, супроводжується ослабленням політичної цензури, розширенням свободи слова, примирливим ставленням до опозиційних настроїв та неконтрольованих державою структур. У результаті лібералізації, яка може поєднувати як політичні, так і суспільні зміни, слабшає вплив владних інститутів на суспільне життя, однак процес прийняття політичних рішень у державі залишається авторитарним. На основі пожвавлення громадянського суспільства з'являються передумови для подальшої демократизації режиму. На етапі «демократизації» відбуваються інституційні перетворення політичної системи – з'являються політичні партії та виборчі демократичні процедури. Оновлення політичної еліти вихідцями з демократичної опозиції зумовлює необхідність пошуку правлячою елітою загальносуспільного компромісу і визначення нових правил політичної гри. Саме тому на стадії демократизації відбувається демонтаж старого політичного режиму та усвідомлений вибір політичною елітою демократичних процедур, що пов'язано з мисленневою та компетентною складовою, а також ментальними особливостями цих еліт та суспільства в цілому. Адже низька громадянська активність, суспільний конформізм щодо авторитарних дій влади стають на заваді побудові демократичного соціуму. Тому й демократичний транзит може мати незавершений вигляд перманентного перехідного періоду з невідомим кінцевим результатом.

На заваді такій невиразній перспективі довготривалого демократичного транзиту стає практика стабілізації та закріплення вироблених демократичних процедур на рівні суспільства загалом, коли досягається легітимізація демократичного режиму, відбувається загальне реформування соціуму, забезпечується суспільна згода щодо більшості політичних рішень. У таких умовах

змінюється й практика політичного діалогу між політичними елітами, між владою та суспільством в цілому.

Згідно з «елітарною теорією» переходу до демократії, положення якої відображені в колективній монографії Дж. Хіглі і Р. Гюнтера, демократизація подається як спрямований рух до ідеального демократичного режиму, що характеризується відкритими виборами з відносно низьким бар'єром участі, політичною конкуренцією і широким захистом громадянських прав. У даній концепції переходу виділяються дві основні моделі переходу: «пакт» і «конвергенція» еліт. «Пактом» еліт називається такий варіант переходу, коли еліти усвідомлено домовляються про компроміс щодо спірних питань. Особливостями «пакту» таким чином виступають секретність, замкнутість та компромісність його утворення. Модель «конвергенції» полягає у залученні нової еліти до формування влади за рахунок мобілізації мас. Про завершення «конвергенції» свідчить електоральна перемога дисидентської чи периферійної еліти часів функціонування режиму. «Конвергенція» еліт веде до консолідації демократичного режиму [1, с. 111–112]. У багатьох перехідних суспільствах саме політика пакту, консенсусу з подальшим залученням нових демократичних еліт до владних структур є основною запорукою консолідації демократичних цінностей.

Наприклад, іспанська дорога до демократії в світовій літературі трактується як класичний приклад саморозриву, самозламу відносин із авторитарним минулим, коли перехід до демократії проводився старими франкістськими, але реформаторськими елітами за активної участі опозиційних політичних сил [4, с. 60]. Компромісна і договірна поведінка як постопозиційних, так і постфранкістських еліт, була основою формування консенсусної моделі демократичного транзиту. Так, в умовах переходу в Іспанії реалізовувалась модель так званого «пакту забуття», коли погляди політичної еліти спрямовувалися не на пошук винних, а на майбутній розвиток країни зі свідомим замовчуванням тих питань, які могли б розділити суспільство, сприяти посиленню напруженості та конфліктності в умовах демократичного транзиту. Після смерті Франко історична пам'ять, сконструйована режимом, могла стати загрозливим дезінтегруючим чинником поділу іспанського суспільства на дві системи культурних традицій, що зумовлювало потребу у впровадженні компромісного «пакту забуття». Забута пам'ять сприяла внутрішньополітичній стабілізації та концентрації на реформуванні політичної системи у напрямку її демократизації, була чинником проведення суспільного діалогу і ухвалення узгоджених політичних рішень. Відхід від авторитаризму в Іспанії у такий спосіб відбувся «без різкого розриву з історією, написаною з погляду переможців» [2, с. 66].

У той же час характерною рисою, скажімо, польського переходу є «полюбовна демократизація», тобто також мирна трансформація політичного режиму, без проявів радикалізму, що передбачала перехід влади від старої до опозиційної еліти, згідно з легальними нормами. Порозуміння «Круглого столу», досягнуті 1989 р., дозволили організувати відносно вільні вибори і сформувати парламент з певним представництвом опозиції. На етапі співпраці двох центрів впливу (Т. Мазовецького – від опозиції та В. Ярузельського – від влади) були здійснені реформи, які створили фундамент польської демократії. У такий спосіб у Польщі на початку транзиту реалізовувалась договірна форма переходу та започаткувався злам старих політичних структур без ознак конфронтації.

Таким чином, договірна, пактова, консенсусна модель демократичного транзиту має надзвичайний потенціал у процесі консолідації перехідного соціуму, оскільки дозволяє шляхом діалогу та взаємної довіри між широким колом проурядових та опозиційних сил забезпечити поступову модифікацію усталених у суспільстві ментальних практик щодо ретроспективного та перспективного бачення розвитку демократичного процесу та політичної діяльності загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронов І. О. Демократичний транзит: політико-владні трансформації / І. О. Воронов. – К. : Генеза, 2006. – 232 с.
2. Мартинес-Малер О. Іспанія в боротьбі зі своєю минувиною: болісні й суперечливі траєкторії пам'яті / О. Мартинес-Малер // Європа та її болісні минувини / авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймаєр у співпраці з П. Боннарм ; пер. з фр. Є. Марічева. – К. : Ніка-Центр, 2009. – С. 66–76.
3. Требін М. П. Онтологія авторитаризму: філософсько-правовий аспект / М. П. Требін // Філософія і сучасність : наук.-теорет. і практ. журн. / за ред. С. М. Пазиніча. – Х. : Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв, 2009. – Вип. №3. – С. 93–106.
4. Dobek-Ostrowska B. Hiszpania i Polska: elity polityczne w okresie przejścia do demokracji. Analiza porównawcza / B. Dobek-Ostrowska. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 167 s.
5. Przeworski A. Democracy and the Market, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America / A. Przeworski. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 209 p.

М. М. Олексюк, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ ОСНОВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ (ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ)

Сформована в ході тривалих історичних процесів європейська цивілізація в сучасних умовах представляє собою відображення тих характеристик, які фіксують особливості та своєрідним чином поєднують ті ментальні стани, що властиві тим етнонаціональним спільнотам, котрі населяють європейський континент. Багатоманітність, що проявляється на релігійно-конфесійному, політико-правовому, світоглядному рівні, доповнюється виробленням спільних ознак, котрі в першу чергу виявляються у прагненні до збереження екзистенційного потенціалу, котрий сформував своєрідну європейську спільноту на засадах пріоритету людської цінності.

Саме ця закріплена у ментальності турбота про людину, пошанування її прав та гідності – все це стало надбанням європейської цивілізації та забезпечило її поступальний рух на шляху до максимального задоволення потреб людини та суспільства. Ці характеристики зумовлюють і певні концептуальні висновки, котрі стають надбанням європейської філософсько-правової думки, передусім ті, що стосуються проблем відповідальності та покарання.

Сучасні європейські філософи права приділяють чимало уваги питанням відповідальності. Так, наприклад, один із провідних британських спеціалістів з даних питань Гаррет Вільямс стверджує, що для людини відповідальність існує як у формі здібності, так і добродійності, причому виявляє критерії, за якими особа набуває добродійної відповідальності, акцентуючи увагу на її здатності виявляти ініціативність, здійснювати свої особисті рішення, усвідомлювати свої дії та помилки, відповідати на численні нормативні вимоги, що формуються соціумом [3, р. 459, 469].

Європейські ментальні підходи до вирішення важливих соціально-правових проблем демонстрував наприкінці ХХ ст. французький філософ П. Рікер. Стверджуючи, що у традиційному вияві юридичне поняття відповідальності акцентує увагу виключно на питанні ролі суб'єкта правової дії, він аналізував сучасні йому підходи до цього поняття, які призводять до втрати даної точки зору. «Відщеплення прослідковується у будь-якому сенсі під прикриттям випадкових асиміляцій, що підтримує полісемія дієслова відповідати: не тільки відповідати за... Але також відповідати на... (запитання, виклик, наказ

тощо)... У плані суто юридичному, окрім згаданих вище тлумачень, зокрема відповідальності за дії іншої особи або дії із захисту чогось, – при тлумаченні досліджень, що виходять за рамки визначення – юридичне поняття відповідальності потерпає від суперництва концептів, що з'явилися пізніше, ніж концепт, який ми розглядаємо», – зазначає він у роботі «Концепт відповідальності. Есе семантичного аналізу» [1, с. 43].

Паралельно із аналізом становлення правового поняття відповідальності П. Рікер розглядав і процес еволюції такого явища, яким є моральна відповідальність, традиційна версія якої стосується в першу чергу предметів та осіб, у відношенні до яких вона і визнається. Філософ стверджував, що «у минулому моральна ідея відповідальності збігалася з ідеєю юридичною і була орієнтована на те, що ми найвищою мірою відповідальні за те, що скоїли. Згодом орієнтація її рішуче змінилася на відкритішу до пошуку, де б ідея превентивності, тобто запобіжна ідея, могла б поєднуватися з ідеєю відшкодування уже заподіяних збитків» [1, с. 43].

Проблеми сутнісної сторони покарання як процесуальної складової права у другій половині ХХ ст. також піднімались П. Рікером. Його світоглядна позиція у післявоєнній Європі характеризувалась чітким моральним спрямуванням, витоки якого можуть знаходитись у суб'єктивному пережитті тих трагічних для людства часів періоду Другої світової війни, коли питання злочину та покарання ставали надзвичайно актуальними. Саме тоді очевидно формувалась його позиція стосовно того, що покарання не можна розглядати як сліпу помсту, встановлення так званої «віндикативної» (читай – відплатної) справедливості. П. Рікер відкидає традиції тих давніх часів, коли покарання вчинялось за принципом «око за око» чи «зуб за зуб», формулюючи свою власну концепцію, яка своєрідно увібрала всі суто філософські традиції, методи та прийоми тлумачення, що були властиві цьому видатному представникові західноєвропейської філософської думки другої половини ХХ ст. «Слово справедливість не повинно фігурувати в жодному визначенні відомщення, за винятком архаїчного і сакрального сенсу почасти індикативної справедливості, з якою треба рахуватись в останній інстанції, – зазначав він. – Тепер же ми маємо справу з елементарною формою даної емоційної помсти, яка призводить до зведення кари до категорій самого злочину» [1, с. 191].

Оригінальну філософсько-правову позицію стосовно питання ролі покарання у рамках сучасної ліберально-демократичної спільноти займає відомий британський вчений – філософ, правознавець та пенолог Е. Дафф, який особливе значення надає застосуванню ідеї «заслуги» (*desert*). Він звертав увагу на потребу фіксації у розглядуваній теорії зв'язків між злочином у минулому та нинішнім покаранням. Такі причинно-наслідкові стосунки даних правових реалій зводились до виявлення взаємовідносин «вини» та «страждання»,

особливе значення у яких саме відіграє теза про «заслугу» як таку, що поєднує почуття вини та страждання, а державу уповноважує на практиці накладати на винних у злочинах заслужене ними страждання [2, р. 21].

Серед комунікативних заходів, що забезпечують трансляцію суті покарання як важливого соціального феномену до суб'єктів правовідносин, пріоритет Е. Даффом визначається як за кримінальним правом, встановленим ліберальною державою, так і за відповідним цьому процесом кримінального судочинства. При цьому він підкреслює, що таким чином «до морально свідомих громадян звертаються нормативною мовою суспільних цінностей» [2, р. 80], а отже, можна говорити, що у такому випадку ми повинні мати справу із фактором наявних у суспільстві принципів, що базуються на пріоритетності пануючих у ньому ціннісних орієнтацій. Якщо мова йде про ліберально-демократичні спільноти, які розглядаються вченим у його дослідженні, то можна зробити висновок, що до таких цінностей автор відносить у першу чергу пріоритетність людської екзистенції та її права на свободу. На нашу думку, саме це і кореспондується з вибором у дослідженні питання покарання як центрального, адже сам феномен даного суспільного явища може слугувати хорошим прикладом у справі захисту ліберальних цінностей та засудження будь-якого прояву тоталітаризму, заснованого на жорстокості покарання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пікер П. Право і справедливість : пер. з фр. / П. Пікер. – К. : Дух і Літера, 2002. – 216 с.
2. Duff R. A. Punishment, Communication, and Community / R. A. Duff. – N. Y. : Oxford University Press. 2001. – 245 p.
3. Williams G. Responsibility as a Virtue / Garrath Williams // Ethical Theory and Moral Practice. – 2008. – No 11. – P. 455–470.

С. Ф. Орлов, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У країні капіталістичного устрою із зборами коштами, оскільки існує економічна свобода, не має таких сильних проблем. Як правило, значну частину коштів дають на агітацію невелика кількість багатих людей, які почува-

особливе значення у яких саме відіграє теза про «заслугу» як таку, що поєднує почуття вини та страждання, а державу уповноважує на практиці накладати на винних у злочинах заслужене ними страждання [2, р. 21].

Серед комунікативних заходів, що забезпечують трансляцію суті покарання як важливого соціального феномену до суб'єктів правовідносин, пріоритет Е. Даффом визначається як за кримінальним правом, встановленим ліберальною державою, так і за відповідним цьому процесом кримінального судочинства. При цьому він підкреслює, що таким чином «до морально свідомих громадян звертаються нормативною мовою суспільних цінностей» [2, р. 80], а отже, можна говорити, що у такому випадку ми повинні мати справу із фактором наявних у суспільстві принципів, що базуються на пріоритетності пануючих у ньому ціннісних орієнтацій. Якщо мова йде про ліберально-демократичні спільноти, які розглядаються вченим у його дослідженні, то можна зробити висновок, що до таких цінностей автор відносить у першу чергу пріоритетність людської екзистенції та її права на свободу. На нашу думку, саме це і кореспондується з вибором у дослідженні питання покарання як центрального, адже сам феномен даного суспільного явища може слугувати хорошим прикладом у справі захисту ліберальних цінностей та засудження будь-якого прояву тоталітаризму, заснованого на жорстокості покарання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пікер П. Право і справедливість : пер. з фр. / П. Пікер. – К. : Дух і Літера, 2002. – 216 с.
2. Duff R. A. Punishment, Communication, and Community / R. A. Duff. – N. Y. : Oxford University Press. 2001. – 245 p.
3. Williams G. Responsibility as a Virtue / Garrath Williams // Ethical Theory and Moral Practice. – 2008. – No 11. – P. 455–470.

С. Ф. Орлов, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У країні капіталістичного устрою із зборами коштами, оскільки існує економічна свобода, не має таких сильних проблем. Як правило, значну частину коштів дають на агітацію невелика кількість багатих людей, які почува-

ють себе економічно незалежними. У цьому випадку, тим, хто зацікавлений у пропагуванні тих чи інших ідей, потрібно лише переконати тих, хто має кошти, щоб вони вкладали їх у цю справу. Правда, у цьому випадку існує ще один бік справи. Адже готовність жертвувати свої кошти на певні ідеологічні речі може виходити не лише з мотивів ідеологічних, але і з чисто комерційних. І тут існує певного роду небезпека – комерціалізації всього, що може приводити до певного роду знецінення ідейної складової ідеологічного вчення, і редукування останнього лише до комерційного виміру – наскільки вкладання грошей у проект принесе комерційну вигоду тому, хто ці кошти туди вкладає.

Отож, з одного боку – суспільство, у якому є певна економічна незалежність, і є можливість зібрати потрібну суму коштів, проте існує небезпека комерціалізації всього – навіть того, що з аксіологічної перспективи не мало би підлягати такій комерціалізації. З другого боку – маємо справу з суспільством, де економічна свобода є найбільш сильно залежною від ідеологічного рівня, що стає майже неможливим пропагувати ідеї, які суперечать офіційній ідеологічній лінії. Справді, у тоталітарному соціалістичному суспільстві дуже важко зібрати відповідні кошти для пропагування таких ідей, більше того – якщо б кошти все ж і знайшлися, то такому «гіпотетичному прихильникові капіталізму доведеться умовити державну паперову фабрику продати йому папір, державну типографію – надрукувати брошури, державне поштове відділення – розіслати їх людям, державне відомство – надати йому зал для виступів тощо» [1, с. 47].

Важливість існування виміру свободи не обмежується лише гносеологічним виміром. Існування чи неіснування свободи зачіпає не лише пізнавальну сферу, але й також сфери, які є віддаленими від світу ідей, і які мають прямий стосунок до матеріального виміру екзистенції чи то людської особистості зокрема чи соціуму назагал. Тут мається на увазі той факт, що при існуванні свободи, особливо в економічній сфері – кожний член суспільства зокрема та суспільство назагал, будуть мати кращі навіть матеріальні ресурси, ніж у випадку, коли б такої свободи не існувало. Свобода, яка проявляється в економічному вимірі вільною конкуренцією, приводить до постійного вдосконалення як продуктів виробництва, так і якості послуг. Крім того – постійно знаходяться шляхи зменшення кінцевої ціни такого продукту, що у свою чергу робить такий продукт доступним для все більшої кількості членів суспільства.

Якщо розглядати таке суспільство вільних в економічному вимірі громадян, то воно складатиметься із сукупності різноманітних самостійних приватних господарств, кожне з яких «використовує свої наявні ресурси для виробництва товарів і послуг, які воно обмінює на товари і послуги, виробле-

ні іншими господарствами, роблячи це в умовах, взаємоприйнятних для обох учасників угоди... воно одержує можливість задовольнити свої потреби непрямым чином, виробляючи товари і послуги для інших, а не безпосередньо для свого власного користування. Спонукальним мотивом для прийняття такого опосередкованого варіанту є, зрозуміло, збільшення сукупного продукту, викликане розподілом праці та спеціалізацією функцій» [1, с. 39].

Окрім усвідомлення існування загальних аксіологічних принципів, які мали надзвичайно велике значення при формуванні міжнародних стандартів державотворення, дуже важливим для формування власне національної державної політики є розуміння механізму практичної реалізації міжнародних стандартів державотворення. У цій перспективі виглядає цікавим дослідження реальних прикладів досвіду публічної служби та кадрової політики професійного чиновництва у тих країнах, які практичним застосуванням міжнародних стандартів державотворення показали його ефективність у вимірі розбудови своєї національної держави. Так, дослідження досвіду публічної служби та кадрової політики у Франції [2] заслуговує на те, щоб зупинитись на ньому детальніше.

Аналізуючи дане дослідження, ми можемо відмітити той факт, що чиновницька структура є чітко ієрархізована [3, с. 126–127]. Причому чиновники поділяються в залежності від функцій, які вони виконують. Отож, є чотири категорії, які, у свою чергу, поділяються на ранги, і ще далі – на рівні. Стосовно процентного складу тієї чи іншої категорії та її функціонального значення, то вони полягають у такому – найвищою категорією є D, яку утворюють чиновники, які відповідають за генерацію управлінських рішень та виконання інших функцій, пов'язаних із керівною роботою. Кількість чиновників цієї категорії становить 20% від загальної кількості чиновників. Вимоги до цієї групи стосовно освіти є найвищими – від усіх них вимагається диплом про вищу освіту. Далі йде категорія C, представники якої займаються спеціалізованим виконанням адміністративних функцій, і її частка становить близько 30%. Наступною категорією в чиновницькій структурі є категорія B, яку утворюють чиновники, які задіяні у реалізації виконавчих функцій. Сюди входять особи, які мають здобуту спеціальну освіту, що підтверджується дипломом бакалавра, або іншим рівноцінним документом. Звичайно до цієї категорії входять адміністративні секретарі, вчителі, інспектори та ін. У процентному відношенні ця категорія є найчисельнішою – займає частку 40%. Остання категорія, яка є найменш чисельною, і такою, чисельність якої постійно зменшується, – є категорія технічних працівників. Стосовно освіти двох останніх категорій, то від їх представників вимагається лише середня освіта.

Наступне, що потрібно виділити стосовно ієрархічної чиновницької структури у Франції, є сам процес вибору чиновників, де велике значення належить конкурсу. Причому самі конкурси є трьох видів – внутрішній, зовнішній та змішаний. Отож, внутрішній конкурс направлений на просування по службі для тих осіб, які вже є у чиновницькій структурі та мають певний стаж. Зовнішній конкурс має відношення до тих, хто лише має намір поступити на службу. За результатами конкурсу складається список кандидатів, рейтинг з якого враховується при призначенні на посаду. Також потрібно відмітити сам механізм набуття статусу чиновника, адже майбутній чиновник проходить випробувальний термін, який становить 0,5–2 роки, і лише після успішного проходження цього терміну він нарешті отримує статус чиновника [2, с. 205].

При спробі запозичення ефективних елементів для використання їх в українській перспективі, потрібно бути свідомим, можна сказати, найголовнішою небезпекою, яка тут може чатувати. Мова йде про небезпеку корупції, адже при наявності останньої весь процес вибору чиновників втрачає свій сенс, оскільки посади будуть діставатись не справді здібним, але тим, хто має кошти, щоб оплатити ту чи іншу посаду, щоб потім повернути собі ці кошти, вже працюючи у чиновницькій структурі, беручи участь в інших корупційних схемах.

Моделі існування інституційних механізмів, які довели свою ефективність у європейській перспективі одночасно відповідали як потребам місцевих спільнот, так і загальнодержавним пріоритетам конкретних країн, є сенс застосовувати і в національному контексті конкретно взятої країни. Серед таких інституційних механізмів можна виділити: 1) агентства регіонального розвитку, які не є політично заангажованими, в економічному вимірі є нейтральними, оскільки не передбачають отримання прибутку і в основному виконують консультативну функцію; 2) інститути, головна функція яких полягає у забезпеченні соціального діалогу у суспільстві, а також дотримання соціально-партнерських процедур комунікаційного виміру професійних спілок чи федерацій роботодавців. Власне учасники, які беруть участь у такому виді інституційного механізму, мають повноваження, які базуються на принципі взаємної згоди, вони беруть участь у прийнятті важливих рішень, які стосуються різноманітних питань сфери соціальної політики; 3) різноманітні фонди, які можна назвати головними механізмами практичної реалізації регіональної політики. Головна їхня функція полягає в управлінні програмами, яке проявляється в затвердженні таких програм, а також у розподілі фінансів. До таких структурних фондів належать Європейський соціальний фонд, Європейський фонд регіонального розвитку, Фінансовий фонд, Фонд гуртування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрідман М. Капіталізм і свобода : пер. з англ. / М. Фрідман. – К. : Дух і Літера, 2010. – 320 с.
2. Нечухрана Ю. Г. Досвід публічної служби та кадрової політики у Франції / Ю. Г. Нечухрана // Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи : матеріали II Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з держ. управління (м. Одеса, 3 черв. 2011 р.). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. – С. 203–206.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

І. В. Підкуркова, кандидат соціологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Останнім часом все більшої актуальності набуває дослідження феномену правового менталітету. Однак ця категорія, яку досить часто розглядають як складову правової культури, є дотичною до категорії «правосвідомість». У зв'язку з цим існує потреба у з'ясуванні статусу правового менталітету та його співвідношення з поняттям правосвідомості.

Правовий менталітет є невід'ємною складовою усіх суспільних процесів. Його вплив можна виявити в правових, політичних, релігійних та інших соціальних явищах. У науковій літературі правовий менталітет визначають як специфічні, найбільш типові і стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільноти системи світоглядних уявлень, оцінок та реакцій на об'єкти державно-правової дійсності, що склалися історично. До структури правового менталітету належать правові уявлення, правові стереотипи, ціннісно-правові орієнтації, правові установки, які розташовані на двох рівнях – свідомому (усвідомленому) та несвідомому (неусвідомленому). При цьому елементи, які знаходяться на свідомому рівні, – більш рухливі, більш схильні до змін під впливом пізнання та досвіду, в той час як елементи, що знаходяться на несвідомому рівні, – більш стійкі під впливом підсвідомого первинного життєвого досвіду і суспільних установок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрідман М. Капіталізм і свобода : пер. з англ. / М. Фрідман. – К. : Дух і Літера, 2010. – 320 с.
2. Нечухрана Ю. Г. Досвід публічної служби та кадрової політики у Франції / Ю. Г. Нечухрана // Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи : матеріали II Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з держ. управління (м. Одеса, 3 черв. 2011 р.). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. – С. 203–206.
3. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

І. В. Підкуркова, кандидат соціологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ ТА ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Останнім часом все більшої актуальності набуває дослідження феномену правового менталітету. Однак ця категорія, яку досить часто розглядають як складову правової культури, є дотичною до категорії «правосвідомість». У зв'язку з цим існує потреба у з'ясуванні статусу правового менталітету та його співвідношення з поняттям правосвідомості.

Правовий менталітет є невід'ємною складовою усіх суспільних процесів. Його вплив можна виявити в правових, політичних, релігійних та інших соціальних явищах. У науковій літературі правовий менталітет визначають як специфічні, найбільш типові і стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільноти системи світоглядних уявлень, оцінок та реакцій на об'єкти державно-правової дійсності, що склалися історично. До структури правового менталітету належать правові уявлення, правові стереотипи, ціннісно-правові орієнтації, правові установки, які розташовані на двох рівнях – свідомому (усвідомленому) та несвідомому (неусвідомленому). При цьому елементи, які знаходяться на свідомому рівні, – більш рухливі, більш схильні до змін під впливом пізнання та досвіду, в той час як елементи, що знаходяться на несвідомому рівні, – більш стійкі під впливом підсвідомого первинного життєвого досвіду і суспільних установок.

Правосвідомість традиційно розглядається як форма суспільної свідомості, яка відбиває правову дійсність у вигляді юридичних знань, правових уявлень та правових почуттів, оцінок, що виражають відношення до права і практики його застосування, а також сприяють регулюванню поведінки в юридично значущих ситуаціях. Окрім того, правосвідомість – це не тільки відбиття у свідомості суспільства, соціальної групи, особистості правових відносин, установок, але й засіб впливу на правову систему держави, оскільки правосвідомість – це й думки та ідеї про правові зміни.

Зміст правових поглядів дозволяє виділити такі структурні елементи правосвідомості: інформаційний або когнітивний (поінформованість про правові норми, знання законодавства); оціночний або аксіологічний (відношення до норм права, законодавства, зацікавленість суб'єкта правосвідомості у додержанні норм права); регулятивний (установка на поведінку, що регулюється правом, схильність, готовність виконувати або, навпаки, порушувати приписи правових норм).

Говорячи про співвідношення понять правового менталітету та правової свідомості, слід відзначити, що у наукових джерелах існує декілька підходів щодо цього. Так, іноді явище правової ментальності розглядають як напрям теорії правосвідомості. Інші вчені відзначають, що правовий менталітет виступає стрижневим терміном у теорії правосвідомості. Ще одна група науковців, визнаючи фундаментальність категорії «правовий менталітет» для теорії правосвідомості, все ж вбачає в його статусі певну автономність та самобутність.

Безумовно, між правовим менталітетом та правосвідомістю існує органічна єдність, яка проявляється в їх тісній взаємодії і в тому, що правовий менталітет дає основу для формування та прояву правосвідомості, в той час як правосвідомість є засобом для функціонування правового менталітету.

У той же час існує і ряд моментів, які характеризують правовий менталітет як термін, що відрізняється від правосвідомості. По-перше, правова ментальність виступає як глибинний пласт свідомості, відбиваючи, окрім усвідомленого, й неусвідомлений правовий рівень. По-друге, для правового менталітету характерним є консерватизм та стабільність. Натомість правосвідомість передбачає не тільки певну постійність (яка залежить від якісного стану правової ментальності), але й раціональну та емоційну мінливість. По-третє, правовий менталітет, на відміну від правової свідомості, не включає спеціалізовані знання теоретичного характеру, утворюючись у сфері повсякденного досвіду.

Ю. И. Потоцкая, кандидат философских наук, доцент,
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕМОКРАТИИ

Демократия является достижением истории западного мира и его важнейшей ценностью. И хотя среди классиков философской мысли немало критиков народовластия, в настоящее время в западной культуре слово «демократия» «порой отождествляется со всеми мыслимыми добродетелями, включая свободу, прогресс, эффективность и т. д.» [1, с. 9]. В данных тезисах поставлена цель рассмотреть социокультурные аспекты демократии. В философской литературе демократия нередко изучалась именно как духовно-культурное явление (Ф. Ницше, Н. А. Бердяев, К. Поппер и др.). Среди современных исследований, проливающих свет на ее духовное содержание, преобладают историко-философские, можно назвать работы Т. В. Кудрявцевой [1], Э. Б. Куприянычевой [2], Д. Б. Петруханова [3], М. П. Требина [4] и др. Демократия означает особую форму организации властных отношений – власть всех, многих, большинства, в отличие от власти одного (автократия) или немногих (аристократия, олигархия). Существенным признаком демократии также является статус граждан, обеспечивающий их права и свободы [5, с. 21]. Если автократия и аристократия признают право голоса за лучшими и стремятся опираться на истину или верховное мнение, то демократия учитывает голос каждого гражданина.

Догматизм и вера в достижение абсолютной истины в высшей степени чужды духу демократии. В ее основе лежит релятивизм, согласно которому знание обладает лишь относительной истинностью, установление которой не может положить конец дальнейшей дискуссии. Н. А. Бердяев утверждал, что демократия скептически и представляет собой крайнюю форму релятивизма [6]. Характерная для нее терпимость возможна только в силу индифферентности, неспособности разграничить истинное и ложное, доброе и злое [6]. Действительно, демократическая власть толерантна по отношению к любой вере и мнениям, если их высказывания и реализация не входят в явное противоречие с соблюдением прав и свобод граждан.

В то время как понятие истины теряет значимость в демократическом дискурсе, понятие «мнение», напротив, становится центральным. Предполагается, что каждый имеет свое суждение по тому или иному вопросу и обладает правом его высказать, независимо от степени его авторитетности, обоснованности, моральности и т. д. Гуманистический характер демократии

заключається в отстаивании естественных прав человека, вере в его индивидуальность и неограниченную свободу выбора. Несмотря на то, что выбор может быть навязанным, частное мнение – стереотипным, сформированным под влиянием извне, каждый отданный голос арифметически равен любому другому.

Демократия терпима к человеку и не требует от него многого. В этом она реалистична, в отличие от тоталитарных систем, создающих строгие рамки и стандарты. Демократический общественный климат более комфортен не потому, что индивиду позволено реально участвовать во власти и влиять на развитие государства (это как раз наиболее иллюзорный момент), а потому, что он не обязан жестко подавлять в себе чувства и инстинкты (например, собственнические). В таком обществе не нужно быть ни интеллектуалом, ни героем, чтобы прийти к власти или принимать в ней участие. Демократия опирается на человека массы.

Большинство, чьей воле подчиняется индивид, является ситуативным. Человек выступает здесь не как часть по отношению к целому, а как отдельная автономная единица, которая может быть вместе с другими, а может дистанцироваться от них. В демократии заложена неопределенность и, как следствие, значительные риски. Результаты народного волеизъявления могут привести к изменениям как позитивного, так и негативного характера, однако сами по себе перемены, возможность периодического обновления общественной жизни обладают значительной ценностью.

Здоровое отношение к природе человека составляет реалистическую сторону демократии. В то же время существует точка зрения, согласно которой демократический дискурс выстраивается вокруг мифов и утопических представлений. Само народовластие можно признать неким идеалом, который невозможно реализовать в полной мере. К. Поппер писал: «... в действительности народ нигде не правит. Управляют правительства (и, к несчастью, также бюрократы... которых трудно, почти даже невозможно, заставить отвечать за свои действия) [7]. Ф. К. Шмиттер, говоря о внутренних проблемах современной демократии, отмечал, что «граждане “приучаются” к пониманию бессмысленности голосовать, примыкать к ассоциациям или движениям или даже участвовать в общественной деятельности, ибо различные действия отдельных лиц обычно мало либо совсем не влияют на результат» [8].

Центральное место в демократическом этосе занимают категории свободы и справедливости, которые обеспечиваются правовым равенством. Там же, где речь заходит о справедливости и равенстве, всегда можно усмотреть признаки утопических упований, в данном случае на обеспечение гражданам одинаковых стартовых возможностей. Западная демократия пришла на смену

сословным монархиям, где подданные наделялись правами и обязанностями в соответствии с происхождением. В демократическом же обществе всем предоставлен равный правовой статус. Раскрывая суть «американской мечты», Дж. Адамс писал: «Это мечта о земле, в которой жизнь должна быть лучше и богаче и полнее для каждого, с возможностями для каждого в зависимости от его способностей или достижений» [9, р. 48]. Идеалом становится человек, «сделавший себя сам». Между тем, соблюдения прав недостаточно, чтобы гарантировать равный старт для развития индивидов, принадлежащих к разным имущественным слоям, поэтому в послевоенные годы западные демократии пошли по пути развития социально-политического сектора, когда государство предоставляет гарантии и льготы различным группам населения, препятствует росту экономической несправедливости и углублению имущественной дифференциации. Ф. Шмиттер и Т. Карл справедливо указывали на иллюзию, согласно которой, «достигнув демократии, общество решит все свои политические, социальные, экономические, административные и культурные проблемы» [10], в то время как демократия отнюдь не панацея от всех бед.

Еще одним утопическим аспектом демократической теории на современном этапе является положение о неизбежности тотального доминирования демократии в мире. Демократическое мессианство, присущее, в частности, политике США, строится на том, что человечество должно покончить с тиранией и повсеместно утвердить права личности, свободу и справедливость. Ф. Фукуяма, говоря о триумфе западной либеральной демократии в конце XX в. и не найдя для нее «жизнеспособных альтернатив», объявил о «конце истории» [11, с. 134]. Однако даже если альтернатив не наблюдалось, это не значило, что они не появятся в дальнейшем, к тому же демократическая система может заключать угрозы внутри себя, модифицироваться, быть имитационной. Наконец, в условиях глобализации вызывает сомнение соответствие международных организаций демократическим стандартам, поскольку они снижают возможность граждан национальных держав определять свою судьбу [12].

Итак, заключенный в демократии гносеологический релятивизм позволяет признавать ценность частных мнений и поддерживать общественную дискуссию, в которой конвенциональные решения являются ситуативными и временными. Понятие истины как таковое утрачивает свое значение. Духу демократии соответствует ренессансное понимание человека. Терпимое отношение к человеческой природе составляет ее реалистическую сторону. В то же время демократический дискурс содержит утопические и мессианские интенции, основанные на вере в свободу и справедливость как высшие универсальные ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кудрявцева Т. В. Греческие философы о демократии: Pro et Contra / Т. В. Кудрявцева // Философия и общество. – 2008. – № 1. – С. 112–127.
2. Куприянычева Э. Б. Признаки демократии: историко-философский анализ [Электронный ресурс] : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03 / Э. Б. Куприянычева. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/istoria-filosofii/priznaki-demokratii-istoriko-filosofskij-analiz.html>.
3. Петруханов Д. Б. Свобода и демократия как культурно-исторические феномены: концепция Г. П. Федотова [Электронный ресурс] / Д. Б. Петруханов. – Режим доступа: <http://publikacia.net/archive/2016/5/3/4>.
4. Требин М. П. Демократия и Вооруженные Силы : учеб. пособие / М. П. Требин. – Харьков : ХВУ, 1997. – 184 с.
5. Баталов Э. Я. Проблема демократии в американской политической мысли XX века (из истории политической философии современности) / Э. Я. Баталов. – М. : Прогресс-Традиция, 2010. – 375 с.
6. Бердяев Н. А. Демократия, социализм и теократия [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/berdyayev/demokratiya.html>.
7. Поппер К. Демократия и народоправие [Электронный ресурс] / К. Поппер. – Режим доступа: <http://www.polit.susu.ac.ru/articles/popper.shtml>.
8. Шмиттер Ф. К. Угрозы и дилеммы демократии [Электронный ресурс] / Ф. К. Шмиттер – Режим доступа: <http://www.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>.
9. Adams J. T. The Epic of America / J. T. Adams. – Boston : Little, Brown, and Co., 1931. – 433 p.
10. Schmitter P. C. What democracy is ... and is not [Электронный ресурс] / P. C. Schmitter, T. L. Karl. – Режим доступа: <http://www.ned.org/docs/Philippe-C-Schmitter-and-Terry-Lynn-Karl-What-Democracy-is-and-Is-Not.pdf>.
11. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134–148.
12. Даль Р. Смещающиеся границы демократических правлений [Электронный ресурс] / Р. Даль. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/sm_gran.php.

О. Ю. Поцюрко, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

МОВА ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЧИННИК ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ІДЕНТИФІКАТОР В РОЗУМІННІ В. ВИННИЧЕНКА

Вирішення питання співіснування в Україні поряд з державною (українською) мовою, мов національних меншин (зокрема російської) сьогодні є вкрай важливим, оскільки і «Революція гідності», і чимало подій, які відбуваються сьогодні в нашій державі, так чи інакше пов'язані з проблемою мовної спекуляції. Вочевидь, для її вирішення раз-у-раз виникає потреба пошуку витоків даної проблеми (звернення до доробку деяких дослідників минулих століть, котрі її розглядали).

Проблему самостійності та оригінальності української мови намагався вирішити один із найвидатніших мислителів української діаспори – В. Винниченко. О. Петрів, досліджуючи творчість В. Винниченка в контексті європейської соціальної філософії, з'ясувала: «Винниченко здійснював національні пошуки в основному навколо проблеми мови як сутнісної ознаки нації, проблеми національної зради, відчуження індивіда від своєї спільноти та відродження нації» [4, с. 13]. Відтак, осмислюючи проблему національного визволення, висвітлену в «Щоденнику» В. Винниченка, дослідниця О. Матвеева виокремлює ряд її аспектів. «По-перше, він актуалізував проблему національної зради: “[українська] шляхта, українське дворянство, згубила Україну, продавши національні права за свої класові інтереси... шляхта продажня; вона йде туди, де більше матиме впливу, грошей, гордості, задоволення різної амбіції”. По-друге, таке відчуження особистості від національного колективу трактується письменником як порушення закону буття: “великий, невмирущий закон “бути цінним для колективу” лишається на кожному місці. Бути цінним для інших і чесним з собою – це найвищі закони і найвища насолода для кожної людини. Змогли здійснити ці закони – це змогли мати щастя”. Третім вектором є доповнення В. Винниченком власної концепції практичними формулами-настановами – “право на самовизначення”, “право розвитку”, “право на власну мову”» [3, с. 163–164]. Мова мислиться В. Винниченком як ідентифікаційний код кожної нації, без неї «нема нації» [2, с. 324]. Процес відродження нації є головною метою для автора «Щоденника», навколо нього сфокусовано спектр ключових конструктів, таких як актуалізація «національної ідеї»: «Наша нація може відродитися тільки тоді, коли буде привернено інтереси селян до національної ідеї, коли

відродження держави буде робитися в їхніх інтересах» [2, с. 369]; пробудження «національної та соціальної свідомості»: «ще довгий і трудний буде шлях революції й відродження нації. Ще будуть різні періоди різних влад, за яких буде викреслюватись і соціальна та національна свідомість, твердість і загартованість наших мас» [2, с. 481].

Наступним твором, в якому В. Винниченко обстоював самостійність та право на існування української мови, був «Одвертий лист до М. Горького». До написання цього листа Винниченка спонукала інформація про несподівані (чи аж так несподівані?) шовіністичні «вибрики» Горького. Від членів родини М. С. Грушевського Винниченко почув розповідь про незгоду О. М. Пешкова дати дозвіл на переклад його творів українською мовою. 31 травня 1928 р. Володимир Кирилович занотував у щоденнику: «Побачення з Грушевськими... Підтвердження про шовіністично-імперіялістичні позиції Горького в українському питанні. Єфремов від Академії наук звернувся до Горького за дозволом перекласти його твори на українську мову. Горький відповів, що він вважає українську мову за “искусственный язык” і не хоче підтримувати його. Тому дозволу не дає на переклад. Таким чином лист його до руських письменників, де він, Горький, називав українську мову “наречієм” – підтверджується. Отже, можна писати йому “привітання”», – підсумував Винниченко [1]. Не поділяючи та критично реагуючи на позицію М. Горького, В. Винниченко аналізує його лист до руських письменників. «В тому листі Ви (Громадянин Горькій) жалілися руським колегам, що знаходяться дурні та злочинні люди, які в’явили собі, ніби українське “наречіє” є справжня мова і на цій підставі переслідують руську мову, руську культуру та руських людей на Україні» [1]. Звичайно зміст листа видався В. Винниченку наївним, кумедним та образливим для самого Горького, тому мислитель не одразу надав значення. Проте найбільше В. Винниченка обурило не те, що М. Горькій вважав українську мову за «наречіє». Природньо, він собі міг вважати чи забажати будь-що. І не з страху за українську мову В. Винниченко написав до М. Горького оцього одвертого листа, а з цікавості до того громадського явища, котре він назвав «наречієм».

Оскільки саме це слово розкривало цілий політично-національний світогляд. «В йому ціла історія взаємовідносин двох слав’янських народів. В йому багато страждання, насильства, зла, громадянин Горькій. Початок історії цього слова припадає до історії всієї імперіялістично-колоніальної політики руського царизму на Україні» [1]. Виокремлюючи та критикуючи поряд з «наречієм» ще слово «Малоросія», мислитель вважає що саме вони послужили певною димовою завісою, за якою Москва, Санкт-Петербург впродовж кількох століть чинили злочини стосовно українського народу.

Здійснюючи історичну ретроспективу, дослідник згадує про те, що ще в 1876 р. один із сатрапів царського уряду, міністр Валуєв, сформулював таку позицію: «Никакого українського язика не было, нет и быть не может». Остання далі переродилася в закон, що не дозволяв видання на українській мові будь-яких літературних праць. Так що етнографи мусили записувати народні українські пісні латинською або французькою мовою.

Кепкуючи над позицією М. Горького, В. Винниченко стверджує, що «вороги Великої Російської імперії (головним чином – німці), заздрячи її могутності та славі, почали підкопуватися під неї, щоб розвалити її. З цією метою вони вхопилися за українське “наречіє”, почали роздмухувати його і з нічого, можна сказати, створили цілий український рух. Взяли німці мапу Росії, єдиної та неделімої, відділили на ній, скільки їм заманулося, губерній і почали насаджувати там штучну мову, штучну історію, штучну культуру, штучну державність» [1]. І тут же ж додає: «і глум який: пам’ятаєте, як сама Російська Академія Наук ще до війни, після пильного вивчення питання, визнала, що українська мова не є “наречіє” руської мови, а таки дійсна самостійна слов’янська мова і український народ є дійсно самостійний слов’янський народ. Академія Наук, громадянине Горькій! Фахівці та знавці, та до того ще не вороги, а щирі руські люде!» [1]. Врешті-решт дійшло до того, що на початку ХХ ст. на земній планеті було більше сорока мільйонів людей, що вважали своєю рідною мовою українську. В самому тільки Союзі Радянських Республік було біля 27 мільйонів носіїв української мови. Станом на 1917 р. з 18 тисяч шкіл на Україні – 16 тисяч проводили навчання українською мовою.

По сьогоднішній день ми бачимо іноді, що на Україні деякі зрусифіковані елементи, особливо вихідці зі старої радянської системи управління, ні за що не хочуть вивчати українську мову. Вони вбачають у систематичному проведенні українізації вияв чогось такого, що підриває честь і славу «Росії». Як підкреслює В. Винниченко: «Вони до цього часу в душі дивляться на Україну як на “Малоросію”, що повинна постачати вареники та “малоросійське сало”, танцювати гопака і т. ін. для користи справжніх руських, “Росії” і т. ін.» [1]. Властиво, така барська психологія, антипролетарська, великодержавна ідеологія просочується і до нижчих верств суспільства по сьогоднішній день.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Одвертий лист до М. Горького [Електронний ресурс] / Володимир Винниченко. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/vynnych2.htm>.
2. Винниченко В. Щоденник / Володимир Винниченко. – КІУС : Едмонтон, 1980. – Т. 1. – 483 с.

3. Матвєєва О. Концепція «всебічного визволення» в «щоденнику» Володимира Винниченка / О. Матвєєва // Наук. зап. [Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка]. Сер.: Філол. науки. – 2010. – Вип. 92. – С. 160–168.
4. Петрів О. В. Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О. В. Петрів. – К., 2006. – 17 с.

Б. І. Приймак, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛИКІВ ЕЛІТАМ

Події, що відбуваються в Україні останнім часом, привернули до себе увагу не лише значної частини вітчизняного суспільства, але й світової спільноти, котра із занепокоєнням стежить за ситуацією, що виникла у результаті боротьби нашої нації за своє європейське майбутнє. Ці події є наслідком складних та неоднозначних процесів творення незалежної Української держави протягом останніх десятиліть. Значна увага приділена й до сучасної політичної еліти, яка мала б очолити націю у цій боротьбі та вивести країну з кризи [6].

Саме до політичної еліти у сучасного суспільства накопичилося багато питань щодо даних нею обіцянок та її діяльності чи бездіяльності у скрутний для країни час. Доцільно виділити наукові доробки вітчизняного науковця С. Вовканича, де, розглядаючи різні погляди на функції політичної еліти, він показує політичну практику, яка свідчить, що процес розподілу та реалізації влади не вважає рівноправної участі у ньому всіх громадян держави. Реальна політична влада зосереджена в руках меншості – еліти, що формує мету розвитку суспільства і що приймає важливі політичні рішення [1, с. 30–34]. Також думка В. Липинського, згідно з якою, основна роль еліти полягає в організації суспільства та його провіді, творенні цінностей та організації життя [5, с. 14]. На думку іншого видатного українця Д. Донцова, саме провідна верства, а не народ, здатна формувати та впроваджувати в життя ідею, і мобілізувати народ для боротьби за неї [3, с. 285–290]. Якщо узагальнити різні точки зору, то можна констатувати, що еліта – соціальна спільнота, представлена людьми, що мають високе становище в суспільстві, мають престиж, владу, багатство, активні в політичній і інших сферах діяльності. Критерієм визначення суті еліти є здатність і можливість елітарного суб'єкта приймати і реалізовувати загальнозначущі політичні рішення.

3. Матвєєва О. Концепція «всебічного визволення» в «щоденнику» Володимира Винниченка / О. Матвєєва // Наук. зап. [Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка]. Сер.: Філол. науки. – 2010. – Вип. 92. – С. 160–168.
4. Петрів О. В. Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О. В. Петрів. – К., 2006. – 17 с.

Б. І. Приймак, кандидат філософських наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛИКІВ ЕЛІТАМ

Події, що відбуваються в Україні останнім часом, привернули до себе увагу не лише значної частини вітчизняного суспільства, але й світової спільноти, котра із занепокоєнням стежить за ситуацією, що виникла у результаті боротьби нашої нації за своє європейське майбутнє. Ці події є наслідком складних та неоднозначних процесів творення незалежної Української держави протягом останніх десятиліть. Значна увага приділена й до сучасної політичної еліти, яка мала б очолити націю у цій боротьбі та вивести країну з кризи [6].

Саме до політичної еліти у сучасного суспільства накопичилося багато питань щодо даних нею обіцянок та її діяльності чи бездіяльності у скрутний для країни час. Доцільно виділити наукові доробки вітчизняного науковця С. Вовканича, де, розглядаючи різні погляди на функції політичної еліти, він показує політичну практику, яка свідчить, що процес розподілу та реалізації влади не вважає рівноправної участі у ньому всіх громадян держави. Реальна політична влада зосереджена в руках меншості – еліти, що формує мету розвитку суспільства і що приймає важливі політичні рішення [1, с. 30–34]. Також думка В. Липинського, згідно з якою, основна роль еліти полягає в організації суспільства та його провіді, творенні цінностей та організації життя [5, с. 14]. На думку іншого видатного українця Д. Донцова, саме провідна верства, а не народ, здатна формувати та впроваджувати в життя ідею, і мобілізувати народ для боротьби за неї [3, с. 285–290]. Якщо узагальнити різні точки зору, то можна констатувати, що еліта – соціальна спільнота, представлена людьми, що мають високе становище в суспільстві, мають престиж, владу, багатство, активні в політичній і інших сферах діяльності. Критерієм визначення суті еліти є здатність і можливість елітарного суб'єкта приймати і реалізовувати загальнозначущі політичні рішення.

На чолі будь-якої нормальної держави повинна стояти еліта, яка розуміє, що свідомість визначає буття, а не навпаки, як запевняли нас комуністи. І завдання еліти – чітко формулювати основні для розвитку держави речі – національну ідею, моральні цінності, перспективу руху. І ці ідеї та ідеали еліта повинна нав'язувати суспільству.

Залежність динаміки розвитку суспільства від ефективності політичних рішень, які приймає еліта, то для цього необхідно проводити ретельний відбір громадян для виконання владно-управлінських функцій. У західних країнах політика давно перетворилася на професію, тому процесу елітотворення приділяється серйозна увага. Однак на сьогоднішній день, на превеликий жаль, навіть поверховий аналіз діяльності основних українських політичних еліт дає підстави стверджувати, що ані сама кризова ситуація, ані її наслідки нічому не навчили наших політиків. Принаймні ніяких видимих змін у поведінці еліт і їх лідерів не відбувається. Діяльність політичних структур, як і самої влади, має виключно реактивний характер (тобто влада і політичні сили лише реагують на безпосередню загрозу, а частіше – в пожежному порядку намагаються ліквідувати її наслідки), практично відсутня праця на випередження і абсолютно не спостерігається планування діяльності на перспективу.

Пояснити такий стан справ у державі можливо двома причинами. По-перше, основні українські політичні утворення збудовані за принципом фінансово-економічного холдингу, головним завданням якого є отримання максимального прибутку будь-якою ціною і незважаючи на наслідки. Архітектура такого утворення нагадує айсберг, нагорі якого знаходиться видима частина – підконтрольні ЗМІ і утворені бізнесом політичні партії, які обслуговують інтереси останнього. Стосовно держави, такого роду політико-олігархічні утворення мають виключно паразитуючий характер, де держава виступає в ролі обмінного пункту, в якому гроші конвертуються у владу, щоби через якийсь час вернутись ще з більшими грошима. По-друге, слід наголосити, що українська влада так і не змінила своєї тоталітарної комуністичної суті: вона і далі не виконує своєї основної священної функції: не захищає інтересів свого громадянина – його життя, безпеку, бізнес, свободу і гідність. Українська держава, як і в комуністичні часи, існує виключно для захисту інтересів нової номенклатури, функціонує як паразитуюче на суспільному тілі утворення, про що свідчать останні прийняті Верховною Радою закони і постанови уряду.

В Україні набув такий вид економічної діяльності, як нахабний безкарний грабунок власного народу, суб'єкти «господарювання», усвідомлюючи незаконність і тимчасовість своєї діяльності, діють відповідно до цих обставин: прибутки не реінвестують в українську економіку, а вивозяться і не вклада-

ються у виробництво, також отримання зовнішніх кредитів, їх використання у виробництві та створення робочих місць не є ефективним, а величезний інтелектуальний потенціал нової фінансово-економічної еліти України працює не на розквіт і добро держави, а на її занепад. Ми спостерігаємо, що державою править моментократія (термін Є. Головахи), яка живе сьогоднішнім днем і не має наміру залишатися в Україні після наведення в ній бодай елементарного порядку. А тому для наших «нових українців» і для створених ними структур – на думки про майбутнє України немає часу, а стратегічне планування ще більш пуста трата грошей [2]. Таким чином, відсутність волі політичних еліт, зацікавленості у створенні довготермінового плану побудови держави призвела до того, що стратегічне планування і прогнозування здійснюється поза межами нашої держави. Україна з суб'єкта міжнародного права перетворюється на його об'єкт, а політичні партії – у найкращому випадку є об'єктом зовнішніх маніпуляцій, а в найгіршому – інструментом для реалізації стратегічних цілей іноземних держав.

Безумовно, в Україні існують спеціалізовані наукові структури, укомплектовані першокласними фахівцями, які професійно займаються політичним і економічним аналізом та стратегічним плануванням. Наявність цих спеціалізованих аналітичних структур, які обслуговують РНБО, СБУ, є невелика кількість, які живуть на закордонні гранти і видають «на гора» справді якісну продукцію. Однак вплив цих структур на формування внутрішньої і зовнішньої політики держави незаслужено малий, а вироблений науковий продукт недоступний широкій громадськості і політичним партіям, як правило, не використовується владою, таким чином, мертвий. Як результат – маємо таку картину: діючий режим не зацікавлений у створенні широкої мережі незалежних аналітичних центрів, оскільки більше всього боїться правди про свою діяльність і її наслідків. У результаті, відсутність довготермінового стратегічного плану побудови Української держави в головах політичної еліти, незалежності, українське суспільство так і не спромоглося створити ефективної державної машини (парламент, президент, виконавча і судова влада) особливо з громадянськими організаціями (політичні партії, громадські організації, незалежні ЗМІ і церква), головним завданням якої була б побудова Держави для всіх, а не лише для обраних. Гіркий парадокс сучасної української дійсності полягає в тому, що жоден з вищеперелічених інститутів так і не став центром кристалізації проукраїнських сил і гарантом нашої свободи і незалежності.

Важливо, що на сучасному етапі розвитку політичної еліти в нашій країні багато що залежить від підвищення якості еліти, через процедуру відбору, яка на думку М. Михальченка полягає у доборі та вихованні еліти [4, с. 27]. У науковому просторі існує плюралізм різних думок щодо ролі політичної

еліти, проте сьогодні наша держава зіштовхнулася з загрозами різної складності, а саме, це окупація частини території, політична та економічна кризи, значна інфляція, розхитування регіонів, сепаратистські рухи, терористичні акти тощо. В цій ситуації, яка склалася, сучасна вітчизняна еліта не надто готова для швидкого подолання криз та усунення загроз, розробки та реалізації проекту розвитку держави й суспільства. Необхідно підвищувати також рівень національної культури та політичної свідомості громадян. Державі, партіям, політичним рухам, свідомим громадянам необхідно активніше вести справу до впровадження в життя української національної ідеї, формування української політичної нації.

Україні, українському народові необхідна чітка державна ідеологія, в якій має бути визначена система економічних, політичних, правових та духовних цінностей, ідей, цілей, у світлі реалізації котрих мають бути представлені перспективи розвитку суспільства та норми функціонування суспільства в сьогоднішні. Ідея національної єдності і центрризму в політиці має базуватися на безумовному визнанні пріоритету національних інтересів, зокрема у сфері економічного життя, в підтримці національного товаровиробника, захисті українських товарів на міжнародних ринках тощо. Моральні засади ідеології центрризму вимагають здійснювати економічну політику, економічну діяльність на високих моральних засадах чесності, відкритості, законності та взаємної поваги. Необхідно рішуче покінути з такими явищами, як казнокрадство, корупція, тіньова економіка тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовканич С. Плюралізм еліт і універсалізм елітарності / Степан Вовканич // Схід. – 1996. – №4. – С. 30–34.
2. Головаха Є. На європейському шляху ми можемо зберегти свою цілісність і сформувати загальноукраїнську ідентичність [Електронний ресурс] / Є. Головаха. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/filosofiya-mandrivnika>.
3. Донцов Д. Націоналізм [Електронний ресурс] / Д. Донцов. – Лондон : Укр. видав. спілка ; Торонто : Ліга визволення України, 1966. – 363 с. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1603/file.pdf>.
4. Михальченко М. Українська еліта як специфічний феномен : [зб. наук. ст.] / М. І. Михальченко // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. – Т. 2. – С. 17–30.
5. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства / Марія Пірен // Універсум. – 2000. – №3–4. – С. 11–16.
6. Требін М. П. Політична культура владної еліти України / М. П. Требін // Влада та суспільство під впливом закону «циркуляції еліт» : матеріали міжнар. наук.-

теорет. конф. (XXIII Харк. політол. читання). – Х. : ХАП, НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України, 2010. – С. 3–5.

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

В умовах соціально-політичних, економічних та духовно-культурних трансформацій, тобто перетворень та змін, що відбуваються з різною інтенсивністю та мають відповідні наслідки для сучасного українського суспільства, змінюється і ментальність соціуму, тобто система інтелектуальних і моральних орієнтацій, в яких виявляється «душа народу», загальноvizначні цінності, суспільна психологія, особливості світобачення, культурні устремління та соціальна організація.

Процес перетворення структурних елементів ментальності українства, що здійснюється під впливом трансформаційних чинників, залишає незмінним базові елементи культурного коду українського народу, тобто те «спільне, що лежить в основі його свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного, як глибинне джерело мислення, сприйняття та реакцій на події, ідеологію та віру, почуття та емоції» [1, с. 68]. Потенційна стійкість до руйнування наявних ментальних характеристик українського соціуму протягом певного історичного періоду зумовлює рівень розвитку його ментального імунітету, який, з одного боку, стає кордоном на шляху негативних трансформаційних впливів на ментальність, а з другого – ментальним ресурсом, що використовується в інтересах суспільного розвитку.

Так, після повалення «розвитого соціалізму», розпаду Радянського Союзу, створення незалежної демократичної української держави, зміни ідеологічних орієнтирів та значних перетворень в економічному секторі, відбулося повільне відречення від колишнього «психологічного оснащення», що пов'язане з подоланням синдрому пострадянськості та корекцією моделей поведінки громадян нашої країни. Поступово ментальність українського соціуму звільняється від таких рис «радянськості», як «пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю; комплекс меншовартості – відчуття власної неспроможності через

теорет. конф. (XXIII Харк. політол. читання). – Х. : ХАП, НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України, 2010. – С. 3–5.

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

В умовах соціально-політичних, економічних та духовно-культурних трансформацій, тобто перетворень та змін, що відбуваються з різною інтенсивністю та мають відповідні наслідки для сучасного українського суспільства, змінюється і ментальність соціуму, тобто система інтелектуальних і моральних орієнтацій, в яких виявляється «душа народу», загальновизнані цінності, суспільна психологія, особливості світобачення, культурні устремління та соціальна організація.

Процес перетворення структурних елементів ментальності українства, що здійснюється під впливом трансформаційних чинників, залишає незмінним базові елементи культурного коду українського народу, тобто те «спільне, що лежить в основі його свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного, як глибинне джерело мислення, сприйняття та реакцій на події, ідеологію та віру, почуття та емоції» [1, с. 68]. Потенційна стійкість до руйнування наявних ментальних характеристик українського соціуму протягом певного історичного періоду зумовлює рівень розвитку його ментального імунітету, який, з одного боку, стає кордоном на шляху негативних трансформаційних впливів на ментальність, а з другого – ментальним ресурсом, що використовується в інтересах суспільного розвитку.

Так, після повалення «розвитого соціалізму», розпаду Радянського Союзу, створення незалежної демократичної української держави, зміни ідеологічних орієнтирів та значних перетворень в економічному секторі, відбулося повільне відречення від колишнього «психологічного оснащення», що пов'язане з подоланням синдрому пострадянськості та корекцією моделей поведінки громадян нашої країни. Поступово ментальність українського соціуму звільняється від таких рис «радянськості», як «пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю; комплекс меншовартості – відчуття власної неспроможності через

некомпетентність та непрофесіоналізм, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність і хамство; патерналізм – очікування від влади розв’язання власних проблем; безпорадність, сподівання на розв’язання проблем ззовні, на чийсь гуманітарну допомогу, примирення з негативними явищами, терплячість, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан громадських справ» [2, с. 335] та ін.

У результаті трансформаційного впливу на ментальність українського соціуму та досить швидкого розкладу радянського менталітету, носієм якого був майже увесь народ України, який ніколи не міг миритися з тиранією, національним гнітом та приниженням власної гідності, прагнув до волі та справедливості, суспільство зіткнулося з небезпечністю деструктивних наслідків такого впливу. Так, серед частини молоді, яка була народжена в незалежній Україні, після розпаду СРСР спостерігалась реставрація радянських цінностей і установок. Крім того, «процес так званої примусової адаптації людей не стільки до нових умов, скільки до тривалого періоду реформувань» [3, с. 84], який продовжується вже чверть століття, та інші наслідки трансформації спричинили ментальну неусталеність, плинність, невизначеність – почасти плідну, почасти кризову і стресову [4, с. 38] та різні психологічні перешкоди, зокрема, соціальну інертність, викривлене розуміння соціальної справедливості, деформованість уявлень про форми захисту від економічних труднощів, соціальну заздрість, звичку безвідповідальності й ін. [5, с. 45], здатність пристосовуватись до існуючих порядків. Усе це призвело до складнощів у наближенні ментальності української нації до ментальності європейських народів, з такими її характеристиками, як налаштування на досягнення особистого успіху, високого соціального становища чесними способами за допомогою власних здібностей, наполегливої праці та цілеспрямованості, свободолюбство, раціональний тип мислення, виваженість, заощадливість та бережливість тощо.

Проте вивільнення творчого потенціалу, громадянської активності і самореалізації українства, яке здатне не лише орієнтуватись у нових умовах і досягати повної реалізації власних здібностей та можливостей, але й здійснювати цілеспрямоване перетворення навколишньої дійсності на користь усього суспільства, сприяли вкоріненню демократичних традицій і розвитку інститутів громадянського суспільства, вироблення й осягнення перспективних стратегій соціального розвитку, державотворення, утвердження правової держави, яка прямує до Європи. Деякі системоутворюючі складові ментальності українського народу (наприклад, індивідуалізм, емоційність, духовність, інтровертність, релігійність, волелюбність, егалітаризм, кордоцентризм тощо), який, долаючи прояви тоталітарного політичного режиму, шукав, закріплював і демонстрував свою особливість, унікальність, щоб відстояти право на

існування і самостійність, отримали нове змістовне заповнення. «Їхня зміна детермінувала й певну еволюцію ментальних властивостей» [3, с. 81], зростаючий рівень ментального імунітету українства.

Замість цілковитої байдужості до дій владних установ, бюрократизації та корумпованості суспільства, відсутності реального забезпечення громадянських прав, політичної індиферентності і пасивності широких верств населення, спричинених багаторічним відчуженням громадян від влади та відсутністю можливості контролювати її, прийшло розуміння власної відповідальності за своє особисте життя і майбутнє рідної країни, необхідності перенесення цінностей та моральних імперативів європейської ментальності у ґрунт ментальності сучасного українського соціуму.

Консолідувавшись, народ України повстав у «Революцію гідності» проти згубних соціальних практик злочинного режиму Януковича, за очищення та оновлення влади, за європейський вектор розвитку держави з надією на позитивний результат трансформаційних процесів у країні. Найкращі риси української ментальності проявилися у тому, що люди навчилися співчувати і допомагати одне одному, подолали байдужість, спрямували свої зусилля на підтримку фронту, відновлення української армії, формування нових інститутів громадянського суспільства. Отже, ментальність українського соціуму в умовах трансформаційних процесів у суспільстві зазнала значного впливу, що сприяло зміні політико-ідеологічних уподобань громадян, переосмисленню політико-правових та моральних цінностей, консолідації української політичної нації, формуванню загальноукраїнської ідентичності, яка набуває рис громадянської ідентичності, зростанню активності українського соціуму та забезпеченню поступального розвитку української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котляр Ю. В. Трансформації в психолого-ментальному світосприйнятті селянства Півдня України (перша третина ХХ ст.) / Ю. В. Котляр // *Наук. пр. Миколаїв. держ. гуманіт. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.»*. Сер.: *Істор. науки*. – 2008. – Т. 88, Вип. 75. – С. 67–70.
2. *Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка*. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. Колесников М. П. Сучасна українська ментальність: сутність та особливості / М. П. Колесников, О. М. Сахань // *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія : щокварт. наук.-практ. журн.* – № 3'2005. – Х. : НТУ «ХПИ», 2005. – С. 80–95.

4. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан / І. А. Побочий // Политические реалии и перспективы Украины. Вісник СевДТУ. – Вип. 91. – Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 37–40.
5. Бондаренко О. В. Економічна ментальність як фактор побудови модерного українського суспільства / О. В. Бондаренко // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 36–48.

Г. М. Сіромська, кандидат історичних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ТРАКТУВАННІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Постать Дмитра Чижевського (1894–1977) належить до когорти непересічних представників української філософії, а його ідеї досі залишаються актуальними, потребуючи поглибленого вивчення. Обґрунтовуючи поняття «національної філософії», мислитель одним із перших виокремив феномен української ментальності і розглядав його як одну із найскладніших проблем, що зумовлює життєвий уклад [5, с. 18]. Зокрема, за Д. Чижевським, такі риси, як інтроверсивність (зосередження на власному внутрішньому світі), кордоцентричність (виражена у чутливості, любові до природи, обрядовості і фольклорі) і свободолюбність, складають сутність української ментальності – спосіб мислення і налаштованості до навколишнього світу.

Особливу увагу Д. Чижевський акцентував на зв'язку колективної психології зі способами світорозуміння нації, хоч і не вважав психологічний чинник визначальним у трактуванні особливостей української ментальності. Причина у тому, що філософ трактував колективну психіку (колективний характер) наслідком «об'єктизованого духу» – культури. На подібні інтерпретації натрапляємо в літературознавчих дослідженнях Д. Чижевського. Зокрема, у статті «До характерології слов'ян» мислитель наголошував, що «полярні протилежності містять у собі щось спільне і внаслідок цього сукупно характеризують націю» [6, с. 9]. Національний світогляд, за Д. Чижевським, це – поєднання певних надісторичних та історичних елементів. Важливо наголосити, що він не є непорушною структурою, адже піддається впливам інших (у філософа «чужих») культур, а також підлягає еволюції через зміни всередині, що у підсумку накладає свій відбиток на «психіку народну» [3, с. 16].

4. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан / І. А. Побочий // Политические реалии и перспективы Украины. Вісник СевДТУ. – Вип. 91. – Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 37–40.
5. Бондаренко О. В. Економічна ментальність як фактор побудови модерного українського суспільства / О. В. Бондаренко // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 8. – С. 36–48.

Г. М. Сіромська, кандидат історичних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ТРАКТУВАННІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Постать Дмитра Чижевського (1894–1977) належить до когорти непересічних представників української філософії, а його ідеї досі залишаються актуальними, потребуючи поглибленого вивчення. Обґрунтовуючи поняття «національної філософії», мислитель одним із перших виокремив феномен української ментальності і розглядав його як одну із найскладніших проблем, що зумовлює життєвий уклад [5, с. 18]. Зокрема, за Д. Чижевським, такі риси, як інтроверсивність (зосередження на власному внутрішньому світі), кордоцентричність (виражена у чутливості, любові до природи, обрядовості і фольклорі) і свободолюбність, складають сутність української ментальності – спосіб мислення і налаштованості до навколишнього світу.

Особливу увагу Д. Чижевський акцентував на зв'язку колективної психології зі способами світорозуміння нації, хоч і не вважав психологічний чинник визначальним у трактуванні особливостей української ментальності. Причина у тому, що філософ трактував колективну психіку (колективний характер) наслідком «об'єктизованого духу» – культури. На подібні інтерпретації натрапляємо в літературознавчих дослідженнях Д. Чижевського. Зокрема, у статті «До характерології слов'ян» мислитель наголошував, що «полярні протилежності містять у собі щось спільне і внаслідок цього сукупно характеризують націю» [6, с. 9]. Національний світогляд, за Д. Чижевським, це – поєднання певних надісторичних та історичних елементів. Важливо наголосити, що він не є непорушною структурою, адже піддається впливам інших (у філософа «чужих») культур, а також підлягає еволюції через зміни всередині, що у підсумку накладає свій відбиток на «психіку народну» [3, с. 16].

Разом з тим філософ звертав увагу на те, що не можна цілковито ототожнювати народний характер і світогляд, бо кожна нація має різні психологічні типи людей, соціальні, регіональні, релігійні та інші відмінності, які урізноманітнюють національне обличчя народу [3, с. 16].

Українська філософська традиція в еміграції, де тривалий час працював Д. Чижевський, вклала у поняття «ментальність» розуміння «народної вдачі». Так, на думку Никифора Григорієва, вона (ментальність. – Г. С.) «є тим спільним, що є у всіх народів, що їх об'єднує в один людський тип, а у відношенні до других народів, до всього людства є тим, чим народи відрізняються один від другого» [2, с. 18]. За Д. Чижевським, аналіз національного типу народу можна здійснювати трьома способами: 1) досліджуючи народну творчість; 2) вивчаючи найяскравіші історичні епохи в житті народу; 3) аналізуючи життя й творчість видатних представників цього народу [4, с. 90–92] (у того ж Д. Чижевського є низка розвідок про визначних українських письменників і поетів).

Завдяки першому дослідницькому шляху можна було, на переконання філософа, зробити висновки про те, що психологічному складові українського народу притаманні такі риси: «емоціоналізм, сентиментальність, чутливість і ліризм», що виявляються в «естетизмі українського народного життя й обрядовості»; «індивідуалізм та стремління до свободи»; «неспокій: рухливість, більш емоційна ніж зовнішня» [1, с. 276]. За Д. Чижевським, ці риси не лише виявлялися упродовж української історії, але певним чином визначили цю історію. Мислитель звертав увагу, що постійним тлом української історії була природа, а категорія «степу», зокрема, виступала підґрунтям характеру національної психології. Зокрема, психічний неспокій і рухливість відобразилися в обґрунтуванні ідеалу миру і злагоди між людьми і людей з Богом, прагненні внутрішньої гармонії (творчість Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича і П. Куліша).

Відштовхуючись від вивчення національного характеру через найяскравіші епохи в історії народу, Д. Чижевський виділяв усього два періоди – княжу добу, головним культурним здобутком якої стало утвердження християнства, та добу бароко. Саме в них сповна відбився національний характер української філософії.

І, нарешті, третій шлях аналізу національного типу народу був, напевне, найбільш характерним для творчості Д. Чижевського. Він вважав, що національні риси українського характеру якнайповніше відобразилися у творах видатних представників української культури. Якщо конкретніше, то «емоціоналізм» відображений у «філософії серця» Г. Сковороди, П. Юркевича та П. Куліша; «індивідуалізм» – в «ухилі до самотності», що був характерний для того ж Г. Сковороди, М. Гоголя, М. Максимовича; «плюралістичний ети-

ці», яка обґрунтовувала право кожного індивіда на власний етичний шлях (Г. Сковорода, М. Гоголь) [4, с. 111].

Отже, на думку Д. Чижевського, українська національна ментальність формувалася під впливом історичних обставин та усталених психологічних рис українства, до яких належать виражена емоційність, сентиментальність, чутливість, ліризм, естетичність народного життя, індивідуалізм, прагнення до свободи, душевний неспокій, релігійність, любов до природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій / В. Горський. – К. : Наук. думка, 1996. – 285 с.
2. Григорійв Н. Українська національна вдача / Н. Григорійв. – Вінніпег : Укр. Видав. Спілка в Канаді, 1941. – 61 с.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230 с.
4. Чижевський Д. Філософія на Україні. Спроба історіографії питання / Д. Чижевський. – 2-ге вид. – Прага, 1929. – Ч. I. – 114 с.
5. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. Т. 4. Гегель у Росії. Гегель і французька революція. Гегель і Ніцше / Д. Чижевський. – К. : Смолоскип, 2005. – 376 с.
6. Чижевський Д. На теми філософії історії / Д. Чижевський // Спудей. – Прага, 1925. – № 2–3. – С. 4–11.

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

НОВІТНІЙ МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ментальний простір є середовищем формування та функціонування системи ідей, ідеалів, цінностей, стереотипів людей і, відповідно, нації та держави, а будь-які його трансформації безпосередньо пов'язані із буттям і перспективним поступом країни. У широкому сенсі ментальний простір залежить від спрямованості і механізмів розвитку суспільства, а його стан детерміновано вмістом таких концептів: «менталітет», «ментальність» і «ідентичність». У даному контексті поняття «менталітет» і «ментальність» постають як нетотожні: перше поняття є більш загальним і розуміється як базова характеристика великої спільноти (народу, нації), її тип мислення, який ґрунтується на системі цінностей, як своєрідний стан та спрямованість групової свідомос-

ці», яка обґрунтовувала право кожного індивіда на власний етичний шлях (Г. Сковорода, М. Гоголь) [4, с. 111].

Отже, на думку Д. Чижевського, українська національна ментальність формувалася під впливом історичних обставин та усталених психологічних рис українства, до яких належать виражена емоційність, сентиментальність, чутливість, ліризм, естетичність народного життя, індивідуалізм, прагнення до свободи, душевний неспокій, релігійність, любов до природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій / В. Горський. – К. : Наук. думка, 1996. – 285 с.
2. Григорійв Н. Українська національна вдача / Н. Григорійв. – Вінніпег : Укр. Видав. Спілка в Канаді, 1941. – 61 с.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230 с.
4. Чижевський Д. Філософія на Україні. Спроба історіографії питання / Д. Чижевський. – 2-ге вид. – Прага, 1929. – Ч. I. – 114 с.
5. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. Т. 4. Гегель у Росії. Гегель і французька революція. Гегель і Ніцше / Д. Чижевський. – К. : Смолоскип, 2005. – 376 с.
6. Чижевський Д. На теми філософії історії / Д. Чижевський // Спудей. – Прага, 1925. – № 2–3. – С. 4–11.

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

НОВІТНІЙ МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ментальний простір є середовищем формування та функціонування системи ідей, ідеалів, цінностей, стереотипів людей і, відповідно, нації та держави, а будь-які його трансформації безпосередньо пов'язані із буттям і перспективним поступом країни. У широкому сенсі ментальний простір залежить від спрямованості і механізмів розвитку суспільства, а його стан детерміновано вмістом таких концептів: «менталітет», «ментальність» і «ідентичність». У даному контексті поняття «менталітет» і «ментальність» постають як нетотожні: перше поняття є більш загальним і розуміється як базова характеристика великої спільноти (народу, нації), її тип мислення, який ґрунтується на системі цінностей, як своєрідний стан та спрямованість групової свідомос-

ті та підсвідомі начала, що відображають уявлення цієї спільноти про навколишній світ та зумовлюють поведінкові реакції; друге – як сукупність розумових навичок і духовних настанов, властивих окремій людині або невеликій групі. В ментальності індивідуальне і суспільне органічно зливаються і стають нерозривним, тому менталітет народу постає ментальністю його окремих представників. У ментальному просторі саме менталітет є константною базою для визначення суспільством й особистістю лінії поведінки, ціннісних орієнтирів, ціннісно-нормативних настанов.

Традиційно вважається, що пріоритет у дослідженні менталітету належить французьким вченим, таким як Л. Февр, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі та ін., які відзначали його гнучкість і мінливість, характеризували менталітет як сферу «потаємних розумових структур», яка складно і опосередковано пов'язана з матеріальним життям суспільства. Ідеї французьких дослідників знайшли продовження в працях німецьких вчених, зокрема Ф. Грауса, Г. Теленбаха, які особливо відмічали стабільний і стійкий характер менталітету. До питань специфічних рис менталітету українського народу, визначення його коріння зверталися в своїх роботах В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, О. Єфименко, М. Костомаров, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Огієнко, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін. Останні десятиліття розробку проблеми продовжували А. Бичко, І. Бичко, Р. Додонов, С. Кримський, В. Малахов, О. Забужко, А. Ручка, А. Нельга, Ю. Римаренко, В. Храмова, В. Шинкарук та інші вчені. Більшість із них вважають, що духовний світ українців можна умовно охарактеризувати трьома групами рис – духовність, індивідуалізм, емоційність.

Структура національного менталітету включає в себе дуже багато рівнів і компонентів, однак, на наш погляд, атрибутивне значення мають такі: «архетиповий» компонент менталітету – система архетипів і компонентів колективного несвідомого; когнітивний компонент – образ світу і способи мислення колективного суб'єкта; ціннісно-смісловий компонент – система цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, норм; емоційний компонент – оцінки, емоції, почуття; поведінковий компонент – мотиви і стереотипи поведінки. Відзначено, що кожен із цих компонентів має несвідомий і свідомий рівні, і феномен національного менталітету володіє стійкими і нестійкими структурними станами. Все це разом утворює так званий «ментальний простір» (термін «ментальний простір» був введений Ж. Фоканье в 90-ті рр. ХХ ст.) – область функціонування менталітету, а також його результату, вираженого у формуванні соціокультурної ідентичності.

Ментальний простір має декілька базових центрів (точок), на основі яких відбувається ідентифікація членів соціуму, а також циркулює ментальність

особистості. Потужні зовнішні впливи/зміни (економічні, політичні, гомогенність національного середовища тощо) або поява кризового (хиткого) менталітету зумовлюють трансформацію ментального простору суспільства, що виявляється у розвитку нових ментальних структур і оновлення змісту існуючих. Зміни ментального простору відбуваються згідно з тенденціями розвитку суспільства. Ментальний простір сучасного українського суспільства трансформується під впливом таких факторів: по-перше, ускладнення структури суспільства. Економічні перетворення кінця ХХ – початку ХХІ ст. зумовили посилення соціальної диференціації і поляризацію населення за критерієм рівня добробуту; по-друге, в процесі демократизації українського суспільства поширюється можливість вибору, багато в чому пов'язана з формуванням нового набору потреб і цінностей. Формуються нові ментальності різних соціальних груп, що відрізняються змістом. Слід зазначити, що ментальність особистісна (групова) досить динамічна, оскільки її компоненти представлені на зовнішньому (психосоціальному) рівні, більш сприйнятливому до зовнішніх впливів, на відміну від глибинного (психогенетичного) рівня; по-третє, глобалізація розширила інформаційний простір і сформувала новий тип мислення людей, змінила просторові межі і доступність інших культур, що сформувало специфічне світосприйняття і світобачення.

Функціонування ментальних конструктів приводять до формування ідентичностей – процесу самоідентифікації індивіда/групи протягом життя на базі наявних ментальних структур. На думку С. Гантінгтона, ідентичності утворюють певну ієрархію. Серед численних видів соціокультурної ідентичності слід виділити найбільш значущі в контексті сучасності – національну і соціальну ідентичності. Основними принципами формування ідентичності є аскриптивний, культурний, територіальний, політичний, економічний, соціальний та ін. Існує дві основні концепції формування національної ідентичності: етнічно-расова, в основі якої лежить аскриптивне джерело, і культурна, яка спирається на культурне джерело. Їх можна позначити як альтернативні, хоча, в той же час, вони є компліментарними.

Суперечливість національної складової соціокультурної ідентичності зумовлена сьогодні й тим, що фундаментом самоідентифікації людини може бути не походження, а свідомо визнана на рівні особистості близькість до певних національних ментальних і ціннісних настанов. Менталітет українського народу має історично зумовлену регіональну забарвленість: він у просторовому розумінні розкладається на регіональні менталітети і на менталітети соціальних груп. У сучасній Україні саме субкультурні форми менталітету є визначальними у поведінкових виявах, тому що особистість

у повсякденному житті ідентифікує себе, перш за все, як члена певної соціальної структури, потім – як представника регіону і тільки після цього – як представника українського народу.

На вітчизняному ґрунті проблема соціокультурної ідентичності обумовлена культурною глобалізацією, однак поряд з цим існують і внутрішні специфічні обставини: поліетнічність та полікультурність українського суспільства, його соціальна розшарованість, яка спричинює роз'єднаність щодо цивілізаційної та культурно-історичної орієнтації України в світі. С. Гантінгтон зазначає, що глобалізація призвела до необхідності «перевизначення» людиною своєї ідентичності. Глобальний світ прибрав кордони, знівельював межі національної і соціальної ідентичності, зумовив тенденцію поширення універсальних цінностей, життєвих настанов, ідеалів, духовних і матеріальних потреб – що стало підставою для утворення транснаціональної ідентичності, яка торкнулася й України, стала альтернативою і причиною кризи національної ідентичності. Суб'єктом транснаціональної ідентичності є людина, яка проживає в іншій країні, в умовах чужої культури й іншого менталітету, проте не перериває зв'язку з Батьківщиною і є носієм її національного менталітету. Водночас необхідність соціалізації зумовлює процес інтеріоризації норм, цінностей, настанов, що перманентно трансформує ментальність індивіда. Так відбувається формування синтезованої ментальності, що й стає основою транснаціональної ідентичності.

Новітній ментальний простір українського суспільства є результатом синтезу власних історико-культурних процесів та впливів-нашарувань глобального світу. Сьогодні українське суспільство змушене демонструвати й утверджувати свою ментальну специфічність, втім реальність активно впливає на ментальність окремих людей, робить її хиткою та неусталеною, а особистісна кризова, стресова невизначеність ускладнює процес національної ідентифікації.

За умов стабільного розвитку соціальної системи ментальний простір може зберігати відносну усталеність, втім, у разі кризи суспільства ментальні структури також потрапляють у зону біфуркації. В умовах сучасного українського суспільства, через ускладненість геополітичної ситуації, внаслідок різного роду деструктивних політичних подій, тривалої ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів, акцент зміщується на домінування соціальної ідентичності. Соціальна ідентичність є важливою для окремого індивіда і вона формується на рівні інтегрованості індивіда в соціальну групу – так, наприклад, зростає значимість родинних та інших міжособистісних форм спілкування. Таким чином, сьогодні в українському суспільстві наявною є флюктуююча національна ідентичність, що актуалізує проблему традиційних, перевірених

часом, духовних цінностей: добро, свобода, сенс життя, справедливість, совість, взаємоповага, людська гідність, людяність, сімейні цінності і т. п. Теоретична і практична значимість проблеми трансформації ментального простору вимагає подальших спеціальних досліджень, що дозволить більш ґрунтовно осмислити духовні проблеми сучасного українського суспільства.

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сьогодні вже немає ніякого сумніву в євроінтеграційному напрямку розвитку нашої країни. Держава виконала всі вимоги Європейського Союзу і 6 квітня 2017 р. Європарламент проголосував за надання безвізового режиму для українців, який є своєрідним маяком визнання досягнень нашої держави. Але, хоча держава і виконала всі формальні умови, чи готовий пересічний українець на рівні свого правового менталітету сприймати європейські правові цінності та виклики? Нехай сьогодні діє лише Європейська асоціація, а не повне членство, так чи немає ментальних перешкод для українців увійти до Євросоюзу?

В основі формування правового менталітету українського народу лежить ідея боротьби за власну державність, яка, з другого боку, показує, що основні риси менталітету формувались за тривалої відсутності національних державно-правових інститутів. На тлі такої ситуації можна проаналізувати основні риси правового менталітету, формування яких почалося ще за часів Київської Русі.

М. Рязанов виділяє ряд ознак менталітету слов'ян, які тим чи іншим способом показують відсутність поваги до правових інститутів чи їхню непотрібність: чуттєвість та емоційність мотивації; кмітливність, тобто виконання певної роботи навіть за відсутності необхідних ресурсів; витривалість; відсутність підприємницької жили; соціальна заздрість; непунктуальність; неслідування технологічній дисципліні [4, с. 86–88]. С. Максимов та Н. Сатохіна виділяють такі риси правового менталітету українців: емоціоналізм (перевага емоційно-почуттєвого елемента над раціональним, що приводить до переваги моральної мотивації); індивідуалізм і прагнення до свободи, що

часом, духовних цінностей: добро, свобода, сенс життя, справедливість, совість, взаємоповага, людська гідність, людяність, сімейні цінності і т. п. Теоретична і практична значимість проблеми трансформації ментального простору вимагає подальших спеціальних досліджень, що дозволить більш ґрунтовно осмислити духовні проблеми сучасного українського суспільства.

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сьогодні вже немає ніякого сумніву в євроінтеграційному напрямку розвитку нашої країни. Держава виконала всі вимоги Європейського Союзу і 6 квітня 2017 р. Європарламент проголосував за надання безвізового режиму для українців, який є своєрідним маяком визнання досягнень нашої держави. Але, хоча держава і виконала всі формальні умови, чи готовий пересічний українець на рівні свого правового менталітету сприймати європейські правові цінності та виклики? Нехай сьогодні діє лише Європейська асоціація, а не повне членство, так чи немає ментальних перешкод для українців увійти до Євросоюзу?

В основі формування правового менталітету українського народу лежить ідея боротьби за власну державність, яка, з другого боку, показує, що основні риси менталітету формувались за тривалої відсутності національних державно-правових інститутів. На тлі такої ситуації можна проаналізувати основні риси правового менталітету, формування яких почалося ще за часів Київської Русі.

М. Рязанов виділяє ряд ознак менталітету слов'ян, які тим чи іншим способом показують відсутність поваги до правових інститутів чи їхню непотрібність: чуттєвість та емоційність мотивації; кмітливність, тобто виконання певної роботи навіть за відсутності необхідних ресурсів; витривалість; відсутність підприємницької жили; соціальна заздрість; непунктуальність; неслідування технологічній дисципліні [4, с. 86–88]. С. Максимов та Н. Сатохіна виділяють такі риси правового менталітету українців: емоціоналізм (перевага емоційно-почуттєвого елемента над раціональним, що приводить до переваги моральної мотивації); індивідуалізм і прагнення до свободи, що

приводить до визнання більшої цінності суб'єктивних прав, безпосередньо не пов'язаних з державою; неспокій і рухливість, як синтез перших двох ознак, що приводить до проблеми визначення соціального ідеалу [5, с. 78–79]. Можна побачити певну схожість наведених рис, що підтверджує єдність і об'єктивність українських науковців.

Усі ці риси приводять до формування у правових поглядах українців нігілізму. На думку автора, основна причина його появи – історична. Наш народ до набуття незалежності у 1991 р. постійно знаходився під владою різних країн – Польща, Австро-Угорщина, Російська імперія, Радянський Союз – законодавство яких «не розглядало» українців як окремих народ. Ю. Калиновський виділяє такі різновиди сучасного нігілізму: легістський, який включає в себе непоінформованість громадян про зміст законів, негативне ставлення до офіційно встановлених правил поведінки, невміння жити за ними з одночасним поширенням навичок протиправних дій та власне правовий нігілізм – відсутність у масовій свідомості уявлень, що нормативне регулювання поведінки повинно здійснюватися виходячи з визнання волі і формальної рівності усіх людей, неприйняття цих принципів як цінності, невміння і небажання будувати своє життя на їх основі [2, с. 256–257].

Сучасний Європейський Союз – союз країн законослухняних громадян. Домінантами правової культури європейців, на думку В. П. Малахова, виступають раціоналізм і політичність [3, с. 405–408]. Раціоналізм означає віру у безкінечні можливості, які дозволяють людському духу знати, структурувати та справлятися з дійсністю в об'єктивній манері. Європейський раціоналізм привів до відмови від традиційної моделі розвитку; він був покладений в основу цивілізаційних процесів, бездуховності та механістичного соціального буття людини. Європейська політичність як домінанта духовності характеризується таким: орієнтацією на соціально-економічні різниці між людьми і народами, пріоритетом соціальних ознак людини, сконцентрованих в ідеї громадянськості; пріоритетом феноменів свободи, відповідальності, соціальної залежності; гіпертрофією відносин панування та підкорення.

Системоутворюючу роль у західноєвропейській правовій культурі відіграють ідеї свободи, громадянського суспільства, закону та природних прав людини. Ідея свободи є безпосереднім виразом політичності західного суспільства. Західна людина – істота політична. Саме в системі європейської правової культури ідея свободи постає, перш за все, як ідея політичної свободи. Саме ця форма свободи є дійсною умовою прав людини і права в цілому. Проявом свободи у її політизованому аспекті є ідея громадянського суспільства. Вона визначає межі свавілля держави, політичної влади; орієнтує на службове призначення держави, а іноді вторинність держави відносно суспільства. Західноєвропейська правова культура в усіх формах спирається

на ідею закону. Тільки у європейців думка про закон, як нормативний акт, нерозривно пов'язана з ідеєю свободи. Закон розглядається як такий, що встановлений відповідно до природи громадського життя і людини, як такий, що є умовою рівності людей у правовому аспекті, умовою правової рівності. Вихідна риса національної інтерпретації поняття «закон» – це його формальна невизначеність. В українській ментальності «закону» протиставлене не тільки «беззаконня» як щось негативне, а й щось позитивне, що є важливішим за закон. Поза сферою закону існує сфера добра, совісті і справедливості [1, с. 682–683]. Системоутворюючою у західноєвропейській правовій культурі виступає й ідея природних прав людини. Тут мається на увазі розумність, очевидність, неоскарженість права, їхня невід'ємність. В ідеї природних прав людини закріплено принцип підтвердження та забезпечення мінімального соціального простору людини, необхідного для її самореалізації.

Виходячи з наведеного, можна побачити певні протилежності основ правової ментальності громадян країн Євросоюзу та громадян України. Раціоналізм Європи не співпадає з емоційністю та чутливістю українців, ідея закону європейця не корелюється з правовим і легістським нігілізмом українця, що показує на наявність певної проблемної ситуації. Може, тому Європа з побоюванням і великою затримкою надає Україні безвізовий режим?

Наведену проблемну ситуацію неможливо вирішити шляхом прийняття чергової низки законів чи підзаконних нормативних актів. Закони не завжди впливають на правосвідомість громадян. Тим більше, неможливо повністю накласти європейську правову культуру на українське суспільство. Один із варіантів її вирішення: необхідно дати можливість українцям побачити, що вся система європейських правових цінностей, на якій ґрунтується правовий менталітет європейця, направлена на створення умов гідного, стабільного та забезпеченого життя. Коли українець сам переконається в потребі сприйняти європейські правові цінності, великої різниці між ним та європейцем вже не буде.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов та ін. ; Нац. акад. прав. наук. України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2017. – 1128 с.
2. Калиновський Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Майдан, 2012. – 346 с.
3. Малахов В. П. Філософія права : учеб. пособие / В. П. Малахов. – М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 448 с.

4. Рязанов М. Ю. Культурно-исторические особенности правового менталитета славян / М. Ю. Рязанов // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. конф. проф.-виклад. та аспірантського складу (Одеса, 20–21 трав. 2011 р.). – Т. 1. – С. 86–88.
5. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.

М. Б. Ценко, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МОРАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Будь-яка зміна соціально-економічних форм життя спричиняє трансформації у суспільній свідомості, в духовному житті суспільства. Суспільна свідомість змінюється повільніше базових, матеріальних основ. Характер, якість, спрямованість таких змін обумовлена змістом і динамікою економічних перетворень. Моральне «обличчя» українського суспільства сьогодні є яскравим свідченням того, як складно країна економічно перебудовується, як важко відбувається пошук шляхів подальшого розвитку держави. Суспільна свідомість зазнала суттєвих ударів і змістовних змін, які можна оцінювати як кризові для всіх складних форм суспільного життя, зокрема для моралі.

Моральна криза в українському суспільстві є продовженням і наслідком довготривалого політичного, економічного, правового, соціального експерименту щодо модернізації країни в контексті сучасних європейських вимог і тенденцій. У процесі цих перебудов суспільство стикається з кризами у різних сферах життя, які так чи інакше торкаються базових інтересів людей. Для сучасного українця кризовий стан – це не тільки стан його фінансової спроможності і матеріальних можливостей, а й стан його свідомості. В ситуації ринкової економіки, що становиться, соціальних, правових, освітніх та інших реформ, які ще не мають достатніх позитивних результатів, наслідків революцій, воєнної конфронтації, економічної нестабільності, корумпованості, зростання рівня злочинності, соціальної і правової незахищеності, значної соціальної маргіналізації тощо кардинально змінилося ставлення людини до сталих моральних орієнтирів життя.

Люди, пристосовуючись до життя в межових негативних обставинах, стають усе більш відокремленими один від одного, закритими. Залишаючись на самоті зі своїми проблемами, вони вимушені обирати такі форми дії, які є егоїстичними за своїм характером. Життя людини позбавляється перспекти-

4. Рязанов М. Ю. Культурно-исторические особенности правового менталитета славян / М. Ю. Рязанов // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. конф. проф.-виклад. та аспірантського складу (Одеса, 20–21 трав. 2011 р.). – Т. 1. – С. 86–88.
5. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. – 248 с.

М. Б. Ценко, кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МОРАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Будь-яка зміна соціально-економічних форм життя спричиняє трансформації у суспільній свідомості, в духовному житті суспільства. Суспільна свідомість змінюється повільніше базових, матеріальних основ. Характер, якість, спрямованість таких змін обумовлена змістом і динамікою економічних перетворень. Моральне «обличчя» українського суспільства сьогодні є яскравим свідченням того, як складно країна економічно перебудовується, як важко відбувається пошук шляхів подальшого розвитку держави. Суспільна свідомість зазнала суттєвих ударів і змістовних змін, які можна оцінювати як кризові для всіх складних форм суспільного життя, зокрема для моралі.

Моральна криза в українському суспільстві є продовженням і наслідком довготривалого політичного, економічного, правового, соціального експерименту щодо модернізації країни в контексті сучасних європейських вимог і тенденцій. У процесі цих перебудов суспільство стикається з кризами у різних сферах життя, які так чи інакше торкаються базових інтересів людей. Для сучасного українця кризовий стан – це не тільки стан його фінансової спроможності і матеріальних можливостей, а й стан його свідомості. В ситуації ринкової економіки, що становиться, соціальних, правових, освітніх та інших реформ, які ще не мають достатніх позитивних результатів, наслідків революцій, воєнної конфронтації, економічної нестабільності, корумпованості, зростання рівня злочинності, соціальної і правової незахищеності, значної соціальної маргіналізації тощо кардинально змінилося ставлення людини до сталих моральних орієнтирів життя.

Люди, пристосовуючись до життя в межових негативних обставинах, стають усе більш відокремленими один від одного, закритими. Залишаючись на самоті зі своїми проблемами, вони вимушені обирати такі форми дії, які є егоїстичними за своїм характером. Життя людини позбавляється перспекти-

ви, надії на позитивне майбутнє. Важливим стає день сьогоднішній з його потребами і задоволеннями. Людина концентрується на вирішенні нагальних потреб життєзабезпечення. Визначальними рисами сучасної людини стали превалювання емоційно-почуттєвого над розумовим, інфантильність, моральна байдужість до інших, до їх почуттів, потреб, нездатність до порозуміння, співчуття, взаємної допомоги, цинізм, жорстокість тощо.

Загальні моральні вимоги і норми утрачають не тільки свою актуальність, а й смислове змістовне навантаження. Основна моральна заповідь, яка передбачає поважне, прихильне ставлення і дію щодо інших людей, – позбавилося сьогодні своєї ціннісної суті – загальнолюдської орієнтації. У ставленні до іншого тепер переважає егоїстичне і прагматичне: якщо варіант дії і результат влаштовує її виконавця, то це найбільш прийнятний спосіб. Як це позначиться на іншому суб'єкті взаємодії – це справа того суб'єкта.

Трансформувалися й інші моральні заповіді й норми. Українці живуть у настільки криміналізованому середовищі, що чергова інформація про вбивства, суїциди, знущання тощо вже не бентежить душі. Навпаки, люди звикли до таких новин, із задоволенням стають учасниками телевізійних шоу, в яких детально «смакуються» подробиці різних злочинів. Тим самим культивуються найнижчі природні потреби й люди душевно черствішають, знижується межа жалю, співпереживання.

Зрада, обман, безвідповідальність на різних рівнях суспільного життя, починаючи з верхніх ешелонів влади, закінчуючи міжособистісними стосунками, стали буденним явищем. Вірність, відданість, порядність частіше викликають зневажливу посмішку і нерозуміння. Нормальним, навіть справою честі вважається мати коханку (коханця), звичайною справою є зраджувати друга, ошукувати компаньйона у бізнесі, не дотримуватися слова, не враховувати інтереси близьких, дітей, обманювати колег і друзів, красти, вбивати заради легкої здобичі. Отже, моральні норми: бути чесним, вірним, надійним, відповідальним, – також змінили свої полюси.

Поняття совісті майже зникло з лексики українців. Це складне утворення моральної свідомості, яке означає здатність особистості усвідомлювати свій суспільний обов'язок, вимагати від себе його виконання та оцінювати результати цього виконання. У такому визначенні поняття совісті сьогодні відоме переважно фахівцям. Для пересічної людини дія за совістю стала взагалі суперечити здоровому глузду, адже діяти за совістю – це діяти проти власних прагматичних інтересів. Людина майже втратила здатність жертвувати своїми потребами заради інших, а, разом із тим, і морально вчиняти за власним вольовим примусом.

Вищі моральні цінності – честь і гідність – нівелюються в контексті приватних потреб і задоволень, якщо не відповідають власній зацікавленості

в результаті. Поняття честь і гідність фігурують в юридичних законах, проте часто вузько розуміються, не розрізняються і формально виконуються.

Аналізуючи типову поведінку людей, слова, вчинки, які обираються, виявляється масова нездатність людей до морального вибору. Свобода вибору в сучасному варіанті не передбачає наявності особистих сталих моральних настанов, які визначають вибір. Вчинок частіше обумовлений конкретним приватним розрахунком чи користю, для чого придатні будь-які засоби без усвідомлення моральної відповідальності.

Сучасна історія моральності українського суспільства наповнена безліччю фактів нелюдських вчинків, жорстокої боротьби між людьми, насильства, пригноблення, корупції, бруталності тощо, яких ще не знала країна. І це скоріше є історією аморальності, в якій навіть окремі приклади власне моральних вчинків (благодійність, усиновлення, волонтерство) не завжди виявляються альтруїстичними.

Такі моральні трансформації, безумовно, не викликають оптимістичних настроїв, планів. За оцінками соціологів, філософів, соціальних експертів на цей період у сучасного суспільства немає достатніх підстав сподіватися на швидкий вихід з моральної кризи. Та ситуація, в якій знаходиться країна останні десятиліття, виявилася певним соціальним потрясінням, що спричинило руйнацію сталих моральних засад і викликало трансформації моральних ціннісних орієнтирів. Науковці, що аналізують стан моралі в нашому суспільстві, характеризують його як такий, що загрожує національній безпеці країни.

Проте не можна погодитись із тими прогнозами, в яких стверджується про тотальну моральну деградацію суспільства, руйнування моралі як такої. Адже існують об'єктивні передумови і суб'єктивні чинники функціонування моралі.

По-перше, слід зважати на об'єктивний характер існування моралі. Суспільна форма життя вимагає від людини дотримання численних суспільних норм. Життєдіяльність, взаємодія, спілкування, як способи існування людини, відбуваються через виконання таких норм. Мораль серед усієї сукупності норм є стрижневим системоутворюючим елементом. Вона створює умови для збереження колективних форм життя, цілісності суспільних відносин. Основним призначенням моралі є регуляція і стабілізація різноманітних відносин у суспільстві з гуманістичних позицій. Її норми і цінності мають відносно сталий характер, що саме і забезпечує гармонійне співіснування індивідів та функціонування суспільства. Руйнування або знищення моралі може свідчити тільки про зникнення самого суспільства.

Отже, мораль є ознакою суспільства і, разом із тим, його підґрунтям. З другого боку, мораль може змістовно змінюватися відповідно до конкретно-історичних умов розвитку суспільства. Чи можна ті моральні трансформації, які зараз відбуваються, назвати початком нових змін? Найімовірніше,

відповідь негативна. Проте критична моральна ситуація, яка визуалізувалася, – це сигнал (подальша моральна деградація загрожуватиме суспільству в цілому) і поштовх до змін у розумінні моралі і виробленні нових моральних орієнтирів.

Здебільшого за своєю суттю люди прагнуть добра, допомоги, співчуття собі та іншим. Проте зовнішня ситуація ставить їх в умови, коли вимагається прагнути користі та турбуватися про себе. Моральні настанови минулого виявляються неефективними, нераціональними. Але таких, які б задовольняли потребу дня – не вироблено. Для багатьох фізичне і психологічне навантаження перебільшує можливості духовного напруження. А здійснюватися в моралі – це велике напруження, яке вимагає, з одного боку, знань і волі кожної конкретної особистості, з другого – задовільних соціальних, ідеологічних, економічних умов існування, тобто волі, дій держави і суспільства.

Українська спільнота має величезний моральний потенціал, духовну силу й витримку, адже, незважаючи на надзвичайно складні умови існування, спроможна ще зберігати людське обличчя, хоча б на рівні найближчих людських стосунків. Традиційні моральні цінності існують завдяки старшому поколінню українців, які зберігають моральну пам'ять загальнолюдських цінностей. Чимало родин стурбовані моральним складом своїх дітей. Створити мораль не можна штучно і швидко. Це процес довготривалий і передбачає творчість усього суспільства. Відновлення морального «здоров'я» народу можливе через створення таких умов, як соціально-економічна стабілізація в країні, створення державного контролю за суспільною моральністю, відновлення фундаментальної етичної освіти та системи морального виховання.

М. В. Яцюк, кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРХІВКИ У ДОБУ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ МІЖ ГЕТЬМАНАТОМ І ДИРЕКТОРІЄЮ 1918 р.

Цього року виповнюється 100-річчя початку Української революції 1917–1920 рр. Українська революція як суспільно-політичний, державотворчий і націотворчий феномен потребує подальшого уважного і неупередженого вивчення. На наш погляд, корисним буде розгляд цього українського явища

відповідь негативна. Проте критична моральна ситуація, яка визуалізувалася, – це сигнал (подальша моральна деградація загрожуватиме суспільству в цілому) і поштовх до змін у розумінні моралі і виробленні нових моральних орієнтирів.

Здебільшого за своєю суттю люди прагнуть добра, допомоги, співчуття собі та іншим. Проте зовнішня ситуація ставить їх в умови, коли вимагається прагнути користі та турбуватися про себе. Моральні настанови минулого виявляються неефективними, нераціональними. Але таких, які б задовольняли потребу дня – не вироблено. Для багатьох фізичне і психологічне навантаження перебільшує можливості духовного напруження. А здійснюватися в моралі – це велике напруження, яке вимагає, з одного боку, знань і волі кожної конкретної особистості, з другого – задовільних соціальних, ідеологічних, економічних умов існування, тобто волі, дій держави і суспільства.

Українська спільнота має величезний моральний потенціал, духовну силу й витримку, адже, незважаючи на надзвичайно складні умови існування, спроможна ще зберігати людське обличчя, хоча б на рівні найближчих людських стосунків. Традиційні моральні цінності існують завдяки старшому поколінню українців, які зберігають моральну пам'ять загальнолюдських цінностей. Чимало родин стурбовані моральним складом своїх дітей. Створити мораль не можна штучно і швидко. Це процес довготривалий і передбачає творчість усього суспільства. Відновлення морального «здоров'я» народу можливе через створення таких умов, як соціально-економічна стабілізація в країні, створення державного контролю за суспільною моральністю, відновлення фундаментальної етичної освіти та системи морального виховання.

М. В. Яцюк, кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРХІВКИ У ДОБУ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ МІЖ ГЕТЬМАНАТОМ І ДИРЕКТОРІЄЮ 1918 р.

Цього року виповнюється 100-річчя початку Української революції 1917–1920 рр. Українська революція як суспільно-політичний, державотворчий і націотворчий феномен потребує подальшого уважного і неупередженого вивчення. На наш погляд, корисним буде розгляд цього українського явища

ще і з точки зору трансформації політичного менталітету передусім української політичної верхівки цієї доби. В межах запропонованих тез автор поставив за мету окреслити головні трансформаційні зміни політичного менталітету провідників Директорії УНР. Ці зміни безпосередньо впливали на вибір політичних пріоритетів, тактичних і стратегічних рішень.

У добу Української революції 1917–1920 рр. політична верхівка українського суспільства яскраво і наочно проявила ті глибинні риси політичного менталітету, який століттями формувався і накопичувався в першу чергу в її свідомості, а по-друге, у свідомості українського загалу. У даному контексті під «українським загалом» слід розуміти мешканців як підросійської, так і підавстрійської України. Українська революція 1917–1920 рр. стала каталізатором фундаментальних зрушень у царині політичного менталітету українців. Той національний тип світовідчуття українців революційного часу, ґрунтуючись на певних етнічних образах і символах, зумовлював сталі стереотипи поведінки, оцінку певних тогочасних подій, а також визначав героїв і ворогів Української революції.

Жорстока боротьба за владу в середині України, перша і друга українсько-більшовицькі війни, білогвардійщина, польська агресія, присутність в українських землях німецько-австрійських і антантівських військ, без сумніву, впливали і позначались на особливостях і характерних рисах українського політичного менталітету. Наберемось сміливості стверджувати, що провідними, магістральними проявами особливостей і характерних рис українського політичного менталітету цієї доби були державотворення і отаманщина. Ці взаємовиключаючі, протилежні ментальні феномени склали трагічний розлом української свідомості. Він був об'єктивно вмонтований в українську дійсність багатовіковою відсутністю в українців власної державності, а натомість присутністю в їх землях чужої, ворожої щодо суто українського ідеалу політичної, економічної і духовно-культурної компонент повсякденності.

Така універсалія, як соціально-політична діяльність, є типовою для усіх народів. Вона вбирає у себе цілий комплекс явищ метафізичного і практичного змісту. Проте є очевидним, що у кожній національній спільноті він формується специфічними, притаманними тільки їй способами і шляхами. Історичний досвід Української революції 1917–1920 рр. виразно демонструє саме український тип політичної ментальності. Ознака політичного «пограниччя», як його розуміють відомі українські дослідники Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Пріцак та ін., завжди була присутня в українській свідомості і впливала на особливості політичного менталітету українського народу. Саме суспільно-політичні, а не природно-ландшафтні умови життя

стали для українців домінуючими. До цієї обставини тісно прив'язаний національний характер або менталітет нашого народу. У тому числі через такі обставини деякі українські історики і політологи відносять український менталітет до неklasичного тобто несталого, швидкозмінного.

Поваливши за допомогою німців Центральну Раду, П. Скоропадський прийшов до влади в Україні у критичний для неї момент. Подальше заострення протиріч між соціалістичною Центральною Радою та німецьким окупаційним командуванням в Україні загрожувало останній втратою державності. Аналіз та оцінка природи походження політичних пріоритетів, тактичних та стратегічних прагнень Центральної Ради і гетьмана доводять, що, на відміну від широкого демократизму Центральної Ради, гетьманат П. Скоропадського був нічим іншим, як різновидом диктатури з авторитарною владою самого гетьмана. Оговтавшись після нищівної поразки, просоціалістичні кола України заходилися формувати організовану опозицію гетьманату. Першою такою спробою об'єднання розпорошених опозиційних політичних українських партій стало утворення 21 травня 1918 р. Українського Національно-державного Союзу (УНДС). Постає ще один опозиційний гетьманат блок – Всеукраїнський Союз Земств (ВСЗ) на чолі з С. Петлюрою. Організаційно ВСЗ оформився ще у квітні 1918 р. Триває також і процес узгодження позицій, дискусій, пошуку взаємних компромісів. Результатом такої копіткої роботи стає нове об'єднання на більш широкій основі, ніж в УНДС. Наприкінці липня – початку серпня виник Український Національний Союз (УНС), до якого увійшли УПСФ, УПСР (центральна фракція), УСДРП, самостійники-соціалісти. Поза УНС залишились ліві есери та хлібороби-демократи. Таким чином, можна побачити суттєві трансформаційні зрушення у політичній доцільності колись непримиренних політичних опонентів у їх спільному бажанні повалити режим гетьмана П. Скоропадського.

З дозволу гетьмана тоді досить відкрито і безперешкодно діяли різноманітні російські групи, які не визнавали існування української державності. Гетьманщина, по суті, стимулювала діяльність великодержавних, проросійських організацій в Україні. Сподіваючись на перемогу Антанти, яка ставала дедалі все реальнішою, вони прагнули зробити Україну базою для повалення більшовиків і відбудови колишньої імперської Росії. Хоч вони діяли на українській землі з дозволу П. Скоропадського, проте вороже ставились до Української Держави, використовували всяку нагоду для виступів проти гетьмана. Надавши притулок антиукраїнським силам, П. Скоропадський припустився фатальної політичної помилки. Від гетьманату відвернулись навіть ті консервативні українські антисоціалістичні кола, які спочатку були готові йому допомогти. Така політична ситуація і відповідне їй розуміння у провідників

впливових українських політичних сил було влітку-восени 1918 р. Однак уже за рік відбулись карколомні зміни політичного менталітету колишніх критиків поваленого гетьмана П. Скоропадського. Спостерігаємо той феномен, що політичні і військові кола УНР і ЗО УНР на середину 1919 р. мали різні військово-політичні пріоритети, обумовлені значною мірою відмінними один від одного політичними менталітетами. Директорія, враховуючи неможливість знайти порозуміння з А. Денікіним, який обстоював ідею імперської Росії і заперечував право українців на власну державу, вважала за можливе шукати порозуміння з Польщею, оскільки інші європейські країни не хотіли йти на союзницькі відносини з другою УНР. Керівництво ж ЗО УНР і командування УГА взагалі не вбачали за можливе увійти у будь-які союзницькі зносини з поляками, що після тривалої українсько-польської війни окупували Західну Україну. УГА відгукнулася на офіційні звернення А. Денікіна до її командування увійти з ним у союзницькі стосунки, за що УГА мала отримати підтримку з боку «білих» у боротьбі проти Польщі. Отже, якщо для керівництва УНР головними ворогами на той час були російські більшовики і російські «білі», а вірогідним союзником – Польща, то для ватажків ЗО УНР і УГА навпаки – ворогом були поляки, а союзником виступав апологет Російської імперії – А. Денікін.

Цікаво, що відповідні політичні ментальні особливості українських політичних сил доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. обумовлювали й ті природні риси протилежних політичних режимів українського спрямування. Аналіз і оцінка природи походження політичних пріоритетів, тактичних та стратегічних прагнень Центральної Ради і гетьмана доводять, що, на відміну від широкого демократизму Центральної Ради, гетьманат П. Скоропадського був нічим іншим, як різновидом диктатури з авторитарною владою самого гетьмана. Спрямовуючи нищівну критику проти політики П. Скоропадського і його уряду, винних у багатьох злигоднях та інших політичних та економічних прорахунках, що мали своє місце в період окупації німцями України, вожді Директорії замовчували те, що така доля була підготовлена державі Берестейським миром, укладеним від імені України її попереднім соціалістичним урядом. До того ж, слід зазначити, що пронімецька орієнтація УНР була ідеологічно обґрунтована ще Головою Центральної Ради М. Грушевським в його книзі «На порозі нової України». Українська Держава П. Скоропадського пожинала те, що було теоретично «засіяне» у свідомості українського політичного класу ще ватажками Центральної Ради. М. Грушевський і П. Скоропадський були абсолютно однакові. Різниця була лише в тому, що М. Грушевський «розглядався по сусідах», шукаючи «революційну демократію», тобто російські лівосоціалістичні кола, а П. Ско-

ропадський шукав російські монархічні кола. Різниця була чисто соціальна. З точки зору національно-державних інтересів України П. Скоропадський стояв на тому ж рівні, що й М. Грушевський: тобто «нижче ватерлінії» українського самостійництва.

На момент спалаху в Україні національно-визвольної революції 1917–1920 рр. українські соціалісти, так само як і західноєвропейські, вірили, що соціалізм привнесе демократію у сферу економіки. Встановивши громадянські свободи на зразок буржуазних демократій, українські соціалісти за підтримки «працюючої» більшості хотіли забезпечити решту бідних і знедолених матеріальними благами шляхом суспільної власності на засоби виробництва. Соціалісти висловлювались за рішучу боротьбу з експлуататорами, вважали цілком реальною протидію з їхнього боку у формі так званої «класової боротьби», проте вірили, що серйозних соціальних конфліктів можна уникнути. Біда і трагедія українських соціалістів містились у них же самих. Чи не всі спроби розпочати державотворчі процеси в Україні як за часів Центральної Ради, так і Директорії були з самого початку приречені на провал. Ці спроби розбивались об ідеологічну скелю розуміння ними соціалізму не як побудови держави, а як створення соціалістичного суспільства за допомогою держави, навіть на шкоду державотворенню. Держава слугувала лише засобом руйнування старих соціально-політичних та економічних порядків. На відміну від своїх попередників з Центральної Ради, ватажки Директорії вже усвідомлювали необхідність будування власної незалежної УНР, однак це усвідомлення мало примарні шанси на успішне здійснення через низку обставин, і не в останню чергу – через вищезгадані.

А. М. Ячний, кандидат соціологічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МАНПУЛЯТИВНЕ СПРЯМУВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасне українське суспільство переживає складні часи радикальних змін щодо розбудови системи соціальних відносин на новому якісному рівні. Результативність таких змін залежить від об'єднання зусиль суб'єктів соціальної взаємодії. Суспільство крокує шляхом формування системи ціннісних національних ознак. На цій підставі виникає гостра необхідність, передусім

ропадський шукав російські монархічні кола. Різниця була чисто соціальна. З точки зору національно-державних інтересів України П. Скоропадський стояв на тому ж рівні, що й М. Грушевський: тобто «нижче ватерлінії» українського самостійництва.

На момент спалаху в Україні національно-визвольної революції 1917–1920 рр. українські соціалісти, так само як і західноєвропейські, вірили, що соціалізм привнесе демократію у сферу економіки. Встановивши громадянські свободи на зразок буржуазних демократій, українські соціалісти за підтримки «працюючої» більшості хотіли забезпечити решту бідних і знедолених матеріальними благами шляхом суспільної власності на засоби виробництва. Соціалісти висловлювались за рішучу боротьбу з експлуататорами, вважали цілком реальною протидію з їхнього боку у формі так званої «класової боротьби», проте вірили, що серйозних соціальних конфліктів можна уникнути. Біда і трагедія українських соціалістів містились у них же самих. Чи не всі спроби розпочати державотворчі процеси в Україні як за часів Центральної Ради, так і Директорії були з самого початку приречені на провал. Ці спроби розбивались об ідеологічну скелю розуміння ними соціалізму не як побудови держави, а як створення соціалістичного суспільства за допомогою держави, навіть на шкоду державотворенню. Держава слугувала лише засобом руйнування старих соціально-політичних та економічних порядків. На відміну від своїх попередників з Центральної Ради, ватажки Директорії вже усвідомлювали необхідність будування власної незалежної УНР, однак це усвідомлення мало примарні шанси на успішне здійснення через низку обставин, і не в останню чергу – через вищезгадані.

А. М. Ячний, кандидат соціологічних наук, доцент,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МАНПУЛЯТИВНЕ СПРЯМУВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасне українське суспільство переживає складні часи радикальних змін щодо розбудови системи соціальних відносин на новому якісному рівні. Результативність таких змін залежить від об'єднання зусиль суб'єктів соціальної взаємодії. Суспільство крокує шляхом формування системи ціннісних національних ознак. На цій підставі виникає гостра необхідність, передусім

наукового, визначення критеріїв соціальної консолідації в сучасній Україні. Одним із напрямів такої консолідації проголошуються ознаки національної ідентичності, концентрується увага на духовних підвалинах українського суспільства, виявлення його ментальності.

За оцінкою певних авторів, загальноукраїнського менталітету як сталого явища в сучасній соціальній реальності ще не існує [1, с. 47–48; 2, с. 120–121]. Але «гарячі голови» закликають до згуртування українців на ґрунті загальних рис менталітету українського народу. При цьому, зневажаючи наявні розбіжності регіональної ментальності, що обумовлені об'єктивними історичними та соціально-політичними умовами існування українців. Саме тому, на шляху консолідації виникають суттєві суперечності, ігнорування яких веде до виникнення певних проблем у соціально-політичній діяльності.

Наявність у науковій літературі розбіжностей визначення ментальності залежить від позицій дослідника. Так, визначення національного менталітету передбачає виокремлення українського, російського, грузинського тощо менталітету. Регіонального – скандинавського, латиноамериканського, західноукраїнського, східноукраїнського і т. ін. У випадку коли дослідники визначають ознаки менталітету групи, класу – виокремлюється інтелігентський, маргінальний, буржуазний, пролетарський [3, с. 174–175]. Певні автори зосереджують свою увагу на вивченні національних особливостей народів [4–7].

Різноманіття підходів та відповідних визначень явища ментальності, на нашу думку, поєднуються у певних деталях. А саме: 1) ментальність – узагальнене уявлення щодо певних елементів соціальної реальності [8, с. 31]; 2) система образів і уявлень, що пов'язана з матеріальним життям суспільства; 3) ментальність обумовлюється соціальним середовищем [9, с. 112]; 4) ментальність визначає думки і поведінку, ціннісні орієнтації індивідів [10, с. 67]; 5) менталітет – це сукупність настанов, яка не завжди і не повністю усвідомлюється людиною [11, с. 38].

Як складне системне соціокультурне явище, менталітет містить сукупність різноманітних компонентів. У найширшому розумінні до структури менталітету, як складного соціокультурного феномену, відносять ідентичність, соціальні уявлення про минуле й майбутнє певної спільноти, а також цінності, звички, традиції, професійну діяльність тощо. Особливості менталітету можливо емпірично зафіксувати через визначення: ставлення індивіда до культури народу, звичаїв, традицій; знання і уявлення про своє природне і соціальне оточення; систему засобів оцінювання явищ і процесів, що відбуваються.

Науковці стверджують, що формування менталітету відбувається завдяки механізмам інтеріоризації (засвоєння) колективних норм і цінностей, під час

формування соціально-психологічних феноменів: ідентичність, стереотипи, традиції, ставлення до навколишнього світу. Виникає уявлення, що формування менталітету відбувається «еволюційно», тобто у процесі соціалізації в умовах певної спільноти. Але в умовах сучасного українського суспільства можна спостерігати наявність цілеспрямованого впливу на процес формування «нової», «сучасної» ментальності населення. Залишаючи поза увагою оцінюючі судження та дотримуючись принципів політично-нейтрального наукового аналізу, необхідно зауважити, що під гаслами «декомунізації» впроваджуються радикальні інтервенції суб'єктів політичної діяльності в уявлення населення, що передбачає трансформації його ментальності. У 2016 р. назви міст та вулиць повернуті до історичних назв задля створення культурної української ідентичності. На жаль, суб'єкти реформ здійснюють маніпуляції під певним ідеологічним кутом, що обумовило появу вулиць з іменами політичних постатей, що суперечливо сприймаються у суспільстві представниками різних регіонів. Активно формуються уявлення крізь певний тезаурус, що створює і висвітлює ганебне ставлення до явищ, які мають радянський відбиток. Так, створені штампи: «в радянські часи все українське нищилося», «українці були у пригнобленому стані» тощо. Офіційні свята, що святкувалися на державному рівні, або відмінюються (Перше травня – «День солідарності трудящих»), або набувають новий зміст (Дев'яте травня – «День Перемоги у Великій Вітчизняній війні» на «День примирення та скорботи»). Лунають заклики щодо відміни свята 8-го березня. Впроваджуються «нові» привітання: «Слава Україні!», «Героям слава!», що світлі за формою, але за історичним змістом мають сумнівне минуле. Подібні заходи мають за мету створення феномену певної звички, як у старшого покоління, так і у молоді. Сьогодні можна спостерігати, що у свідомості українців вже сформувався «європейський стиль», як ознака якості товарів та життя. Широко вживаються поняття «європейський одяг», «євроремонт», «євротехніка», «єврозабори». Наявні зміни виявляються у тому, що показником «європейськості» закладів та установ (наприклад, магазинів, кафе тощо) виступає його назва англійською мовою. Так, на проспекті Д. Яворницького, центральній вулиці м. Дніпра, назви закладів українською поступаються назвам англійською майже вдвічі. Сучасна українська мова засмічується іноземними словами («флешмоб», «фреш», «дайджест», «трафік» тощо) Прояви української самобутності набувають ознаки атракціону, акції. Так, «День вишиванки», «День сала» і подібні заходи покликані нагадати, що ми все ж таки українці. Спостерігається розчинення української ментальності й створення «нової сучасної» національної ментальності, при цьому викликає певний сумнів чи дійсно вона національна?

Таким чином, у сучасному українському суспільстві спостерігається цілеспрямований вплив суб'єктів соціального управління на формування менталітету населення, що часто-густо не пов'язаний з культурною традицією українського народу. Подібний вплив має всі ознаки маніпуляції, оскільки мета впливу відома і зрозуміла лише суб'єктам маніпуляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букреєва І. Регіональні чинники менталітету в контексті системної трансформації українського суспільства (на прикладі Мелітополя) / І. Букреєва // Соціолог. студії. – 2015. – № 1(6). – С. 45–51.
2. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Требін // Укр. соціум. – 2014. – № 3(50). – С. 113–127.
3. Политология : энцикл. словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
4. Гетало Т. Є. Онтологія ментальності: філософсько-культурологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / Тетяна Євгенівна Гетало ; Харк. держ. економ. ун-т. – Х., 1999. – 159 с.
5. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов / Р. А. Додонов. – Запорожье : р/а «Тандем-У», 1999. – 264 с.
6. Попов М. В. Співвідношення духовності, менталітету та світогляду / М. В. Попов // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості : тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Ч. I. – Розд. I. – К. ; Луцьк, 1994. – С. 139.
7. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – 3-те наук. вид. – Тернопіль : НДІ МЕВО, 2014. – 168 с.
8. Лісеєнко О. В. Менталітет: сутність та особливості регіональних проявів : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.06 / Олена Василівна Лісеєнко ; Харк. держ. ун-т. – Х., 1998. – 17 с.
9. Маленко А. Є. До питання про ментальність як предмет психологічних досліджень / А. Є. Маленко // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості : тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Ч. I. Розд. I. – К. ; Луцьк, 1994. – С. 111–114.
10. Чепань М.-Л. А. Ментальна психологія: шляхи осягнення вершинних сутностей / М.-Л. А. Чепань // Особистість і народ: погляд історичної психології : тези доповідей і повідомлень Всеукр. наук. конф., (25–27 трав. 1994 р.). – К., 1994. – С. 65–72.
11. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан / І. А. Побочий // Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 37–41.

М. І. Ярунів, старший викладач,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА В УМОВАХ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нині формування та розвиток громадянського суспільства напряду пов'язують із появою поняття «громадянин» як окремої одиниці суспільства, наділеної самосвідомістю та правовою культурою, котрий усвідомлено бере на себе відповідальність за свої дії, наділяється сукупністю невідчужуваних прав та свобод. У громадянському суспільстві особа, котра володіє свободою – це її внутрішній імператив, що виражається в історичному, філософському, правовому рівнях розвитку самого ж суспільства. Якщо припустити обмеження свободи особи та жорстко впливати на її свідому поведінку, правову культуру, все це може стати інструментом у соціально-правових системах і в майбутньому завдати шкоди як самому індивіду, так і суспільству.

З розвитком громадянського суспільства людина завжди стикалася з безліччю перешкод та проблем на шляху до побудови соціальної, демократичної, сучасної держави, основними із яких були такі поняття, як «свобода» та «відповідальність». Розглядаючи свободу як філософську категорію, то це своєрідний стан духу, котрий відображає природну, соціальну потребу людини як істоти в задоволенні своїх потреб, волі, свідомого визначення робити так, а не інакше. Разом з тим сама свобода людини не здатна в повній мірі показати все багатство, яке міститься у внутрішньому світі її можливостей.

Нині професія юриста виступає певним видом соціальної діяльності, відрізняється від інших своїми специфічними властивостями, котрі полягають у захисті прав та свобод, відстоюванні законних інтересів людини та громадянина в суспільстві. До основних професійних обов'язків юриста можна віднести: захист та охорона основних прав і свобод людини та громадянина, боротьба з незаконними діями фізичних чи юридичних осіб, якісні і кваліфіковане розв'язання різноманітних юридичних проблем, котрі служать в інтересах цілого суспільства. Сьогодні в особі юриста можна розглядіти кваліфікованого спеціаліста із високою правосвідомістю та правовою культурою, розумінням відповідальності перед людьми та законом. З цього приводу В. С. Нерсисянц зазначає, що: «Правова культура – це досягнутий рівень розвитку в правовій організації життя людей» [1, с. 272]. Автор наголошує, що правова культура є відображенням складової частини культури окремого

суспільства. Цю ж думку поділяє Ю. Ю. Калиновський: «Правова культура – це система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики» [2, с. 11].

Відтак правова культура суспільства напряду залежить від загального рівня розвитку правової культури та правової свідомості юриста та від того, наскільки усвідомлюється цінність прав та свобод людини, цінність правової процедури при вирішенні суперечок, шляхів пошуку компромісів [3, с. 308]. Тому слід наголосити, що рівень розвитку будь-якої правової культури суспільства відображає загальні умови розвитку правової свідомості, котра проявляється через реалізацію правової діяльності, правовій поведінці тощо. З цього приводу Н. Н. Вопленко пише, що: «правова свідомість відображає реальні знання про право, оцінки діючого права та думки, ідеї про бажані зміни в праві і це не тільки результат відображення об'єкта, але й також можливість впливу на сам об'єкт, включаючи всю правову систему держави» [4, с. 6]. Правова культура юриста взаємодіє з загальною культурою народу та є її відображенням. Її формування тісно пов'язане з моральною, політичною та етичною культурами, адже їх пов'язує єдина мета – створення морально-правового суспільства [5]. В основі такого суспільства має бути людина, яка може регулювати та поєднувати між собою соціальні, економічні, політичні та культурні процеси.

Професіоналізм юриста в першу чергу має базуватись на високому рівні справедливості, відповідальності, усвідомленням того, що від його діяльності залежить доля людини її свобода чи несвобода. Все це підкріплюється морально-правовими обов'язками, котрі потрібно повсякчас покращувати, здобувати все нові знання. Сьогодні в державі наявні всі умови для того, щоб юрист як фахівець у галузі права міг повністю проявити себе покращити рівень своїх умінь. «Правова культура включає в себе державну (політичну, публічно-владну) культуру, яка по суті своїй є державно-правова культура, оскільки сама держава є правовою формою організації публічно-політичної влади» [1, с. 272–273].

Та попри все, кожна професія має свою певну сферу діяльності та свої особливості правової культури. Причому рівень професійної правової культури у різних гілках юриспруденції різний, хоча жодна з галузей права не обходиться без застосування морально-етичних та політико-правових якостей правової культури. Правова культура є дуже важливою в професійній діяльності юриста і зокрема у функціонуванні державного апарату. Багато засад гуманістичних цінностей тісно пов'язані з правовою культурою та її діяльністю. Та правову культуру юрист не повинен використовувати як засіб маніпулювання правовими нормами та законами. Адже це може негативно

впливати на розвиток демократичних та гуманістичних засад. Правова культура повинна відображати позитивну сторону юриста та його діяльності відносно людини та держави.

На думку В. С. Нерсисянца, «людина з точки зору правової природи повинна посідати чільне місце у суспільстві. Має усвідомлення якраз тієї обставини, що в абстракціях права за зовнішньою умовністю йдеться про основне в житті індивіда та всього соціуму – про свободу, справедливість, рівність, що правові умовності – це насправді абсолютно необхідні умови гідного людині життя всіх і кожного» [6, с. 42]. Потрібно сказати, що вагоме значення моральної зрілості людини та її внутрішньої моральної зрілості і підготовленості для життя по праву. Попри те, що правова культура юриста базується на позитивному праві, її джерелом є природні закони та вимоги суспільного життя. Кожен юрист може самостійно обрати джерело правової культури, яке буде суттєво впливати на рівень, якість та ступінь правової культури. Розглядаючи правову культуру юриста у побудові громадянського суспільства, стає зрозумілим, що вона виконує основну роль у формуванні цілісної, незалежної нації. Саме людина, як соціальний індивід, виступає суб'єктом громадського процесу, та пронизує крізь себе усі феномени, як духовної, релігійної матеріальної культури цивілізації.

Отже, правова культура є важливою не тільки для юриста, а і для суспільства в цілому. Під час розвитку правової культури розвивається і держава. Провідним у ній є дух правової культури, джерела якого становлять духовні норми суспільства. Задля розвитку та зміцнення правової культури юрист повинен відповідати своїй професії і зміцнювати свій авторитет і авторитет працівників юридичної професії в суспільстві. Правова культура сьогодення ще повинна удосконалюватись та зміцнюватись. Адже як було вищезазначено, для прогресивного розвитку держави потрібен морально-правовий розвиток суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов и факультетов / В. С. Нерсисянц. – М. : НОРМА – ИНФРА. М, 1999. – 552 с.
2. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
3. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юрист, 2003. – 592 с.
4. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура / Н. Н. Вопленко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.

5. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
6. Нерсесянц В. С. Філософія права : учебник / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2003. – 647 с.

А. О. Кузьменко, студентка,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ВІДМІННІСТЬ ВІД МЕНТАЛІТЕТУ ІНШИХ КРАЇН

Під впливом багатьох факторів не одне сторіччя розвивається українська ментальність. Розвиток ментальності залежить не тільки від історії наших предків, культури нашого народу та етнічних чинників, а й сучасного впливу політичних реалій життя. Зараз Україна обрала для себе європейський напрям розвитку та інтеграцію до культурного та соціального кола Європи, тому дуже важливо пристосуватися до ментальності європейського народу, які, на мою думку, мають споріднені риси.

На формування нашої української ментальності найбільш вплинуло геополітичне розташування України. Наша країна дуже вигідно розташована з політичної точки зору. Таким чином, не можна говорити про чисте існування українського менталітету, без впливу на нього західних чи східних сусідів. Звісно, на розвиток ментальності українців, що живуть на заході нашої країни, більше впливала ментальність і світогляд країн Європи, а ось жителі сходу мають більше риси пострадянського менталітету. Можливо, саме тому сучасний українець, як і представники європейських країн, високо поцінує досягнення науки та техніки, але водночас для нього важливо, щоб вони використовувалися задля гуманістичних цілей. Сучасні українці є універсальними людьми, завдяки впливу багатьох культур і менталітетів на них. Вони легко опановують кілька суміжних професій, у скрутних ситуаціях уміють швидко знайти нестандартне рішення. Ми навчилися пристосовуватися до різних ситуацій і умов життя.

Не можна також заперечувати, що ментальність багато в чому залежить від рівня життя. На сучасних прикладах ми стикаємося з такими проблемами. Українці відносять себе до західного типу менталітету, але розрізненість у рівні життя суттєво впливає на миролюбність і адекватне ставлення до сусідів. Наразі ми маємо таку ситуацію: ментально українці поділяються на два геополітичні табори – це пострадянський та проєвропейський.

5. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
6. Нерсесянц В. С. Філософія права : учебник / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2003. – 647 с.

А. О. Кузьменко, студентка,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ВІДМІННІСТЬ ВІД МЕНТАЛІТЕТУ ІНШИХ КРАЇН

Під впливом багатьох факторів не одне сторіччя розвивається українська ментальність. Розвиток ментальності залежить не тільки від історії наших предків, культури нашого народу та етнічних чинників, а й сучасного впливу політичних реалій життя. Зараз Україна обрала для себе європейський напрям розвитку та інтеграцію до культурного та соціального кола Європи, тому дуже важливо пристосуватися до ментальності європейського народу, які, на мою думку, мають споріднені риси.

На формування нашої української ментальності найбільш вплинуло геополітичне розташування України. Наша країна дуже вигідно розташована з політичної точки зору. Таким чином, не можна говорити про чисте існування українського менталітету, без впливу на нього західних чи східних сусідів. Звісно, на розвиток ментальності українців, що живуть на заході нашої країни, більше впливала ментальність і світогляд країн Європи, а ось жителі сходу мають більше риси пострадянського менталітету. Можливо, саме тому сучасний українець, як і представники європейських країн, високо поцінує досягнення науки та техніки, але водночас для нього важливо, щоб вони використовувалися задля гуманістичних цілей. Сучасні українці є універсальними людьми, завдяки впливу багатьох культур і менталітетів на них. Вони легко опановують кілька суміжних професій, у скрутних ситуаціях уміють швидко знайти нестандартне рішення. Ми навчилися пристосовуватися до різних ситуацій і умов життя.

Не можна також заперечувати, що ментальність багато в чому залежить від рівня життя. На сучасних прикладах ми стикаємося з такими проблемами. Українці відносять себе до західного типу менталітету, але розрізненість у рівні життя суттєво впливає на миролюбність і адекватне ставлення до сусідів. Наразі ми маємо таку ситуацію: ментально українці поділяються на два геополітичні табори – це пострадянський та проєвропейський.

І такий поділ держави не є нормальним та перспективним для подальшого розвитку країни. На мою думку, лише сталий стабільний рівень життя в країні зможе полегшити цю ситуацію. Спорідненість та відмінність проєвропейського та пострадянського менталітетів є частиною сучасного українського менталітету.

Якщо детальніше дослідити риси менталітету інших пострадянських країн, зокрема Росії, то населенню цієї країни притаманна громадсько-родова свідомість. На менталітет російського народу великий вплив мали складні природно-кліматичні та геополітичні умови, вижити в яких можна було тільки спільними зусиллями, тому росіяни більшою мірою нація колективістів. У російському менталітеті простежуються риси прагнення втілити свої ідеї будь-якими засобами, в тому числі й насильницькими. Українське світосприйняття протилежне російському. Ця відмінність була доведена ще у ХХ ст. у роботі Т. Масарика. «Малоруси (термін “Малорус” використовується для етнографічного і мовного означення людності, що заселяла Україну, Східну Галичину, Буковину і Угорську Русь) відрізняються від Великоросів не лише діалектом, але господарством, кліматом і багацтвом. Малорус має інший характер, ніж Великорос, унаслідок цілого свого світогляду, як це добре з’ясував Гоголь. Для Малороса великоросійська мова є зовсім штучною», – вважав Т. Масарик.

Українська нація є осілою нацією, що є досить рідкісний феномен у світі. Він почав формуватися з часів, коли наші предки почали займатися сільським господарством, з часів Трипілля. Українська земля та її чорнозем, який є унікальним, дозволяв нашим предкам себе прогодувати і нікуди особливо не мігрувати. Крім того, в структуру цієї землі вливалися і скіфи, і сармати, і греки, і північні народи, і угорці пройшли через нас. Дуже багато народів та націй проживало та продовжують жити на території нашої країни.

На одній маленькій території зараз мирно проживають громадяни більше ніж 100 національностей. У Росії ситуація кардинально інша. Історично ця країна не має такої кількості родючої землі. Пращури сучасного російського населення змушені були мігрувати, завойовувати, бути більш агресивними, для того щоб забезпечити собі хоча б мінімальні умови для проживання. У порівнянні з цим, українцям не потрібно нікого завойовувати, прояву агресії немає у нас в крові. Якщо українця ніхто не чіпає, він ні на кого не нападає. На жаль, деякі риси ментальної роз’єднаності двох сусідніх країн породжують ворожнечу у сучасному житті. Наразі в Україні більшість людей говорить російською, але це не показник нормального ставлення до країни-сусіда. У нас більшість російськомовних людей ненавидять росіян і Росію. Саме такий приклад існує і в сучасній Європі: в Ірландії англомовні люди, які не знають ірландської мови, ненавидять англійців.

Сьогодні основним напрямком розвитку України є європейський напрямок. З кожним днем наша країна все більше інтегрується у європейський простір, тому ми маємо бути підготовлені, що можливо найближчим часом до нашого типу ментальності почнуть інтегруватися європейські риси ментальності, можливо навіть ті, які зовсім не притаманні для нас. Але позитивним є те, що у нашій країні та країн Європи є дуже багато спільних рис менталітету. Об'єднуючою рисою для української та європейської ментальностей є працелюбність. Любов до праці у європейців сприймається як необхідна умова для успіху і прослідковується протягом усього життя. Що стосується українців, то найбільшу працелюбність і результативність вони демонструють за наявності гарної мотивації. При її наявності українці стають працелюбніші у декілька разів. Іншою рисою є шанування своїх культурних традицій, мови та поваги до прав людини. Однак повагу до людини та її прав ми почали виховувати не так давно, європейці у цьому напрямку прогресивніші за нас. Ще одна об'єднуюча риса – це повага до релігії. Українці є дуже релігійною та терпимою нацією. Ми з повагою відносимося до представників інших релігій. Все ж таки ми маємо велику кількість спільних рис з європейською ментальністю, тому сміливо можемо вважати себе частиною європейської сім'ї.

В. К. Лур'є, студентка,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Національна ідентичність як певні інтегровані, узагальнені й об'єднані самосвідомості індивідів – одне з ключових питань у формуванні сучасної української політичної нації. Нація, як група людей, яка мала спільне минуле, в теперішньому часі формується ідеями, що спрямовані в «спільне майбутнє». Проте визначення напрямку руху потребує врахування об'єктивно та суб'єктивно зумовлених обставин сучасних світових тенденцій, важливим елементом яких є поняття «сприйняття себе в оточуючому світі». Передусім це питання набуває своєї актуальності в ході євроінтеграційних процесів і об'єктивних впливів європейської ідентичності. Відповідно виникає необхідність зіставлення та типологізації української національної ідентичності

Сьогодні основним напрямком розвитку України є європейський напрямок. З кожним днем наша країна все більше інтегрується у європейський простір, тому ми маємо бути підготовлені, що можливо найближчим часом до нашого типу ментальності почнуть інтегруватися європейські риси ментальності, можливо навіть ті, які зовсім не притаманні для нас. Але позитивним є те, що у нашій країні та країн Європи є дуже багато спільних рис менталітету. Об'єднуючою рисою для української та європейської ментальностей є працелюбність. Любов до праці у європейців сприймається як необхідна умова для успіху і прослідковується протягом усього життя. Що стосується українців, то найбільшу працелюбність і результативність вони демонструють за наявності гарної мотивації. При її наявності українці стають працелюбніші у декілька разів. Іншою рисою є шанування своїх культурних традицій, мови та поваги до прав людини. Однак повагу до людини та її прав ми почали виховувати не так давно, європейці у цьому напрямку прогресивніші за нас. Ще одна об'єднуюча риса – це повага до релігії. Українці є дуже релігійною та терпимою нацією. Ми з повагою відносимося до представників інших релігій. Все ж таки ми маємо велику кількість спільних рис з європейською ментальністю, тому сміливо можемо вважати себе частиною європейської сім'ї.

В. К. Лур'є, студентка,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Національна ідентичність як певні інтегровані, узагальнені й об'єднані самосвідомості індивідів – одне з ключових питань у формуванні сучасної української політичної нації. Нація, як група людей, яка мала спільне минуле, в теперішньому часі формується ідеями, що спрямовані в «спільне майбутнє». Проте визначення напрямку руху потребує врахування об'єктивно та суб'єктивно зумовлених обставин сучасних світових тенденцій, важливим елементом яких є поняття «сприйняття себе в оточуючому світі». Передусім це питання набуває своєї актуальності в ході євроінтеграційних процесів і об'єктивних впливів європейської ідентичності. Відповідно виникає необхідність зіставлення та типологізації української національної ідентичності

з можливостями та перспективами співіснування європейської ідентичності в Україні.

Спочатку потрібно дослідити, що собою являє європейська ідентичність. Європейський Союз поступово оформлюється після завершення Другої світової війни на межі двох концептуальних дискусій щодо інтеграції – наднаціональної та міждержавної. Рушійними чинниками, які змушують колишніх конкурентів співпрацювати – зміна геополітичних реалій. Як результат, сьогодні ЄС – утворення, рівень інтегрованості якої зростає. І хоча сьогодні ЄС має вирішити ряд суттєвих питань, передусім пов'язаних з виходом Великої Британії з ЄС та економічною кризою, він усе ж залишається найамбітнішим в історії проектом, який відіграє дуже важливу роль у світовій політиці. Проте досі чітко не визначена політико-правовий статут ЄС, і, відповідно, для європейців дискурс визначення ідентичності досі залишається наріжним.

Зазвичай виокремлюють три варіанти формування європейської ідентичності: перший – національна ідентичність (через історичні міфи, єдність суспільно-політичних принципів та навіть євросимволізм); все це спрямовано для підкреслення спільної соціокультурної ідентичності. Друга стратегія – це впровадження наднаціональної системи права з обов'язковим визнанням його пріоритетності національними правовими системами. Європейська правова система забезпечує громадянам європейських країн не лише основні права і свободи, а й специфічні (на трудову міграцію, вільне пересування капіталів і послуг, соціальне забезпечення). Третя модель – запровадження нової форми громадянства – європейської, що існує поряд із національним громадянством і створює можливості захищати та реалізовувати свої права, звертаючись не лише до національного парламенту чи суду, а й до європейських структур. При цьому додатковий характер європейського громадянства, який доповнює інститут національного, органічно вписується в єдину нині існуючу систему побудови ЄС.

Елементами європейської ідентичності вважають спільне історичне й культурне коріння, економічні та соціальні цілі, демократичні ідеали. Відповідно виникає питання: як тільки європейські громадяни відчують політичний вплив ЄС на своє життя, то чи автоматично з'являється зв'язок між національною та європейською ідентичністю? Деякі вчені заперечують таку можливість, оскільки наголошують на тому, що тип прив'язаності між ЄС та його громадянами має інший характер за своєю суттю. Євросоюз не є національною державою, а новим видом політичного утворення, і відповідно виникає «неемоційний» тип зв'язку, а як засвідчує досвід, саме емоційні зв'язки формують національну ідентичність. У літературі також можна зустріти думку, що якщо ряд переваг та вигод європейці можуть суто механічно отримати від інтегро-

ваних структур, то емоційні зв'язки можуть виникнути, вочевидь, лише під тиском нових загроз. С. Гантінгтон у своїй праці «Війна цивілізацій» зазначав, що коли виникнуть реальні критичні загрози європейськості як такої, то можливість її ліквідувати буде пов'язана лише з інтегрованими інституціями. У результаті має з'явитись нове почуття належності до єдиного цілого, яке б створило перевагу над належністю до окремої держави.

В Україні ситуація з умовами формування, чинниками, структурою та типологією національної ідентичності є відмінною від тієї, що властива європейським суспільствам. Адже через складну історію проблема ідентичності української нації є значно глибшою. На жаль, у нашому суспільстві панує стереотипне сприйняття щодо різних регіональних типів національної самосвідомості, яке полягає в тому, що найбільш суттєвою вбачається проблема діаметрально протилежного бачення минулого регіональними підгрупами української нації, невиправданого апелювання політиків до контраверсійних історичних свідомостей, й відповідно виникнення різних поглядів на перспективи розвитку України як держави і нації. На жаль, до проголошення Україною незалежності наша країна не мала досвіду суспільної практики буття в жодній з форм української національної державності. Фактично початок процесу формування саме української національної свідомості припадає для більшості населення цих регіонів тільки на сучасний період.

З проголошенням української державності розпочинається новий етап формування української нації та національної ідентичності як державної нації. У зв'язку з цим перед суспільством постало питання визначити національну ідею як теоретичну основу консолідації національної спільноти.

Сьогодні в Україні національна ідентичність спирається на два типи патріотизму: на етнічній та громадянській основі. При цьому варто зазначити, що якщо множинність етнічних самосвідомостей не несе загрози національному суспільству (за умови забезпечення рівних прав та можливостей їхньої самореалізації), державі загалом, то множинність національних свідомостей може постати як реальна загроза національній спільноті, що може проявитися у відцентровості, можливості зовнішніх впливів, дезінтеграції суспільства, слабкій позиції у світовій політиці, внутрішній нестабільності та обмеженими можливостями свого розвитку.

Питання ж співвідношення української та європейської ідентичностей полягає у тому, що українське суспільство ще не пододало внутрішніх протиріч, отже, потребує, насамперед, внутрішньої інтеграції. Забезпечити це можливо за сприяння політичної еліти, держави, а актуалізувати сам процес творення – за допомогою загроз, у процесі подолання яких народиться спільна, «об'єднана» історія. Хоча в історії європейської інтеграції і є приклади «модернізації», коли декілька націй, з різних міркувань доцільності, були

прийнятті до ЄС, перспектива оминуті процес подолання насамперед внутрішніх протиріч вважається досить незначною, адже тоді буде порушено логічний історичний процес.

З огляду на стан сучасних подій перспектива повної євроінтеграції залишає актуальними три теоретичних варіанти розвитку ідентичності в Україні: перший – європейський (прийняття основних засад та демократичних цінностей ЄС), другий – етноцентричний (ізоляціоністський), третій (найменш вірогідний, але можливий) – неорадянський (антиукраїнський за суттю, москвоцентричний). Кожен із варіантів як має можливості бути реалізованим, так і несе певні суттєві загрози для наявної ситуації.

Таким чином, перспективи набуття українським суспільством рис європейської ідентичності носять як об'єктивний характер (через запровадження суспільних практик і цінностей, властивих європейцям, долучення до європейського освітнього, соціокультурного та економічного простору), так і суб'єктивний (тільки-но розпочатий процес формування національної ідентичності і відповідно поки ще неінтегральний стан національної самоідентичності). На жаль, чинні суб'єктивні характеристики ідентичності заважають українській політичній нації зайняти рівноправне місце серед європейської спільноти, тому аби не зберегти підпорядкованість та вторинність, мають бути здійснені значні зусилля для формування власної сталої національної свідомості.